

GİF KÜRESEL DURUM RAPORU 2022

GİFGRF

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU GLOBAL RELATIONS FORUM

GİF
KÜRESEL DURUM RAPORU
2022

Proje Koordinatörü
Alp Tanju / GİF Program Direktörü

Global İlişkiler Forumu

GİF Küresel Durum Raporu 2022

Ocak 2023

Copyright © 2023 Global İlişkiler Forumu. Tüm Hakları Saklıdır.

İşbu raporun üzerindeki mali haklar, yayın hakları, inceleme, yayma, çoğaltma hakları Global İlişkiler Forumu'na aittir. Her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve/veya paragrafı kısmen ve/veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile, elektronik posta veya başka herhangi bir araçla çoğaltılamaz, dağıtılamaz, basılamaz. Normal ölçüyü aşan iktisaplar yapılamaz. Normal ve kanuni iktisaplarda kaynak olarak gösterilmesi zorunludur.

ISBN: 978-605-71291-3-0

Türkiye'de basılmıştır.

Gren Ajans, İstanbul. www.grenajans.com

Tasarım ve Dizgi

Wodern Tasarım&Yazılım Ajansı. www.wodern.com

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU

Yapı Kredi Plaza D Blok Levent 34330

İstanbul, Türkiye

T: +90 212 339 71 51 F: +90 212 339 61 04

www.gif.org.tr | info@gif.org.tr

Bu raporu ücretsiz olarak www.gif.org.tr adresinden indirebilirsiniz.

İÇİNDEKİLER

RAPORA KATKIDA BULUNANLAR	v
ÖNSÖZ: 2022 GELİŞMELERİ	1
ÇALKANTILI ULUSLARARASI ORTAMDA AVRUPA'NIN GELECEĞİ	6
ABD - ÇİN REKABETİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	15
GÜVENLİK ENDİŞELERİ VE SERT GÜÇ KULLANIMININ ARTTIĞI BİR DÜNYADA İNSAN HAKLARI VE DEMOKRATİK İLKELERİN YERİ	25
ÇOKLU KÜRESEL KRİZ VE SİVİL TOPLUM: DÜŞÜNCE KURULUŞLARI NASIL ETKİLİ OLABİLİRLER?	32
TÜRKİYE KARA ULAŞIMINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN ENERJİ SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	45
LİBERAL KURUMSALCILIĞIN SONU MU?	53
NATO - RUSYA İLİŞKİLERİNİN EVRİMİ IŞIĞINDA SOĞUK SAVAŞ VE SONRASINDA DEĞİŞEN KÜRESEL GÜVENLİK ORTAMI	63
2022'NİN TEDARİK ZİNCİRLERİNE OLAN ETKİSİ VE KÜRESEL ENFLASYONUN GELECEĞİ	74

RAPORA KATKIDA BULUNANLAR

Bozkurt Aran

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1971 yılında mezun olan Büyükelçi (E) Bozkurt Aran, 1973 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Aran, Salzburg Başkonsolosluğu'nda (1976-79) Muavin Konsolos, Kuala Lumpur (1979-81) ve Washington Büyükelçiliğinde (1983-87) Başkatip ve Müsteşar olarak görev yapmıştır. Ardından Düseldorf Başkonsolosu (1989-93) olan ve Pakistan (1998-2000) ve İran'da (2004-06) Büyükelçilik yapan Aran, UNESCO-Paris (2002-04) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)-Cenevre (2007-12) nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak çalışmıştır. Aran, ayrıca Avrupa Siyasi İşler Genel Müdür Yardımcısı (1993-98) olarak görev almasının ardından, İkili Ekonomik İşler Genel Müdürü (2000-02) ve Orta Doğu Siyasi İlişkiler Genel Müdürü (2006-07) olarak da görev yapmıştır.

Büyükelçi Aran, DTÖ'deki görevi sırasında Ticaret Politikaları Gözden Geçirme Kurulu Başkanlığı, Ticaret ve Çevre Komitesi Başkanlığı ile Belarus Katılım Çalışma Grubu Başkanlığı görevlerini üstlenmiştir. Aran, ayrıca The Bretton Woods Komitesi üyesidir ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) bünyesinde Ağustos 2012 tarihinde kurulan Ticaret Çalışmaları Merkezi'nin Direktörlüğünü yürütmektedir.

Volkan Aktürk

Volkan Aktürk, 2001 yılında Ankara Fen Lisesi'nden, 2006 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği'nden mezun olmuş, 2014 yılında Sabancı Üniversitesi Yöneticiler İçin Enerji Teknolojileri ve Yönetimi Yüksek Lisans programını tamamlamıştır. Profesyonel iş hayatına 2006 yılında Sasel Elektromekanik'te dizayn mühendisi olarak başlamış, 2007 yılında TAI'de Ar&Ge Mühendisi olarak çalışmıştır. 2008-12 yılları arasında Pik Enerji'de elektrik ve yenilenebilir departmanlarından sorumlu teknik ofis şefliği yapmıştır. 2013-2018 yılları arasında Doğu Enerji'de yatırım projeleri yönetiminde müdür yardımcılığı görevinde bulunmuş, 2018-2021 yılları arasında Sanko Enerji'de Strateji ve İş Geliştirme Müdürü olarak çalışmıştır. Aktürk, Mart 2021'de Koç Holding bünyesinde Entek Elektrik'te Strateji ve İş Geliştirme Direktörü olarak çalışmaya başlamış olup ve hala bu göreve devam etmektedir.

1983 Samsun doğumlu olan Aktürk, iyi derecede İngilizce, orta seviyede Almanca bilmektedir.

Nilgün Arısan Eralp

Nilgün Arısan Eralp 1961 yılında doğmuştur. Lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat bölümünden alan Eralp, Leicester Üniversitesi'nden Kalkınma Ekonomisi, London School of Economics'den ise Avrupa Birliği (AB) alanında yüksek lisans derecesi almıştır.

Eralp, 1987 ile 1996 yılları arasında AT ile İlişkilerden Sorumlu Devlet Bakanlığı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı ve Başbakanlık, Gümrük Birliği Koordinatörlüğü gibi birimlerde danışmanlık yapmıştır. 1990 ile 1992 arasında Devlet Planlama Teşkilatı AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü'nde uzman olarak görev yapan Eralp, 1996 yılında bir

yıllık süre ile Avrupa Komisyonu ve İktisadi Kalkınma Vakfı ortaklığında yürütülen “Gümrük Birliği Bilgi Ağı” projesinin yöneticiliğini üstlenen Eralp 1997 ile 2000 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü'nde Politika ve Uyum Dairesi Başkanı olarak görev almıştır. Bu görevden ayrıldıktan sonra 2009 yılına kadar Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliğinde (ABGS) Ulusal Program Dairesi Başkanlığı görevini sürdürmüştür.

Eralp, bu dönem zarfında ABGS'yi temsilen Ankara Üniversitesi, Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde (ATAUM) Yönetim Kurulu Üyeliği yapmıştır. Kendisi, 2009 yılından bu yana Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nda (TEPAV) AB Çalışmaları Merkezi Direktörü olarak çalışmaktadır.

Can Atılğan

Can Atılğan, 2009 yılında Manchester Üniversitesi Makine Mühendisliği ve İşletme Bölümünden lisansını, 2010 yılında ise Imperial College London Petrol Jeofiziği Bölümünden yüksek lisansını almıştır. Profesyonel iş hayatına 2010'da, Jeofizikçi olarak başlamış ve 6 yıl boyunca petrol araştırma ve üretim sektöründe Maersk Oil'de sırasıyla İskoçya, Katar ve Danimarka'da çalışmıştır. 2017 yılından itibaren iş hayatına Tüpraş'ta devam etmekte olan Atılğan, 2017-2018 yıllarında Finansal Planlama Şefi olarak görev yapmıştır. 2018'den beri Strateji ve Sürdürülebilirlik Koordinatörü olarak görev almaktadır.

1987 İstanbul doğumlu olan Atılğan, ileri seviyede İngilizce bilmektedir.

Fatih Ceylan

Büyükelçi (E) Fatih Ceylan, 1979 yılı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunudur. Üniversite mezuniyetini takiben Rutgers/ Princeton (ABD) üniversitelerinde yüksek lisans çalışması yapmış ve uluslararası ilişkiler dalında Master derecesi almıştır. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı'nın Kıbrıs İşleri Dairesi'nde aday meslek memuru olarak göreve başlamış, çeşitli diplomatik görevlerin ardından 2006-2009 arasında Türkiye'nin Sudan nezdindeki Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

Ceylan, 2009-2010 yıllarında İkili Siyasi İşler Genel Müdürlüğü (Doğu Avrupa ile Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri kapsamaktadır) görevini yürütmüştür. Ardından 2010-2013 yıllarında Doğu Avrupa, Kafkasya, Orta Asya ve Uluslararası Güvenlik işlerinden sorumlu Müsteşar Yardımcısı (İkili Siyasi İşler Müsteşar yardımcılığı) olmuş ve 20 Eylül 2013 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında NATO nezdinde Daimi Temsilci/Büyükelçi görevini üstlenmiştir. Ceylan, ayrıca 2010 yılında Türkiye'nin Kırgızistan Özel Temsilcisi olarak da görev yapmış, Sudan ve Kazakistan'dan devlet nişanı almıştır. Kırk yıllık kariyerini takiben 2019 yılında emekli olmuştur.

Mitat Çelikpala

Prof. Dr. Mitat Çelikpala, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Kadir Has Üniversitesi Rektör Yardımcılığı görevini yürüten Dr. Çelikpala'nın çalışma alanları arasında eski Sovyet coğrafyası ve Kafkasya, diaspora çalışmaları, Karadeniz Bölgesi ve güvenliği, Türk-Rus ilişkileri, enerji güvenliği, kritik altyapı

güvenliği ve terörizmle mücadele gibi konular yer almaktadır. Lisans eğitimini ODTÜ'de tamamlayan Çelikpala, Yüksek Lisansını Hacettepe, Doktora çalışmasını ise Bilkent Üniversitesinde yapmıştır.

Oxford Üniversitesi St. Antony's College'da Senior Associate Member olarak bulunan Dr. Çelikpala, Hacettepe ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji üniversitelerinde de görev yapmıştır. Prof. Dr. Çelikpala, Bilgi Üniversitesi, Kara Harp Okulu Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Harp Akademileri ve Milli Güvenlik Akademisinde Türk Dış Politikası, Kafkasya ve Orta Asya tarihi ve güvenlik politikaları, Türk siyasal hayatı ve politikası ile strateji ve güvenlik konuları üzerine düzenlenmiş ders ve seminerler vermektedir. Çeşitli uluslararası kurum, düşünce kuruluşu ve şirketlerin yanı sıra NATO Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi, Türk Silahlı Kuvvetleri Stratejik Araştırma Merkezi (SAREM), Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde akademik danışmanlık yapmıştır. Kendisinin, yukarıda belirtilen konularda akademik dergiler ve güncel medyada yayınlanmış makale ve değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Sinan Demirer

Sinan Demirer 1988 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden mezun olmuş, 2005 yılında Koç Üniversitesi İşletme Yüksek Lisans programını tamamlamıştır.

İş hayatına 1991 yılında Gama Endüstri A.Ş.'de başlayan Demirer, 1991-1999 yılları arasında Suudi Arabistan, Rusya ve Türkiye'de hem merkez ofiste, hem inşaat projelerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 2000-2006 yılları arasında Opet Petrolcülük A.Ş.'de Özel Projeler Müdürü ve İş Geliştirme Müdürü görevlerinde bulunan Demirer, 2006 yılında İş Geliştirme Müdürü olarak Koç Holding'de göreve başlamıştır. 2010 yılından bu yana Koç Holding Enerji Grubu Koordinatörü görevini yürütmektedir.

1966 İsviçre doğumlu olan Demirer, evli ve iki çocuk babasıdır; Fransızca ve İngilizce bilmektedir.

Mehmet Eder

Mehmet Eder, 1990 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'nden mezun olmuştur. Profesyonel iş hayatına 1991 yılında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'de mali işler uzman yardımcısı olarak başlayan Mehmet Eder, Petkim ve Körfez Petrokimya Müdürlüğünde malzeme ikmal birimlerinde dış alımcı olarak çalıştıktan sonra, 2005 yılından itibaren Tüpraş Genel Müdürlüğüne geçerek Risk Yönetimi Şefi olarak görev yapmıştır. Tüpraş'ın 2006 yılından itibaren Koç Holding bünyesine katılmasının ardından yaklaşık 15 yıl boyunca Yatırımcı İlişkileri ve Stratejik Planlama Müdürlüğü, Stratejik Planlama Direktörlüğü, Finansal Planlama ve Raporlama Direktörlüğü birimlerinde koordinatör olarak görevde bulunmuştur. Kendisi, halen Strateji ve Sürdürülebilirlik Direktörlüğü'nde Petrol ve Petrol Ürünleri Piyasa Koordinatörü olarak görev yapmaktadır.

1966 Erzurum doğumlu olan Eder, evli ve iki çocuk babasıdır. İyi derecede İngilizce bilmektedir.

Atila Eralp

Atila Eralp, İstanbul Politikalar Merkezi (İPM)'nin Mercator-İPM Kıdemli Araştırmacısı ve ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü emekli öğretim üyesidir. Prof. Dr. Eralp 1993-2005 yılları arasında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanlığı ve 1997-2017 yılları arasında ODTÜ Avrupa Çalışmaları Merkezi Direktörlüğü görevlerinde bulunmuştur. Prof. Dr. Eralp, 2002 yılından 2017 yılına kadar ODTÜ'de Avrupa bütünleşme politikaları alanında Jean Monnet Kürsüsü sahibidir.

2008 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Avrupa Birliği'nin (AB) yirmi başarılı çalışmalarından biri olarak seçilmiştir. Prof. Dr. Eralp Avrupa'dan ve Türkiye'den kırk araştırma kurumunun yer aldığı VIADUCT akademik ağı tarafından 2018 yılında "Avrupa Birliği'nin Geleceği ve Türkiye-AB İlişkileri" konusunda ömür boyu katkısıyla öğretim ödülünü almıştır. Eralp, Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplinine katkılarında dolayı Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği tarafından 2022 yılında "Ustalara Saygı" ödülüne layık görülmüştür.

Prof. Dr. Atila Eralp'in araştırma alanları arasında Avrupa bütünleşme süreci, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları, AB Genişleme ve Komşuluk Politikaları ve Türkiye-Avrupa İlişkileri bulunmaktadır. Bu konular üzerinde çok sayıda makale ve kitabı yayımlanmıştır. Prof. Dr. Eralp, AB destekli çeşitli disiplinler arası araştırma, eğitim ve iletişim projelerinin koordinatörlüğünü ve uygulamasını üstlenmiştir.

Yağız Eyüboğlu

Yağız Eyüboğlu 1991 yılında Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünden mezun olmuş, 1996 yılında Koç Üniversitesi İşletme Yüksek Lisans programını tamamlamıştır.

İş hayatına 1991 yılında Arçelik A.Ş.'de Yetiştirme Elemanı olarak başlayan Eyüboğlu, 1993 yılından itibaren Koç Holding'de yaklaşık 10 yıl boyunca sırasıyla, Denetim Uzmanlığı, Koordinatör Yardımcılığı ve Mali Koordinatörlük görevlerinde bulunmuştur. 2004-2009 yılları arasında sırasıyla Arçelik A.Ş.'de Genel Müdür Yardımcısı (CFO), Beko Elektronik A.Ş. Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu Üyesi, Koç Holding A.Ş. Dış Ticaret ve Turizm Grubu Başkanı'na Yardımcı ve Koç Holding A.Ş. İnsan Kaynakları Direktörü olarak görev yapmıştır. 2009-Ekim 2015 döneminde Aygaz Genel Müdürü olarak görev yapan Yağız Eyüboğlu, Ekim 2015 itibarıyla Koç Holding Enerji Grubu Başkan Vekili, ardından Nisan 2016 tarihi itibarıyla Koç Holding Enerji Grubu Başkanı olarak atanmıştır.

Koç Topluluğu'nun çeşitli şirketlerinde hâlihazırda Yönetim Kurulu Başkanlığı/Üyeliği görevleri bulunan Eyüboğlu, geçmişte Dünya LPG Birliği Başkanlığı, TİSK Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu Başkanlığı ve Türkiye Aile Planlaması Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanlığı görevlerini de yürütmüştür. Eyüboğlu, 1968 İstanbul doğumlu, evli ve bir çocuk babasıdır. Almanca ve İngilizce bilmektedir.

Çetin Gürel

Çetin Gürel 2011 yılında Ford Otosan'da Ürün Geliştirme Mühendisi olarak başladığı profesyonel çalışma hayatına Kalibrasyon, Performans ve Emisyon Lideri görevinde devam etmektedir. Ford Otosan'daki 11 yıllık kariyerinde birçok farklı ağır, orta ve hafif ticari araç modeli için kalibrasyon geliştirme ve ARGE projelerinde görev almıştır.

2006 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümünde lisans eğitimini, 2010 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mekatronik Mühendisliği Bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Çetin Gürel İngilizce bilmektedir ve 1982 yılında İstanbul'da doğmuştur.

Gökhan Hisar

Gökhan Hisar, profesyonel iş hayatına 2007 yılında Ford Otosan'da Ürün Geliştirme Mühendisi olarak başlamıştır. Daha sonra sırasıyla Egzoz Sistemleri Kalibrasyonu Ekip Liderliği, Motor ve Egzoz Sistemleri Kalibrasyonu Yöneticiliği görevlerine atanmıştır. Son olarak Araç Kalibrasyonu ve Enerji Yönetimi Lideri olarak görevine devam etmektedir. Hisar, kariyeri boyunca Transit, Ford Trucks, Mondeo, Ranger, Courier, Fiesta gibi birçok model için motor geliştirme projelerinde ve birçok ARGE projelerinde görev almıştır.

Lisans eğitimini Koç Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümünde 2005 yılında, yüksek lisans eğitimini Chalmers University of Technology Otomotiv Mühendisliği Bölümünde 2007 yılında tamamlamıştır. 1982 İstanbul doğumludur. Hisar İngilizce bilmektedir, evli ve bir çocuk babasıdır.

Erdoğan İşcan

Büyükelçi (E) Erdoğan İşcan, lisans öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk alanlarında yapmıştır. Ekim 1978'de Dışişleri Bakanlığı'na girmiştir. Diplomaside 40 yılı aşan hizmeti sonunda Nisan 2019'da emekli olan İşcan, Ekim 2019'da Birleşmiş Milletler (BM) İşkenceye Karşı Komite üyesi olarak seçilmiştir. Ayrıca, Eylül 2019'dan bu yana İstanbul Kültür Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir. Büyükelçi düzeyinde Ukrayna (2005-2009) ve Güney Kore'de (aynı zamanda Kuzey Kore'ye de akredite) (2009-2011), son olarak Strazburg'da (2014-2018) Avrupa Konseyi Nezdinde Daimi Temsilci olarak görev yapmıştır. Önceki görev yerleri: Doha, Frankfurt, Bonn, Viyana (silahsızlanma müzakereleri), Londra, Cenevre (BM Cenevre Ofisi Daimi Temsilci Yardımcısı). Ankara'da genel siyasi işlerden sorumlu Müsteşar Yardımcısı (2013-2014) olarak görevde bulunmuştur. Diploması kariyeri boyunca bağımsız olarak sürdürdüğü uluslararası pozisyonlar arasında İstanbul Sözleşmesi Taraf Devletler Komitesi Başkanı (2015-2018), Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Kültür Raportör Grubu Başkanı (2017-2018) ile demokrasi kültürü ve insan hakları alanında çalışan Norveç kuruluşu "European Wergeland Centre" Yönetim Kurulu Üyeliği (2017-2018) bulunmaktadır.

Şerif Çağrı Kayı

2008 yılında Boğaziçi Üniversitesi Makina Mühendisliği Bölümü'nden mezun olan Şerif Çağrı Kayı, 2010 yılında Ecole Polytechnique Paris'te Akışkanlar Mekaniği master programını tamamlamıştır. 2010 yılından 2018 yılına kadar Shell şirketinin Trading & Supply organizasyonunda görev alan Kayı, Hamburg ve Rotterdam ofislerinden sonra Trading & Supply müdürü olarak İstanbul Ofisi'ne geçmiş olup 2018 yılında bu görevinden ayrılarak Tüpraş'a Akaryakıt Satış Müdürü olarak katılmıştır. 2019 yılında Tüpraş Satış & Pazarlama Direktörlüğü görevini üstlenen Kayı, halihazırda bu görevini sürdürmektedir.

1984 doğumlu olan Kayı, evli ve iki çocuk babasıdır. İleri seviye İngilizce ve Fransızca, orta düzeyde İtalyanca bilmektedir.

Fuat Keyman

Prof. Dr. E. Fuat Keyman, Sabancı Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Uluslararası İlişkiler alanında öğretim üyesidir. Aynı zamanda, İstanbul Politika Merkezi'nin (İPM) direktörüdür. Demokratikleşme, küreselleşme, uluslararası ilişkiler, sivil toplum ve Türkiye'de devlet-toplum ilişkileri üzerine çalışmaktadır. Prof. Keyman'ın yurt dışı ve içinde yayımlanmış çok sayıda kitap ve makale çalışmaları vardır. Türkiye Bilim Akademisi üyesidir. Çok sayıda uluslararası düşünce kuruluşunun ve akademik derginin danışma kurulunda yer alan Keyman, AB, TÜBİTAK, v.b ulusal ve uluslararası projelerin Türkiye yöneticiliği yapmıştır. Yurtdışı ve içi otuzdan fazla yayınlanmış kitapları arasında: Kentlerin Türkiye'si (2022); Sekiz Kentin Hikayesi (2021), İstanbul: Living with Diversity in a Global City (2018); Turkey in the Arab Spring (2016); Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey (2014), Symbiotic Antagonisms: Competing Nationalisms in Turkey (2011), Remaking Turkey (2009), Turkish Politics in a Changing World (2007) örnek gösterilebilir.

Ömer Köktürk

Ömer Köktürk, 1980 Ankara doğumludur. Lisans eğitimini 2003 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümünde, yüksek lisans eğitimini yine aynı bölümde 2006 yılında tamamlamıştır

2006 yılı itibarıyla Ürün Geliştirme Test mühendisi olarak Ford Otosan'daki çalışma hayatına adım atmıştır. Daha sonra sırasıyla Performans ve Yakıt Tüketimi Mühendisliği, Araç Enerji Yönetimi Ekip Liderliği görevlerine atanmıştır. Son olarak da Araç Enerji Yönetimi Lideri olarak görevine devam etmektedir. Köktürk İngilizce bilmektedir, evli ve bir çocuk babasıdır.

Oğuzhan Kemal Oruç

Oğuzhan Kemal Oruç, 1989 İstanbul doğumludur. Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği bölümünde tamamlamıştır. 2014 yılından bu yana Ford Otosan'da Araç Enerji Yönetimi Mühendisi olarak görevini sürdürmektedir.

Çağatay Ölken

2006 yılında Koç Üniversitesi Matematik ve İşletme Bölümlerinden çift anadal ile mezun olan Çağatay Ölken, aynı yıl profesyonel iş hayatına Citibank Türkiye'de Proje Finansmanı ve Krediler alanında başlamıştır. 2017 yılına kadar Türkiye ve yurtdışında finans kuruluşları ve fonlarda Yatırım Bankacılığı / M&A alanında çeşitli pozisyonlarda bulunmuş, yöneticilik yapmıştır. 2017'de katıldığı Koç Holding'de Enerji Grup Stratejisi'nden sorumlu Planlama Koordinatörlüğü görevinin ardından 2019'dan beri Tüpraş'ta Strateji, Sürdürülebilirlik ve İş Geliştirme Direktörü olarak görev yapmaktadır.

1983 İstanbul doğumlu olan Ölken, evli ve bir çocuk babasıdır. İyi derecede İngilizce bilmektedir.

Fatih Özatay

ODTÜ Makine Mühendisliği Bölümü'nden 1978 yılında mezun olan Prof. Dr. Fatih Özatay, 1986 yılında Ankara Üniversitesi'nde iktisat doktorasını almıştır. TCDD'de 1978–1979 yılları arasında mühendis, DPT'de 1979–1985 yılları arasında uzman yardımcısı ve uzman olarak çalışmıştır. STFA Holding'te yatırımlar koordinatör yardımcısı olarak iki yıl görev yapmıştır.

Dr. Özatay, 1987 yılında TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü'ne geçmiştir. Burada uzman, ekonomist ve genel müdür yardımcısı olarak çalışmıştır. 1995'te Ankara Üniversitesi SBF İktisat Bölümü'ne katılmıştır. 2001 yılında profesör olduktan hemen sonra, beş yıllığına TCMB Başkan Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Başkan Yardımcısı ve Para Politikası Kurulu'nun bir üyesi olarak para politikasının oluşturulması ile ilgili sorumluluğu paylaşmıştır. 2006 Nisan ayından bu yana TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesidir.

Kendisinin, “Parasal İktisat: Kuram ve Politika” ile “Finansal Krizler ve Türkiye” adlı iki kitabı bulunmaktadır. Dünya gazetesinde ve Yetkin Report'ta köşe yazıları yazmaktadır. İlgi alanları parasal krizler, makroekonomi politikası ve Türkiye ekonomisidir.

Yusuf Togay

1985 Adana doğumlu Yusuf Togay, iş hayatına 2011 yılında Ford Otosan'da Motor ve Egzoz sistemleri Kalibrasyon ve Kontrol Mühendisi olarak başlamıştır. Kalibrasyon mühendisi olarak Transit, Ford Trucks, Mondeo, Fiesta, Courier, Ranger, Edge global projelerinde görev almıştır. 2019 yılından itibaren Ford Otosan'daki görevine Motor Kalibrasyonu ve Emisyon Teknik Lideri olarak devam etmektedir.

Lisans eğitimini 2008 yılında Çukurova Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümünde, yüksek lisans eğitimini ise 2010 yılında Almanya'da Esslingen University of Applied Science – Otomotiv Mühendisliği Bölümünde tamamlamıştır. Togay, evli ve bir çocuk babasıdır.

Füsun Türkmen

Prof. Dr. Füsun Türkmen, Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nden mezun olduktan sonra, ABD'de George Washington Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümünü onur derecesiyle bitirmiş, doktorasını, İsviçre'de Cenevre Üniversitesi Yüksek Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde (Graduate Institute of International Studies)'de tamamladıktan sonra Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine Yardım Teşkilatı'nda (UNRWA), uluslararası memur olarak çalışmıştır. 1999 yılından itibaren Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olan Türkmen, 2015'ten emekli olduğu 2022 yılına kadar Bölüm Başkanı; aynı zamanda Siyasi İlimler Türk Derneği Başkanı ve Uluslararası Senghor Frankofoni Kürsüleri Ağı Başkanı olarak görev yapmıştır. Halen Notre Dame de Sion Lisesi Eğitim Vakfı Başkanı; Uluslararası Siyasal İlimler Derneği (International Political Science Association) üyesi; Uluslararası Senghor Frankofoni Kürsüleri Ağı Onursal Başkanı; İstanbul Bosphorus Enstitüsü Bilim Kurulu Üyesi; ve Global İlişkiler Forumu Yönetim Kurulu üyesidir. İki kez Prof. Dr. Besim Üstünel Araştırma Ödülü'ne, ayrıca Notre Dame de Sion'lular Derneği Başarı Onur Ödülü'ne ve Fransa Cumhurbaşkanlığı Chevalier de la Légion d'Honneur nişanına layık görülmüştür. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Türkmen'in uluslararası insan hakları ve ABD dış politikası üzerine yerli ve yabancı yayınları mevcut olup halen akademik faaliyetlerini sürdürmektedir.

Selim Yenel

Büyükelçi (E) Selim Yenel, 1956 yılında İstanbul'da doğmuştur. Dışişleri Bakanlığı'na 1979'da giren Yenel, 1981-1984 yılları arasında Paris'te OECD Türkiye Delegasyonu'nda ilk görevine atanmıştır. Kendisi Afganistan'ın Kabul Türkiye Büyükelçiliği'nde çalışmış (1984-86), sonrasında Dışişleri Bakanlığı'na geri dönerek New York'taki Birleşmiş Milletler Türkiye Delegasyonu'na atanmıştır (1988-92). 1994 – 1999 yılları arasında Brüksel'deki Türkiye'nin Avrupa Birliği Delegasyonu'nda görev yapan Yenel, Ankara'ya dönerek Türkiye'nin katılım sürecinin başlangıcına kadar AB meseleleri ile uğraşmıştır (1999 – 2005). Akabinde Aralık 2005'te Viyana Büyükelçisi olarak atanmış, Ekim 2009'da Dışişleri Bakanlığı İkili İşler ve Kamu Diplomasisi Müsteşar Yardımcısı görevinde Ankara'ya geri dönmüştür. Aralık 2011 ile Ocak 2017 arasında Avrupa Birliği'ne Büyükelçi ve Türkiye Daimi Temsilcisi olarak atanmıştır. Yenel, daha sonra Temmuz 2018'de Dışişleri Bakanlığı ile birleşene kadar AB Bakanlığı'nda Bakanlık Müsteşarı olarak görev yapmıştır. 2019 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreter Birinci Yardımcısı tayin edilen Yenel, Ocak 2020'de Global İlişkiler Forumu İcra Komitesi Başkanlığı'na seçilmiştir.

Selim Yenel evli ve iki çocuk babasıdır. Türkiye'nin AB üyelik sürecini irdelediği "Avrupa Birliği'nin Türkiye Sınavı" başlıklı kitabı, Aralık 2022'de yayımlanmıştır.

Haydar Yenigün

Haydar Yenigün, lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümünde 1987 yılında tamamlamış ve aynı yıl Ford Otomotiv Sanayi A.Ş. üretim departmanında mühendis olarak başlamıştır. 1999 yılında Kocaeli Fabrikası Kaynak Alan Müdürü olarak atanmıştır ve bu görevi 2007 yılına kadar sürdürmüştür. 2007 yılında Ford Otomotiv San. A.Ş. Genel Müdür Yardımcısı - Kocaeli Fabrika Müdürü olarak atanmıştır. 2012-2022 yılları arasında Ford Otomotiv San. A.Ş. Genel Müdür görevini yürütmüştür. 1 Nisan 2022 itibarıyla Koç Holding Otomotiv Grup Başkanı olarak görev yapmaya başlamıştır.

Yenigün, 1964 İstanbul doğumludur. İngilizce bilmektedir.

ÖNSÖZ: 2022 GELİŞMELERİ

Selim Yenel

Büyükelçi (E), Global İlişkiler Forumu İcra Komitesi Başkanı

Değerli Okuyucularımız,

2022 yılı, iki temel konu üzerinde gelişti. Birisi hayatımızın bir parçası haline gelen COVID ve türevleri, diğeri de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı. Rusya'nın bu beklenmedik işgal girişimi pandemi nedeniyle sarsılmış bulunan küresel ekonominin sıkıntılarını daha da arttırdı. Enerjiden gıdaya, tedarik zincirlerinden tüm kullandığımız aygıtların gıdası olan çiplere kadar her sektör misliyle etkilendi. Her ülkeyi ilgilendiren küresel meseleler artmaya başladı. COVID gibi sağlık, doğal gaz ve petrol aktarımında yaşanan enerji sıkıntıları, iklim değişikliğinin yarattığı farklılıklar, siber saldırılar, ekonomik durgunluk ve yüksek enflasyon, durmayan göç hareketleri artık herhangi tek bir ülkenin baş edemediği sınamalara dönüştüler. Bütün bu konuların ayrıca birbirleriyle bir şekilde bağlantılı olması ve birbirlerinden olumsuz yönde etkilenmeleri, mücadeleyi güçleştirdi. Ne yazık ki, mevcut çok taraflı kuruluşlar çözüm bulmak bakımından başarılı bir sınav veremediler.

Teknolojik gelişmelerin yarattığı iletişim devrimi ile herkes bir yandan her olaydan anında haberdar olurken aynı şekilde maddi ve manevi olarak etkilenmektedir. Bu da bir başka meseleyi, yanlış ve/veya sahte bilgilerin yayılmasını, kısaca bilgi kirliliği yaratmakta, olayların doğruluğunun sorgulanmasına ve mücadele etmenin zorlaşmasına meydan vermektedir.

Uluslararası Gelişmeler

2022'ye girerken en büyük tartışma Ukrayna ile Rusya arasında Kasım 2021'de başlayan gerginliğin nasıl çözümleneceği idi. Bir yandan bu durumu düzeltme çabaları devam ederken ABD, Rusya'nın her an bir saldırı gerçekleştirilebileceğini ileri sürüyordu. Rus yetkililer ise bunu yalanlıyordu.

Ancak Rusya'nın Ukrayna'ya 24 Şubat'ta saldırısı, uluslararası gündem ile birlikte tüm algıları değiştirdi. Kısa süre içinde taraflar belli oldu. Mevcut tablo, Putin'in Ukrayna'da kendine yandaş bir iktidar değişikliğini gerçekleştirmeden bu işgali bitirmeyeceğine işaret etmektedir. Ancak, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski'nin önderliğini yaptığı ve Rus ordusunu beklenmedik düzeyde yavaşlatan ve hatta geriletken direnişin uzaması, Putin'i iç politikada zor durumda bırakacak gibi durmaktadır. Putin'in strateji ustası algısının artık geride kaldığı ve aldığı bu kararın kendi açısından dönüşü olmadığı ortadadır. Bağımsızlık savaşı veren Ukrayna'daki duruma küresel düzeyde tepki verildi, Rusya bir haydut devlet görünümünü aldı ve bu ülkeye karşı çok ciddi yaptırım kararları alındı.

Batı ülkeleri sert bir şekilde kınamakla kalmayıp belli aralıklarla Rusya'ya karşı yaptırımlar getirdi. Mesele Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde tıkanınca Genel Kurul'a intikal etti ve Rusya'ya karşı yaptırım gücü olamayan kararlar kabul edildi. Hindistan ve Çin'in başını çektiği bazı ülkeler ise çekimser kalmayı tercih ettiler. Savaşın, Moskova'nın beklediği gibi kısa sürede bitmemesi ve hatta Rusya aleyhine gelişmesi neticesinde nükleer silah kullanma olasılığının gündeme daha fazla getirilmesiyle Rusya'ya karşı uyarılar arttı. Dikkat çeken bir başka özellik, sosyal medyanın oldukça yoğun kullanıldığı bir savaş olması ve bu tür platformların savaşın gidişatında belirleyici bir rol oynayacağını görülmesidir.

Türkiye ise iki taraf arasında denge kurmaya çalıştı. Türkiye Ukrayna'ya drone satıp, BM'de Rusya'yı kınamasına ve Boğazları Montrö uyarınca Rus savaş gemilerine rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Başkanı Putin ile arasının iyi olması nedeniyle belli bir denge tutulabildi. Hatta birkaç kez Rus ve Ukrayna temsilcileri Türkiye'de bir araya geldiler ve savaş nedeniyle ortaya çıkan gıda krizini çözmek için İstanbul'da BM'nin de katkısıyla anlaşma sağlandı.

Ukrayna'daki savaşın birçok açıdan küresel değişimlere yol açacağı kesindir. Uluslararası siyasetin güvenlik boyutu öncelikli bir noktaya geldi. İlk değişim, NATO'nun konumu ve değeri bakımından ortaya çıktı. Tesadüf de olsa bu yıl Avrupa Birliği ve NATO arka arkaya stratejik belgeler yayınladı. Bir zamanlar NATO'nun beyin ölümü gerçekleştiğini öne süren Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron bile tutum değiştirdi.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, uluslararası ilişkileri derinden etkilemeye devam ederken NATO bakımından beklenmedik gelişmelere yol açtı. Yıllardır NATO üyeliğine soğuk bakan Finlandiya ve İsveç, AB üyeliklerini güvenliklerini sağlamak açısından yeterli görmeyince İttifak'a katılmak için müracaatta bulundular. Rusya Başkanı Vladimir Putin, NATO'yu zayıflatmak isterken birden NATO - Rusya sınırınının 1300 km daha uzaması ihtimali ile karşı karşıya kaldı.

Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski'nin Türkiye dışındaki birçok ülkenin parlamentolarında konuşmaları ses getirmeye devam ederken ülkedeki direniş de Rusya'nın hesaplarını bozdu. Savaşın şimdiden birçok değişime yol açtığı, Avrupa Birliği ülkelerinin enerji açısından Rusya'ya bağımlılıklarını ciddi bir şekilde gözden geçirdiği görülmektedir. Ukrayna'ya yardımların askeri boyutu da ele alınırken, Rusya'nın saldırılarında bir tırmanma olduğu gözlenmektedir.

Batı'nın Ukrayna'ya desteği sürerken, Rusya'nın yaşadığı asker ve mühimmat kaybına rağmen geri adım atmaması, savaşın ne zaman sona ereceğini tahmin etmeyi zorlaştırmaktadır. Savaşın iyice körüklediği gıda krizi, Türkiye ile Birleşmiş Milletlerin girişimi ile belirli bir ölçüde çözüme ulaştı ve bu girişim ülkemizin başarı hanesine yazıldı. Ancak, ekonomik gerekçelerle Türkiye'nin Rusya ile gittikçe yakınlaşması da farklı endişelere yol açmaktadır.

Öte yandan, dünyanın başka bölgelerinde de küresel çapta sorunlara sebep olan gelişmeler yaşandı. ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Tayvan'ı ziyareti, Çin'in sert tepkisine yol açtı ve bu kez Uzak Doğu'da gerginlik arttı. Bu dönem içerisinde iki de siyasi suikast meydana geldi.

Ukrayna savaşının yan etkilerinden biri de Avrupa Birliği ile NATO'nun genişlemelerinin yeniden gündeme gelmesi oldu. Ukrayna'nın yanı sıra Moldova'nın AB adaylığı kabul edildikten sonra bu sürecin çok uzun zaman alacağı düşüncesiyle Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un Mayıs ayında önerdiği 'Avrupa Siyasi Topluluğu' fikri canlandırıldı. 6 Ekim tarihinde Prag'da yapılan toplantıya, Türkiye dahil olmak üzere AB üyeliğine aday diğer ülkelerle birlikte Birleşik Krallık, İsviçre ve Norveç gibi ülkelerle birlikte 44 devletin katıldığı bu toplantıda en üst düzeyde diyalog kurulması dışında önemli bir netice çıkmadı. Altı ayda bir toplanması beklenen bu oluşumun, bundan sonra gerçekleştireceği üç toplantının ev sahipleri belli olmakla beraber, önemli konularda karar alamaması halinde geçmişteki benzer girişimler gibi yavaş yavaş sahneden kalkması olasıdır.

Nihayet, Rusya - Ukrayna savaşı bütün şiddetiyle devam ederken, uzun süren her olay gibi bu trajedi de kanıksanmaya başlandı, nükleer silahların kullanımı sık sık gündeme getirildi ve bu korkutucu olasılık bile olağan bir durummuş gibi tartışıldı.

İklim değişikliği gibi bir başka küresel konu zaman zaman gündeme gelmekle birlikte somut adımlar pek görülmedi. Mısır'da yapılan COP27 toplantısının ancak son gününde ülkeler arasında ödeme yapmak konusunda bazı küçük anlaşmalara varıldı.

Yılın son aylarında ise İran ve Çin'de iktidarlara karşı beklenmedik gösteriler meydana geldi. İran'da başörtü baskısına karşı gelen bir kadının öldürülmesi nedeniyle Eylül ayında kadınların önderliğinde başlayan protestolar büyüyerek devam etmektedir. Çin'de ise pandemiyle mücadele kapsamında yürürlükteki baskıcı tutumlara karşı tepkiler ülkenin çeşitli yerlerine yayıldı.

Seçimler

Bu yıl içinde yine önemli seçimler meydana geldi. Küresel alanda siyasetin, özellikle merkezden aşırı uçlara kaydığı görülmektedir. Macaristan'da Victor Orban'ın seçimleri kazanmasının yanı sıra Sırbistan'daki seçimlerin neticesi de bunu yansıtmaktadır. Fransa'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri beklendiği üzere Macron'un zaferi ile sonuçlansa da beş yıl önceki seçimde yine rakibi olan aşırı sağcı Le Pen ile oy farkının bu kez daha az olması dikkat çekti. Fransa'da da oylarını gittikçe artıran aşırı sağın beş yıl sonra hangi noktaya geleceği, bu süre

zarfında uygulanacak politikaların neticesine bağlı olacaktır. İtalya'da ilk kez bir kadın Başbakan göreve geldi. Aşırı sağ ağırlıklı bu hkmetin ne kadar görevde kalabileceği ise kısa süre içerisinde tartışma konusu haline geldi. İsvet'te de sağ partilerden oluşan bir koalisyonun iktidara gelmesi, Avrupa Birliği içinde sağ ve aşırı sağ rzgrının halen etkili bir biçimde estiğine işaret etmektedir.

Öte yandan, Çin'de 30 yıl önce kurulmuş olan siyasi düzenin, Başkan Xi Jinping'in görevinde üçüncü beş yıllık dönemine girmesine olanak sağlanmasıyla beraber yıkıldığı ve artık herhangi bir süre kısıtlamasının kalmadığı görülmektedir. Brezilya'da ise sağcı Jair Bolsonaro, seçimleri kaybederek yerini eski Başkan Lula'ya geri bırakmıştır.

İsrail'de son dört yıl içinde beşinci kez seçime gidilmiş ve eski Başbakan Netanyahu tekrar iş başına gelmiştir. Bir nceki hükümet, Türkiye – İsrail ilişkilerinin düzelmesi için çok çabaladı. Karşılıklı Büyükelçi atamaları tekrarlandı. Bu yumuşamanın devam edip etmeyeceği, yeni yılda izlenmesi gereken konulardan biri olacaktır.

ABD'de ise ara seçimler yapıldı ve Demokratlar Senato'daki üstünlüklerini korurlarken Temsilciler Meclisi'nde Cumhuriyetçiler az da olsa çoğunluğu sağladılar. Genelde ara seçimlerde iktidardaki partinin büyük kayıplara uğradığı temelinden hareket edilerek Başkan Biden'in popülerliğinin azalması ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Cumhuriyetçilerin ezici bir fark yaratması beklentisi yaratıldı. Ayrıca eski Başkan Trump'un bu başarıdan nemalanacağı ve 2024 Başkanlık seçimleri için ivme kazanacağı hesap ediliyordu. Bunların hiçbiri olmadı. Beklentilerin düşük tutulması nedeniyle Demokratlar neticede Temsilciler Meclisi'ndeki çoğunluğu kaybetsele bile zafer kazanmış havasına girdiler. Trump'un desteklediği adayların çoğunun da seçilememesi, Cumhuriyetileri Başkanlık seçimleri için yeni arayışlara itmeye başladı.

Türkiye

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı, Türkiye'nin Batı ile gittikçe açılan yaklaşım farkını daha fazla göz önüne geldi. Batı lkeleri Rusya'ya çeşitli yaptırımlar koyarken Türkiye bundan kaçındı. Sadece Birleşmiş Milletlerin koyduğu yaptırımlara uymayı kendini zorunlu hisseden Türkiye'ye, Batılı müttefiklerce danışılmaması da esasen bir yanlışlıktır. Özellikle AB ile yaşanan sıkıntılar çerçevesinde Türkiye'ye aday gibi davranılmaz ve bu gibi konularda diyalogdan kaınılırken Ankara'nın yaptırımlara uymasını beklememek gerekir.

Türkiye'nin son dönemde izlemekte olduğu yumuşama politikasının Ermenistan ve İsrail ile yapılan temaslar çerçevesinde genişlemeye devam ettiği de görülmektedir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmalarına yol açtı. Rusya'nın Doğu Avrupa'nın geleceğine dair kurguladığı planları birçok açıdan olumsuz yönde etkileyebilecek bu süreç her ne kadar ABD ve Avrupalı NATO üyelerince hoş karşılanmış olsa da, Türkiye'nin mevcut durumda özellikle İsveç'in üyeliğini veto edeceğini açıklamasıyla beraber sekteye uğradı. İsveç'i yıllardır özellikle Kuzey Suriye'deki PKK ile bağlantılı YPG güçlerine siyasi destek ve silah yardımı yapmakla suçlayan Türkiye, İsveç ve Finlandiya'nın NATO'da yer alabilmesi için öncelikle müzakere masasında bazı tavizler vermesi gerektiğini ifade etti. İsveç'te iktidar değişir değişmez Başbakan Ankara'ya gelip bu konuya odaklandı. İsveç, Türkiye'ye karşı 2019 yılında fiilen uygulamaya başladığı silah satış ambargosunu kaldırdı. İki ülkenin de NATO'ya alımında tüm üyelerin parlamentolarının onay vermesi gerekmektedir. Nitekim baskıya girdiğimiz tarihte, Macaristan ve Türkiye henüz onaylamamıştı.

Diğer taraftan, Türkiye ile Yunanistan arasında gerilimli politika artarak sürdü. Buna biraz da gelecek yıl her iki ülkede de seçim olması neden oldu denebilir. Kıbrıs konusunda ise herhangi bir gelişme yaşanmadı.

2023

Gelecek yıl, bir yandan Cumhuriyetimizin yüzüncü yılı olması ve ülkemizde belki de son yılların en kritik seçimlerinin yapılacak olması nedeniyle ayrı bir özellik taşıyor. Kamuoyu yoklamalarına göre başkanlık ve parlamento seçimlerinde iktidar değişikliği olabileceği öne sürüldüğünden, geçen yılki raporumuzda yazdığımız gibi AB ve ABD'nin ülkemizdeki seçim sonuçlarını bekledikleri anlaşılıyor.

Uluslararası alanda ise özellikle Rusya – Ukrayna savaşının devam etmesi ve bunun bu kez yılın ilk aylarında enerji açısından Avrupa'da sıkıntılara yol açması ile birlikte, Ukrayna'ya verilen desteğin azalma riski bulunuyor.

İklim değişikliği ve bunun yarattığı meselelerin çözümü için birçok ülke, politikalarını yavaş yavaş değiştirmekle beraber atılacak bu adımların bile yetersiz kaldığı vurgulanıyor. Bununla birlikte iklim değişikliğinin önümüzdeki yıllarda gittikçe daha da fazla ön plana çıkacağı anlaşılmaktadır.

Son olarak Ukrayna Başkanı Zelenski'nin birçok uluslararası yayın tarafından yılın insanı seçilmesini biz de desteklediğimizi belirtmek isteriz. Rusya'nın işgal girişimi başladığında ülkeden kaçmayıp tam aksine mukavemete liderlik etmesi ve ülkesine uluslararası alanda destek sağlanması için gösterdiği gayret nedeniyle bunu hak ediyor.

ÇALKANTILI ULUSLARARASI ORTAMDA AVRUPA'NIN GELECEĞİ

Nilgün Arısan Eralp

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) AB Çalışmaları Merkezi Direktörü

Atila Eralp

İstanbul Politikalar Merkezi Mercator-İPM Kıdemli Araştırmacısı

Uluslararası sistemin çalkantılı dönemlerinde gelecek tartışmaları daima ön plana çıkmıştır. İki dünya savaşı arasındaki ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımdan sonraki dönemler gelecek tartışmalarının yoğunluk kazandığı belirgin örnekleri teşkil etmekte ve yaşadığımız sancılı ortama da ışık tutmaktadır. COVID-19 salgınının sosyo-ekonomik krizle iç içe geçtiği çoklu kriz ortamı, Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle gelecek tartışmaları ve kaygılarını en üst seviyeye çıkarmıştır. Uluslararası sistem, bir yandan neo-liberal ekonomik yaklaşım ve politikaların yarattığı sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin arttığı, diğer yandan uluslararası siyasi sistemin çok-kutuplu bir yapıya dönüştüğü ve popülist-otoriter eğilimlerin yükseldiği bir süreçten geçerken pandemi, ekonomik kriz ve Ukrayna Savaşı'nın yoğun ve yıkıcı etkisi altına girdi. Salgınlar üzerine yapılan araştırmalar büyük salgınların toplumların yaşamlarında temel değişikliklere neden olabileceğini ortaya koymuştur. Bu alanda Snowden'in¹ çalışmaları salgınların toplumların ve devletlerin yaşamlarını nasıl değiştirdiklerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Avrupa tarihi üzerine araştırmalarda, savaşların Avrupa'da önemli değişikliklere yol açtığını, ulus devletlerin oluşumu ve gelişiminde kritik rol oynadıklarını göstermektedir.² Ukrayna'daki savaş ile derinleşen çoklu kriz ortamının ne gibi değişikliklere yol açacağı yaşadığımız dönemin en can alıcı sorunu olarak dikkat çekmektedir. Polanyi'nin ayrıntılı bir şekilde gösterdiği gibi böyle sancılı dönemler toplumsal gelecek kaygılarının ve tepkilerin artmasına ve çok farklı ve radikal yönelişlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.³ Uluslararası sistemin bu çalkantılı ortamında bütün aktörler önemli tartışmalar sürecine girerken, Avrupa'da da gelecek tartışmalarının belirgin hale geldiğini gözlemleyiz.

Avrupa'nın Geleceği ve Çoklu Kriz Ortamı

Avrupa içinden geçtiğimiz çalkantılı uluslararası ortamda kendisini yeniden tanımlayan gelecek tartışmalarının yoğunlaştığı, çoklu kriz ortamının şekillendirdiği kritik bir dönüm noktasından geçmektedir. Avrupa'da bu önemli

¹ Snowden, F. (2019), *The Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*; Yale University Press, Yale.

² Tilly, C. (1990), *Coercion Capital and European States A.D. 990-1990*, Blackwell, Cambridge.

³ Polanyi, K. (2001), *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston.

tartışmalar, özellikle kriz dönemlerinde daha önce de yaşanmıştı. Monnet, “Avrupa krizlerle inşa edilecektir” özlü ifadesiyle Avrupa bütünleşmesinin karşılaşılan krizlere en önemli yanıt olduğunu savunmuştur.⁴ İkinci Dünya Savaşı’ndan yıkık ve sorunlu çıkan Avrupa ulus devletleri, Avrupa bütünleşmesini yaratarak 20. yüzyıla damgasını vuran ‘Almanya sorununu’ bütünleşerek aştılar. Avrupa bütünleşmesinin sıkıntılı süreçten geçtiği 1970’ler ve 1980’lerde de kriz dönemi ‘tek pazar’ alanında uzlaşma ve bütünleşme yoluyla aşılabildiği. Yaşanan çoklu kriz ortamı, Avrupa bütünleşmesinin geleceği ve krizlerle ilişkisi üzerine olan tartışmaları alevlendirmiştir. Avrupa bütünleşmesi, yaşanan çoklu kriz ortamından daha önceki krizlerde olduğu gibi dayanıklı olarak ve krizleri aşarak mı yoksa parçalanarak ve ulus devletlere dönerek mi çıkacak sorusu, kritik bir önem arz etmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar Avrupa bütünleşmesi açısından krizlerde dayanıklılığı etkileyen belirleyici unsurun dayanışma olduğunu göstermektedir.⁵ Dayanışmanın güçlü olduğu durumlarda Avrupa Birliği’nin (AB) krizleri güçlenerek aştığını gösteren Lehne, dayanışma sorunları yaşanan ortamlarda AB’nin sarsıldığını ve ulus devletlerin kendi dar çerçeveli önceliklerinin önem kazandığını gözler önüne sermektedir. Finansal kriz ile, göçmen krizi ve pandemi ortamını bu çerçevede değerlendirdiğimizde, pandeminin ilk şokundan sonra AB içinde dayanışmanın arttığını, sağlık politikası ulus devletlerin yetkisine bırakılmış olsa da Komisyon’un inisiyatif aldığını, ortak aşı ve paylaşım politikası geliştirdiğini gözlemliyoruz. Pandeminin yarattığı ekonomik sıkıntılara çare olmak üzere geliştirilen ‘kurtarma fonu’ ve Avrupa Komisyonu’nun çıkardığı tahvillerle ortak borçlanma ile oluşturulan fonun hibe şeklinde olması da Almanya ve Fransa gibi önde gelen AB üyelerinin, bu kez İtalya, İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinin acil sorunlarına dayanışma prensibi etrafında yaklaşımlarının çarpıcı örneklerini teşkil etmektedir. Pandemiden parçalanarak çıkacağı üzerine yoğun tartışmalardan AB’nin dayanışmayı sağlamasıyla dayanıklı bir şekilde ilerlediğini gözledik. Bu durum Brexit sürecinde de yaşanmıştı. Oysa, dayanışma sorunlarının yaşandığı 2008 finansal kriz süreci ve 2015 den sonra yaşanan ‘göçmen krizinde’ AB’nin çok sarsıldığını ve bütünleşmenin sıkıntılı bir dönem yaşadığını gözledik. Finansal krizde AB’nin daha zengin Kuzey ülkeleriyle, ekonomik sıkıntılar yaşayan Güney ülkeleri arasında kutuplaşma yaşandığı ve dayanışma prensibinin işlemediği dikkat çekerken, 2015’ten sonraki ‘göçmen krizinde’ de bu kez AB’nin Batısıyla Doğusu arasında göçmen sorununa çok farklı yaklaşımlar ortaya çıktı; ülkeler kendi önceliklerine ağırlık verdi, ortak yaklaşımlar ve politikalar oluşturulamadı. Bu örnekler, AB’nin dayanışmayı ön plana aldığı ve toplumların temel ihtiyaçlarına cevap veren kapsayıcı yaklaşımlar ve politikalar ürettiği zaman başarılı olduğunu, dayanışmayı sekteye uğratan dışlayıcı yaklaşım ve politikalara yöneldiği zaman ise büyük sorunlarla karşılaştığını göstermektedir.⁶

⁴ Monnet, J. (1978), *Memoirs*, Collins, London..

⁵ Lehne, S. (2022), *The EU and the Creative and Destructive Impact of Crisis*, Carnegie Europe.

⁶ Eralp, A. ve Keyman, F. (2020) "*A Fumbling or Enabling European Union: Envisioning Multilateralism in a Post Corona World*", *IPC - Mercator Policy Brief*, Mayıs 2020

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonucunda Avrupa ve AB, tekrar hayati bir dönemden geçmektedir. Bu süreçte pandeminin ilerleyen safhasında olduğu gibi dayanışmanın ön planda olduğu ve kapsayıcı politikalar mı etkin olacak, yoksa dayanışmanın sekteye uğradığı ülkelerin kendi dar çerçeveli önceliklerinin ağırlıklı olduğu politikalar mı belirleyici olacak sorusu kritik önem arz etmektedir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa bütünleşmesinin ön plana çıkmasıyla gelişen ve Soğuk Savaş sonrası pekiştirilen Avrupa içi savaşları ortadan kaldırmayı amaçlayan 'barışsal değişim' paradigmasını sekteye uğratmıştır. Aynı zamanda AB'nin 'DNA'sı' şeklinde nitelendirilen çok taraflı yaklaşımını ve politikalarını ciddi bir saldırı karşısında bırakmıştır. Avrupa kıtasında askeri çözümlere dayalı tek taraflı yaklaşımların ortaya çıkmasına, yeni bir jeopolitik ortamın oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler AB içinde büyük tartışmalara yol açarken, dayanışma sorununu tekrar ön plana çıkarmıştır. Üye ülkelerin Rusya ile tesis ettikleri farklı ilişkiler, özellikle AB'nin önde gelen ülkelerinden Almanya ve Fransa'nın Rusya'yla daha yakın ilişki kurması bu sorunu kritik hale getirmiştir. Ancak, pandemi ortamında gelişen ortak politika oluşturma ve dayanışma prensibine sadık kalma yaklaşımının, Ukrayna işgalinde de ağırlık kazandığını gözledik. AB üyesi ülkelerin yaptırımlar konusunda, Ukrayna'dan yerlerinden edilen göçmenlere kapılarını açmakta ve Ukrayna'ya insani ve askeri yardım hususunda ortak politikalara yöneldiğine şahit olduk. Hem Fransa'nın, hem de Almanya'nın dayanışma prensibini ön planda tutarak ortak politikaların oluşumu ve uygulanmasında öncü rol oynamaları, dikkatleri çekmektedir. Özellikle Almanya'nın bu süreçte Rusya'yla ilişkilerini kapsamlı bir şekilde gözden geçirerek dış politika ve savunma alanında dönüm noktası olarak nitelendirilen politikalara yöneldiğini gördük. Almanya askeri unsurlara dayanmayan, pasifist olarak nitelendirilebilecek geleneksel politikasından vazgeçti ve 100 milyar Avro'luk bir savunma fonu oluşturdu ve savunma harcamalarını milli gelirinin %2 sine çıkardı. Ayrıca, daha önceki politikasına taban tabana zıt bir şekilde Ukrayna'ya özellikle savunma silahları göndermeye başladı.⁷ Almanya Şansölyesi Scholz, Prag'da yaptığı yeni döneme ilişkin önemli konuşmasında Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin tarihi bir dönüm noktası olduğunun altını çizerken, Avrupa'nın özellikle hem ekonomi hem de savunma alanında daha egemen olmasının; NATO'nun Avrupa güvenliği için kritik olmasına rağmen, Avrupa'nın özellikle savunma alanında kendini güçlendirmesinin hayati önem arz ettiğini vurguladı.⁸ Bu önemli çıkışında Scholz, Avrupa'nın kendi aralarındaki uyuşmazlıklarını bu çalkantılı ortamda artık sona erdirmesinin gereğine işaret ederek, özellikle iki kritik konu olan göçmen ve finansal politikalarda yeni ve ortak politikaların oluşturulmasının önemini ortaya koydu.

⁷ Arsan Eralp, N. (2022), "Ukrayna Savaşı'nın Avrupa Birliği'ne Etkileri", *PolitikYol*, 12 Haziran 2022, <https://www.politikyol.com/ukrayna-savasinin-avrupa-birligine-etkileri/>

⁸ Scholz, O. (2022), "Europe is Our Future and that Future is in Our Hands", Charles University, Prague, 29 Ağustos 2022

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle birlikte AB bütünleşmesi ve dayanışması, en hayati testten enerji güvenliği ve özellikle doğal gaz temini konusunda geçmektedir.⁹ Avrupa'nın birçok ülkesi, doğal gaz alanında Rusya'ya uzun süredir bağımlı konumdadır. Rusya, bu bağımlılık ilişkisinden dolayı AB ülkelerinin ve halklarının Rusya'ya karşı ortak politikalarını sürdürmeyeceklerini, dolayısıyla aralarındaki dayanışmanın sekteye uğrayacağını öngörüyordu. Bu konuda özellikle Almanya'nın konumu, kritik bir önem arz etmekteydi. Almanya, hem Rusya'ya enerji bakımından en bağımlı ülkelerden birisiydi, hem de hükümetteki koalisyon ortaklarından en büyüğü olan Sosyal Demokrat Parti'nin Rusya'ya enerjiden siyasi konulara uzanan geleneksel '*Ostpolitik*' politikasının yansıması olarak daha yumuşak bir tavır sergileyip sergilemeyeceği kritik bir sorundu. Putin enerji sorununu tırmandırarak en önemli kozlarından birini oynarken, Almanya'nın bu konudaki yaklaşımı dayanışma prensibi açısından belirleyici olacaktı. Almanya'nın, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin akabinde Kuzey Akım-2 projesine son vermesi ve Rusya'nın önemli kozunu oynayarak Kuzey Akım-1 boru hattını kapatması karşısındaki taviz vermeyen tutumu, Almanya'nın enerji ve doğal gaz konusunda bugüne dek dayanışma prensibi çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir. Ancak bu kış, hem Almanya'nın hem de AB ülkelerinin bu konudaki dayanıklılığı ve dayanışması açısından önemli bir test olacaktır. Şu ana kadar AB yetkilileri, AB'nin Rusya'ya doğal gaz alanındaki bağımlılığını %40'lardan, %7,5'e indirdiğini, %27 olan petrol bağımlılığını ise yıl sonunda %10'a indireceğini açıkladılar.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle derinleşen çoklu kriz ortamı Avrupa'nın geleceğine ilişkin büyük tartışmalara yol açarken AB'nin de bu ortama uygun olarak yeniden tanımlanması ve dönüşmesi gereğine işaret etmektedir. Bu süreçte iki boyut özellikle ağırlık kazanmaktadır. Pandemiden önce başlayan, ancak pandemi ve Ukrayna Savaşı ile artan ekonomik sorunlar nedeniyle halkın işsizlik, gıda güvenliği ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarında yaşadıkları olumsuzlukları ön plana alan yeni ekonomik yaklaşım ve politikalara gereksinim aciliyet kazanmaktadır. Avrupa halklarının katılımıyla gerçekleşen, bir yıl süren Avrupa'nın Geleceği Konferansı'nın da işaret ettiği gibi, artan ekonomik sorunlar nedeniyle sosyal politikalara ağırlık veren yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰ Pandemi öncesi hakim olan neoliberal iktisat politikalarının önemli sosyal ve ekonomik sorunlar ve eşitsizlikler yarattığı tartışılmakta, bu politikaların dayanışma prensibini zedelediği ve bunlardan vazgeçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yeşil dönüşümün yeni ekonomik ve sosyal yaklaşımın temelini teşkil etmesi ortak benimsenen görüş olarak ve Avrupa'nın uluslararası sistemin geleceğine en önemli artı değeri ve katkısı şeklinde düşünülmektedir. Ukrayna Savaşı'yla birlikte enerji güvenliği sorunu ön plana çıkarken, bu sorunun çözümünün

⁹ Tocci, N. (2022), "Putin vs Monnet: European Resilience, Energy and the Ukraine War", *IAI*, 30 Eylül 2022.

¹⁰ Eralp, A. (2021), "Avrupa'nın Geleceği Tartışması: Değişen Küresel Bağlamda Türkiye-AB İlişkilerini Yeniden Canlandırmak", *İPM Notu*, Haziran 2021.

ve Rusya'ya bağımlılıktan kurtulmanın yolunun da yeşil dönüşümden geçtiği belirlenmektedir. Ancak AB çelişkili bir biçimde, zorunlu olarak Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve nihai olarak sona erdirmek için bir yandan yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verip yeşil dönüşümü hızlandırırken, bir yandan da fosil yakıtlar için alternatif kaynaklar ve alternatif güzergahlar aramaya başlamış ve açıkçası fosil yakıt kullanımı konusundaki katı tutumunu bir miktar gevşetmek durumunda kalmıştır.

Avrupa'nın geleceğini ve Avrupa bütünleşmesinin dönüşümünü etkileyen ikinci önemli boyut olarak, yeni jeopolitik ortama uygun jeopolitik bir AB'nin nasıl yaratılacağı hususu olarak ön plana çıkmaktadır. Ukrayna Savaşı'yla birlikte Avrupa'da var olan güvenlik yapısının ömrünü tükettiği ve yeni bir güvenlik mimarisine ihtiyaç duyulduğu bir ortamda, AB'de bir süredir devam eden bu tartışmalar artık gündemi belirlemeye başlamıştır. Almanya da dahil olmak üzere AB ülkeleri savunma harcamalarını artırma sürecine girerken, geleneksel yumuşak güçlerini askeri dayanıklılık ile birlikte ele almanın zorunluluğunu kaçınılmaz olarak görmeye başlamışlardır. NATO'nun savunma alanındaki önemi ve gereğine işaret ederken, ABD'nin Trump döneminde yaşanan tartışmalar ışığında Avrupa'nın savunma alanındaki 'stratejik özerkliği' hususu, sadece bu konuyu sürekli gündemde tutan Fransa tarafından değil, Almanya da dahil olmak üzere birçok AB ülkesi tarafından vurgulanmaya başlanmıştır. Transatlantik ilişkilerin Biden döneminde çok olumlu seyretmesine rağmen, bu ilişkilerin geleceğine ilişkin belirsiz durum AB üyelerini savunma ve güvenlik alanında daha dayanıklı bir AB yaratma hususunda kaçınılmaz olarak daha hassas hale getirmektedir.

Kriz dönemleri, Avrupa bütünleşmesi açısından dayanışma konusunu ön plana çıkarırken, aynı zamanda bu krizlerin hangi alanlarda reform çalışmalarıyla; Avrupa bütünleşmesi jargonuyla 'derinleşerek' aşılacağı hususunda da ipuçları vermektedir. Yaşadığımız süreç, Avrupa Komisyonu tarafından önerilen ortak mali politikalar aracılığı ile ekonomik politikalarda derinleşmenin yanı sıra, en önemli alanın dış politika-savunma-güvenlik alanında olacağını göstermektedir.

Derinleşme ve Genişleme

2008 finansal krizi ile birlikte AB'nin özellikle Avro bölgesi üyeleri arasında mali iş birliğinin ve derinleşmenin arttığına, bunun sonuçlarından biri olarak da Bankacılık Birliği'nin kurulduğuna şahit olduk. Ancak bu dönemde AB'nin zengin Kuzey ülkeleriyle ekonomik kriz yaşayan Güney ülkeleri arasında dayanışma sorunları yaşandığını da gözlemledik. Pandemi ile birlikte yoğunlaşan ekonomik sorunlar karşısında bu kez AB'nin hem ekonomik politikalarda derinleşmeye, hem de dayanışma içinde ortak politikalara yönelmesi dikkat çekicidir. Acil Kurtarma Fonu ile başlayan süreç, AB bütçesine yerleştirilen ekonomik sorunları çözmeye yönelik 'Yeni Nesil' politikaları ile sürmektedir.

Yeşil ve dijital dönüşüm AB'nin ekonomik derinleşme politikalarının temelini teşkil etmektedir. Almanya Şansölyesi Scholz, yukarıda değinilen Prag konuşmasında AB'nin ekonomik derinleşme politikasında bu kez başkalarına bağımlılıkları ortadan kaldırarak ekonomik özerklik ve egemenliğini sağlamaya yönelmesini vurguladı. Bu yönde hem anahtar stratejik sektörlerle yönelmesinin, hem de bu alanlardaki arz zincirlerindeki tek taraflı bağımlılıkları azaltmasının ve finansal konularda ortak davranmasının önemine işaret etti.

Ukrayna Savaşı, Avrupa'da yeni bir jeopolitik ortam yaratarak AB için sıkıntılı dış politika-savunma-güvenlik alanlarında reform çalışmalarını ve derinleşme konusunu yaşamsal hale getirdi. AB içinde dış politika alanında daha etkin davranabilmek için oy birliği mekanizmasından oy çokluğuna geçiş tartışmaları hız kazandı. Bu konunun fiili olarak geliştirilmesi zor görünürken kurucu antlaşmalarda değişiklik konusundan uzak duran Almanya gibi ülkeler bile antlaşmalarda bu yönde değişikliği savunmaya başladılar. AB ülkeleri bir yandan savunma harcamalarını ve Ukrayna'ya askeri desteklerini artırırken, diğer yandan güvenlik konularının artan önemi karşısında Güvenlik Konseyi ve Hızlı Askeri Reaksiyon Gücü oluşturmayı planlamaya ve yürürlüğe koymaya başladılar. Bu öneriler daha önce Fransa tarafından dile getirilirken, savaşın etkisiyle Almanya dahil birçok AB üyesi tarafından yaygın olarak vurgulanmaya başladı.

Dış politika-savunma-güvenlik alanlarında reform ve derinleşme gereği AB'nin yeni stratejik dökümanı '*Stratejik Pusula*'da da ön plana çıkmaktadır.¹¹ AB'nin sivil ve askeri Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) misyonları ve operasyonlarının güçlendirilmesi, Hızlı Reaksiyon ve Sevk Gücü'nün geliştirilmesinin ve kumanda ile kontrol yapılarının güçlendirilmesi gereğinin 'Eylem' kısmında vurgulandığı Stratejik Pusula dokümanı, AB'nin çalkantılı jeopolitik ortamda ortakları ile iş birliğini artırmasının önemine işaret etmektedir.

AB bir süredir uluslararası ortamda tek taraflı uluslararası yönelişlerin artmasıyla, kendisi için yaşamsal bir öneme sahip olan çok taraflılığın zedelendiği noktadan hareketle hem Avrupa içinde dayanışmayı artırmak, hem de Avrupa'nın çevresinde ve uluslararası sistemde çok taraflılığı canlandırmak için ortaklıklar geliştirerek bu ortaklar ile birlikte hareket etmek hususuna ağırlık vermektedir. Rusya'nın tek taraflı askeri politikaları, bu konuya daha da öncelik verilmesini gerektirmektedir. '*Stratejik Pusula*'da bu çerçevede NATO ve BM ile stratejik ortaklığın güçlendirilmesinin, ABD, Norveç, Kanada, Birleşik Krallık ve Japonya ile ikili ortaklıkların canlandırılmasının altı çizilmektedir. AB'nin bu konuda hem Avrupa'da, hem de Avrupa'nın çevresinde kapsayıcı olması gereken bir ortamda nasıl ortaklıklar geliştireceği hususu göz ardı edilmektedir. Oysa, Avrupa'nın

¹¹ General Secretariat of the Council (2022), "A Strategic Compass for a Stronger EU Security and Defence in the Next Decade", *Council of the EU Press Release*, 21 March 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/>

yeni jeopolitik yaklaşımlara yönelmeye çalıştığı ve stratejik özerklik konusunun ön plana çıktığı çalkantılı uluslararası ortamda, yakın çevreyle ilişkileri ve nasıl kapsayıcı politikalar geliştireceği hususu kritik önem arz etmektedir. Stratejik özerklik tartışmalarının yoğunlaştığı bu ortamda, Türkiye'nin AB'nin geliştirmeye çalıştığı ortaklık ilişkilerindeki konumunun belirsizliği ise düşündürücüdür.¹²

AB'nin uzun süredir dondurmaya çalıştığı genişleme konusu da yaşadığımız çalkantılı ortamda tekrar canlanmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ile Kıbrıs ve Malta'yı kapsayan son büyük genişlemenin yarattığı hayal kırıklıkları ve 2008'den beri karşılaşılan krizler, AB'yi kendi içinde reform ve özellikle ekonomik alanda derinleşme çabalarına yöneltmişti. Bu ortamda AB dinamiklerine damga vuran derinleşme ve genişlemenin iç içe ele alınması hususu buzdolabına konmuştu. Oysa, Avrupa bütünleşmesinin başarılı dönemleri derinleşme ve genişlemenin birlikte ele alındığı ve birbirini olumlu etkilediği dönemler olmuştur. Avrupa bütünleşme süreci, kendi içinde yarattığı olumlu kurumsal yapıları ve politikaları Avrupa kıtasında yaygınlaşma gayesini sürdürdükçe Avrupa kıtasındaki diğer ülkeler için cazibe merkezi olmuştu. Bu önemli sürecin Batı Balkan ülkeleri ve Türkiye'nin adaylıkları ile birlikte tıkandığını ve AB'nin bir 'genişleme yorgunluğuna' girdiğine şahit olduk.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle değişen jeopolitik ortam ve Ukrayna'nın AB'ye dahil olmak istemesi, AB üyelerinin genişleme yorgunluklarını üstlerinden atmalarını kaçınılmaz hale getirdi. Ukrayna'nın adaylık başvurusunu, Moldova ve Gürcistan takip etti. Uzun süredir genişleme konusunda mesafeli davranan Almanya'nın bu ortamda tutum değişikliğine giderek genişleme yönünde tavır almaya başladığını ve başta Polonya olarak Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin de yoğun destek verdiklerini gözlemledik. Genişlemeye ilişkin çekinceleri olan Fransa gibi ülkelerin de bu yoğun dalga karşısında olumsuz davranmaktan sakındıklarına şahit olduk. Bu ortamda Ukrayna ve Moldova'nın adaylıkları 23 Haziran'da kabul edildi ve Gürcistan'a da yeşil ışık yakıldı.

Genişlemeye ilişkin bu olumlu ortam, durgunlukta olan Batı Balkan ülkeleriyle ilişkilere de yansdı. Uzun zamandır askıda olan Kuzey Makedonya ve Arnavutluk ile müzakerelerin açılmasına karar verildi, Bosna-Hersek'in adaylığı ise onaylandı. Bu gelişmelerde yine Almanya'nın genişlemeye ilişkin değişen tutumu ve yeni jeopolitik ortam etkin rol oynadı. Çalkantılı uluslararası ortamda bu bölgenin AB'ye yaklaştırılması ve Rusya etkisinden kurtarma yönündeki eğilimler kararları şekillendirdi. Genişlemenin tekrar canlandığı bu ortamda Türkiye'den hiç bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Türkiye'nin yalnızlaştığı ve Balkanlardan başlayarak daha Doğu'ya uzanması öngörülen genişleme dalgasının

¹² Adar, S. (2022), "A long term Outlook at the EU-Turkey Relations: Is (Strategic) Partnership Under the Shadow of Strategic Autonomy Possible?", *TÜSİAD Global Politics Forum – Institut du Bosphore – Berlin Bosphorus Initiative Briefing Series* | 2022 Article – 1 "The World And Turkey In The Interregnum".

dışına düştüğü görülmektedir. Bu gelişmenin Avrupa yeni güvenlik mimarisinin tartışıldığı ve yeni genişleme dalgasına güvenlik kaygılarının damga vurduğu bir ortamda olduğunu değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin dışarıda kalması hem Avrupa'nın, hem de Türkiye'nin geleceği açısından düşündürücüdür.

Genişleme tartışmalarının yanı sıra yeni jeopolitik ortamda Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un önderliğinde Avrupa Siyasi Topluluğu fikrinin geliştirilmeye çalışıldığını gözlemliyoruz. Bu fikrin temelinde Fransa'nın AB'nin yeni genişleme dalgasına ilişkin çekinceleri ve söz konusu ülkelerinin adaylıklarını bekleme odasında düşünmesi endişeleri yatıyordu. Bu konular tartışılırken, Avrupa Siyasi Topluluğu'nun ilk toplantısı 44 ülkenin katılımıyla 6 Ekim'de Prag'da gerçekleşti. AB üyelerini de içeren, ancak AB merkezli olmayan ve Avrupa'nın AB üyesi olmayan diğer ülkelerini dahil eden böyle bir platforma çalkantılı jeopolitik ortamda gereksinim duyuluyordu. Brexit sonrası AB ile kopukluk yaşayan Birleşik Krallık'ın, Avrupa'nın güvenlik mimarisine ilişkin tartışmalara dahil edilmesi kritik bir nitelik taşıyordu. Bu açıdan Birleşik Krallık'ın ve AB ile sorunlar yaşayan diğer bir ülke olan Türkiye'nin bu toplantıya katılıp katılmayacakları merak konusuydu. Prag'da bu toplantının gerçekleşmesi ve Birleşik Krallık ile Türkiye'nin katılmaları ve Avrupa'yı etkileyen önemli konularda diyalog ortamının oluşması yararlı olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu platformun nasıl süreceği ve Avrupa için elzem olan dayanışmaya nasıl katkıda bulunacağı önümüzdeki dönemin şekillenmesi açısından ipuçları verecektir.¹³ Avrupa Siyasi Topluluğu'nun dayanışmayı artırması ve sahiplenilebilmesi için her şeyden önce yeni jeopolitik ortamın şekillendirdiği genişleme dalgasına rakip olmaması, bu süreçte yer alan ülkelerin önünü tıkamaması gerekmektedir. Avrupa'nın yeni güvenlik ve daha esnek bütünleşme kurumsal mimarisinin tartışıldığı ortamda, Almanya ve Fransa'nın sadece kendi ve çekirdek AB ülkelerinin çıkarlarını değil, Avrupa'nın birlikteliğine önem vermeleri gerekmektedir. Fransa ve Almanya'nın yeni jeopolitik ortamda geliştirdiği politikalarda hem birlikte hareket etmeleri, hem de daha kapsayıcı olmaları Avrupa'da dayanışmayı ve birlikteliği artırmak için elzemdir. Uzun süre AB süreçlerinde önderlik yapmış Almanya ve Fransa'nın yaşadığımız çalkantılı uluslararası ortamda kendi aralarında iş birliğini artırırken, diğer AB ve Avrupa ülkelerini ve halklarını kapsayacak yaklaşımlar ve politikalar geliştirmesi gereğinin ön plana çıktığı bir süreçten geçmekteyiz. Bu bağlamda tarafların özellikle tek taraflı askeri ekipman alımı ve yüksek enerji fiyatları karşısında iç piyasasına sağlamayı öngördüğü 200 milyar Avro'luk fon gerginliği artırsa da, iki ülke liderleri görüşmeler yoluyla bunun üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar.

¹³ GRF, EDAM (2022), "A Europe We Can Believe In", 5 October 2022, <https://www.gif.org.tr/dusundurenler/global-iliskiler-forumu-gif-ekonomi-ve-dis-politika-arastirmalar-merkezi-edam-ortak-yayin-inanabilecegimiz-bir-avrupa>

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle Avrupa'da süregelen gelecek tartışmalarının yaşamsal bir boyut kazandığını gözlemliyoruz. Çoklu krizin şekillendirdiği gelecek tartışmaları ve kaygılarının Avrupa ve AB'yi yeni ve daha kapsayıcı arayışlar ile politikalara yönlendirdiği dikkatleri çekmektedir. Derinleşme ve genişleme politikalarında yeni arayışların ağırlık kazandığı bu ortamda AB ve Avrupa için en önemli unsurların başında dayanışma prensibi gelmektedir. AB'nin geçmiş krizlerde olduğu gibi bu krizden de güçlenerek ve birlikteliğini koruyarak çıkmasının yolu hem devletler, hem de halklar arasındaki dayanışmayı ön plana almasından geçmektedir. Bunu yaparken AB'nin bu kez diğer krizlerden farklı olarak, yaşadığımız yeni jeopolitik durum nedeniyle bütün Avrupa kıtasını düşünen kapsayıcı yaklaşımlar geliştirmesinin de önem kazandığı bir süreçten geçmekteyiz. Ne yazık ki Avrupa'nın geleceğine ilişkin büyük tartışmaların yaşandığı bu çalkantılı ortamda Türkiye'nin yalnızlaştığını; bu tartışmaların ve süreçlerin dışına düştüğünü gözlemliyoruz. Oysa, Avrupa'nın yeni güvenlik ve kurumsal mimarisinin tartışması Türkiye'nin geleceği açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşlarının bu tartışmaları yakından takip etmesi ve etkileşim halinde bulunması Türkiye'nin geleceği açısından da kritik bir öneme sahiptir.

ABD - ÇİN REKABETİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Bozkurt Aran

Büyükelçi (E), TEPAV Ticaret Çalışmaları Merkezi Direktörü

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki rekabet küresel ölçekte daha farklı anlamlara bürünmeye başlarken her iki toplumu da derinden etkilemeye başladığı görülmektedir. Küresel bir hegemon güç olma özelliğini muhafaza eden ABD ile her alanda kendisine meydan okumaya başlayan Çin arasında **etkileşim uzun zamandır farklı bir şekilde gelişmeye başlamıştır**. Zaman içinde, teknoloji yarışmasına dönen ve yapay zekâ gibi henüz uygulama kuralları belirlenmemiş alanlarda yeni kuralları vaaz edecek konuma gelebilmek amacıyla iki ülke amansız bir rekabet içine girmişlerdir. Rekabet sonucu tarafların birbirlerini yakından izlemelerini engelleyecek uygulamalara dönüşürken bazı durumlarda da **hasımda etkin gördükleri politikaları benimsemeleri** şeklinde de oluşmaktadır.

ABD'nin, bir zamanlar uyguladığı ancak terk ettiği 'sanayi politikası'uygulamalarını, Çin'in başarılarının anahtarı olarak kabul ederek, yeniden gündeme getirmekte olduğu görülmektedir. Her iki ülkenin de genel politikalarını şekillendiren geleneksel yaklaşımların dışına çıkarak farklı uygulamalara yöneldikleri görülmektedir.

Burada Financial Times'in saygın ekonomi yazarı Rachman'ın, Çin ve ABD arasındaki yarışa dair ilginç tanımlamasına yer vermek uygun olacaktır. Rachman, *Çin'in 'stratejik düzeni' değiştirebilmek için mevcut 'ekonomik düzenin' muhafaza edilmesini*, diğer taraftan *ABD'nin mevcut 'stratejik düzenin' kendisine sağladığı hâkimiyet durumunu muhafaza edebilmek için 'ekonomik düzenin' değiştirilmesini* amaçladığını ileri sürmektedir.¹

ABD ile Çin Arasındaki Güç Mücadelesinin Taraflarda Yarattığı Dönüşüm

İlk önce kısaca Çin'i ele alalım. Yirmi birinci yüzyılın başlarında dünyanın üretim merkezine dönüşmesi sonucunda sağladığı zenginleşmenin, **Çin'in ideolojik yaklaşımlarda da değişim yaratacağı ve daha liberal bir topluma dönüşeceği ümidi** ile başlayan süreç, farklı bir yön almıştı. Liberal ülkeler, Çin'in uluslararası toplumun bir parçası olması halinde, küresel anlamda daha uyumlu ve barışçıl bir ortamın yaratılacağı düşüncesindeydiler. Bu amaçla Çin'i Bretton Woods sistemi (Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve bugünkü haliyle Dünya Ticaret Örgütü) dâhil uluslararası kuruluşlara girmeye adeta teşvik ettiler.

¹ Rachman, G. (2019) "America is the revisionist power on trade", *Financial Times*, 13 Mayıs 2019, <https://www.ft.com/content/e9cc014a-755c-11e9-be7d-6d846537acab>

Gerçekten Çin bu dönemde dünyanın üretim üssü konumuna erişmiş, zenginleşmiş, küresel anlamda iki numaralı ekonomik güç haline gelmişti. Bununla beraber Çin'deki gelişmeler beklentileri kanıtlayan yönde olmamış, sistem ideolojik olarak yumuşamamış ve neoliberal sistemin kabul edilebilir bir parçası haline geleceği beklentisi karşılık bulmamıştı. Çin Komünist Partisinin Yirminci Kongresinde bu husus net olarak belirginlik kazanmış ve **Çin'de otokrat bir yönetimin** bütün özellikleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

ABD ve Çin arasında 21'nci yüzyılın ilk çeyreğinde ivme kazanan yarışma, özellikle Trump Yönetimi tarafından başlatılan Çin'i ekonomik bakımdan sınırlamaya yönelik müdahaleci politika, Biden yönetimi tarafından da - biraz daha diplomatik yöntemler yoluyla - aynen devam ettirilmiştir. Dikkati çeken bir husus, liberal ekonomik anlayış ile uyumu tartışmalı bu farklı uygulamaların zamanla kanıksanmaya başlaması olmuştur. Tabiiyle Rusya-Ukrayna savaşı dolayısıyla Batılı ülkelerin almak durumunda kaldıkları "yaptırımlar" da 70 yıldır oluşturulan uluslararası siyasi ve finans mimarisinin güvenilirliği konusunda **sistemik sayılabilecek ciddi şüphelerin** doğmasına yol açmıştır. Diğer taraftan COVID-19 salgını nedeniyle aksayan tedarik zincirinin, ülkeleri iç üretime öncelik vermeye ve dost ülkelere tedarik sağlamaya yöneltmesinin de sistemi bozucu bir diğer etken olduğunu belirtmek uygun olacaktır.

ABD ve Çin arasındaki mücadelenin teknoloji alanında da iyice kızıştığı görülmektedir. Bu alandaki gelişmelerin, doğrudan askeri uygulamalara dönüşme olasılığı dolayısıyla rekabet **teknoloji yarışına dönüşerek farklı bir anlam** kazanmıştır. Özellikle teknolojik alanda hızlanan ve 'çip' teknolojisi ile iyice şekillenen yarışmada, Biden yönetimi geri düşmemek amacıyla neoliberal sistem ile uyumlu olmayan ve devlet müdahalesine fazlasıyla dayalı farklı bir yaklaşımı uygulamaya başlamıştır. ABD'li yöneticiler bu **yaklaşımı kısaca yeni 'sanayi politikası'** olarak tanımlamaktadır.

İlginç olan Biden yönetiminin - Çin'in sanayi politikası yanıt verebilmek amacıyla - giderek Çin'in uygulamalarını örnek almaya başlayan bir yaklaşımı benimsemesidir. Böylece ABD ve Çin arasında giderek hız kazanan ekonomik yarışmanın, 70 yıldır kabul gören ve 'Washington Mutabakatı' ile de vurgulanan neoliberal sistemin dışına çıkılarak, sanayide kamu müdahalesine geçerlilik kazandırdığı görülmektedir. ABD tarafı bu farklı uygulamalarını Çin ile rekabetin getirdiği bir zorunluluk olarak ifade etmektedir.

Rekabetin iyice hız kazandığı günümüzde, ABD ve Çin arasında ilişkilerde ciddi bir gerginlik ortaya çıkmış ve **Başkan seviyesindeki** temaslar birkaç telefon görüşmesi dışında gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Başkan Biden'ın, göreve geldikten sonra **Başkan Şi** ile ilk yüz yüze geldiği, 14 Kasım tarihinde **Bali'deki G20 toplantısı marjında** gerçekleşen görüşme büyük önem kazanmıştır. Bu görüşme, iki ülke arasında gerginleşen ilişkilerin bundan sonra nasıl şekilleneceği açısından önemlidir.

Üç saat süren toplantıda iki ülke arasındaki yarışmanın **çatışmaya dönmeden yönetilmesi** ve iklim değişikliği, borç sorunu, küresel makroekonomik istikrar, sağlık konuları ve küresel gıda güvenliği dâhil olmak üzere küresel bakımdan önemli sorunlarda iş birliği yapılması **amacıyla üst düzey iletişimin** sürdürülmesi konusunda ortak bir anlayışa vardıkları anlaşılmaktadır. Başkan Biden, daha sonra ABD Dışişleri Bakanı Blinken'in önümüzdeki günlerde Çin'i ziyaret etmesinin öngörüldüğünü belirtmiştir.

Toplantı ile ilgili Beyaz Saray'dan yapılan basın açıklamasında ilginç olan husus, Başkan Biden'in, insan hakları konusuna genel ifadelerle değindikten sonra, Çin'in Sincan, Tibet ve Hong Kong'daki uygulamaları ile ilgili rahatsızlık ifade ettiği belirtilmektedir. Başkan Biden'in Tayvan konusuna vurgu yaparak ABD'nin 'tek Çin' konusundaki politikasının değişmediğini kaydettiği ifade edilmiştir.²

Toplantı ile ilgili Çin Dışişleri Bakanlığının uzun basın bildirisinde, görüşmede Başkan Biden'in, ABD'nin yeni bir Soğuk Savaş arayışında olmadığını, "**Tayvan'ın bağımsızlığını, iki Çin'i veya bir Çin'i ve bir Tayvan'ı desteklemediğini**" belirtmiş olduğuna yer vermesi dikkat çekmektedir.³

Tayvan konusunun iki ülke arasında **çözümlemeyen ancak 'idare edilen'** bir sorun olarak kalmaya devam edeceği anlaşılmaktadır.

Çin'de otokratik yönelimi aşikâr kılan Yirminci Komünist Partisi Kongresi sonuçlarını kısaca değerlendirmek, daha sonra Biden yönetiminin net olarak uygulamaya başladığı 'sanayi politikasını' irdeleyerek iki başat ülkenin yarışmasının ekonomik politikalar bakımından uğradığı yeni kabulleri de ele almak daha uygun olacaktır.

Çin'deki Gelişmeler (Çin Komünist Partisinin 20'nci Ulusal Kongresi)

Beklendiği gibi 16-22 Ekim 2022 tarihleri arasında yapılan 20'nci Çin Komünist Partisi (ÇKP) Ulusal Parti Kongresi sonunda Başkan Şi Jinping'in **üçüncü dönem Başkanlık** görevi onaylanmıştır. Çin Komünist Partisinin yaklaşık 97 milyon üyesini temsilen kongreye 2296 delege katılmıştır. Başkan Şi, Mao Zedong'dan sonra en uzun dönem Başkanlık görevini üstlenmiş olmaktadır. Gözlemciler Başkan Şi'nin yönetiminin üç dönemle sınırlı kalmayacağını, Başkanlığı hayat boyu sürdürmeyi sağlayacak siyasi alt yapıyı oluşturduğunu ifade etmektedir. Mao Zedong'dan bu yana Başkanlık görevi için sürdürülen süre kısıtlaması da böylece ortadan kalkmış olmaktadır.

² Beyaz Saray (2022), "Readout of President Joe Biden's Meeting with President Xi Jinping of the People's Republic of China", *Beyaz Saray Basın Odası Toplantı Notu*, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/11/14/readout-of-president-joe-bidens-meeting-with-president-xi-jinping-of-the-peoples-republic-of-china/>

³ Çin Dışişleri Bakanlığı (2022), "President Xi Jinping Meets with U.S. President Joe Biden in Bali", https://www.mfa.gov.cn/eng/zxxx_662805/202211/t20221114_10974686.html

Başkanı Şi Kongre'yi "Çin ulusunun büyük uyanışı" olarak nitelendirmiş, yeni dönemde Çin yönetiminin öncelliğinin, ekonomi ve ideoloji konularında pragmatik bir yaklaşım yerine, güvenlik ve siyasi konular olacağını vurgulamıştır.

Kongre öncesinde özellikle 'yolsuzlukla mücadele' savı ile karşıt olma potansiyeli taşıyan kıdemli şahısların tasfiye edildiğinden Başkan Şi'nin 'karar organlarını' kolaylıkla kendisine bağlı kimselerden oluşturduğu belirtilmektedir. Böylece kıdem ve liyakatin ikinci sıraya bırakıldığı ifade edilmektedir.

Bu arada 'büyük teknoloji' firmalarının sahiplerinin ulaştıkları devasa servet dolayısıyla siyasi düzen üzerinde farklı yaklaşımlar yansıtma olasılığının yarattığı tedirginlikten yararlanan Şi'nin parti üst yönetimini kendine bağlı yetkililerden oluşturma çabasının kongrede fazla dirençle karşılanmadan kabul edildiği belirtilmektedir.⁴ Bu arada Goldman Sachs'ın, Çin yönetiminin geçen yıl uygulamaya başladığı baskının sonucunda Çinli teknoloji firmalarının pazar değerlerinin 3 trilyon dolar azalmasına neden olduğunu açıklamış⁵ olmasına da değinelim.

Kongrede seçilen ve 7 kişiden oluşan Politbüro Daimi Komitesi, Başkan Şi'nin ÇKP üzerindeki tam hâkimiyetinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Başkan Şi konuşmasında ÇKP'nin liderliğinin yeni dönemde "zayıf, içi boş ve sulandırılmış" anlayıştan uzak olarak oluştuğunu da vurgulamaya özen göstermiştir. Ayrıca bugüne kadar sistemin uygulamalarından farklı olarak kendisine bir varis seçmemiş olması da dikkat çekmektedir.

Şi'nin Politbüro Daimi Komite üyelerinin ilanını izleyen dönemde, Çin hükümetinin borsaları desteklemek için müdahalesine rağmen; Hong Kong borsası %8,3 ve Çin'in en büyük borsası olan Şanghay Bileşik Endeksi %4 düşmüştür. ABD'de işlem gören Çin hisse senetleri %15 değer kaybetmiştir.⁶ İş dünyasının gelişmeler ve Kongre sonuçları hakkında ilk tepkisinin olumlu olmadığı anlaşılmaktadır.

Başkan Şi yapmış olduğu konuşmada Yönetimin bundan sonrası için öncelikleri konusunda ipuçları vermiştir:

⁴Pei, M. et al. (2022) "Emperor Xi", *Project Syndicate*, 28 Ekim 2022, https://www.project-syndicate.org/onpoint/emperor-xi-cpc?utm_source=Project+Syndicate+Newsletter&utm_campaign=eef39eb889-op_newsletter_10_31_2022&utm_medium=email&utm_term=0_73bad5b7d8-ee39eb88

⁵ He, L. (2021), "China's 'revolution' cost investors \$3 trillion. So why aren't they running scared?", *CNN Business*, 1 Eylül 2021, <https://edition.cnn.com/2021/09/01/investing/china-investment-tech-crackdown-mic-intl-hnk/index.html>

⁶ Pei, M. (2022), "Will China Prove the Doomsayers Wrong?" *Project Syndicate*, 8 Kasım 2022, https://www.project-syndicate.org/commentary/xi-new-leadership-team-economic-challenges-by-minxin-pei-2022-11?utm_source=Project%20Syndicate%20Newsletter&utm_medium=email&utm_term=0_73bad5b7d8-ee39eb88

• Şi konuşmasında **Çin'in Batılı ülkelerle 'hesaplaşma' aşamasının yaklaştığını**, bu bakımdan güvenlik ve askeri konulara öncelik tanınacağını belirtmiştir. Batılı ülkelerle anlaşmazlık alanlarını sadece Tayvan, Güney Çin Denizi'ndeki sürtüşmeler ve Sincan'daki insan hakları ihlallerine ilişkin Batı'nın tepkisi olarak tanımlamadığı anlaşılmaktadır. Biden yönetiminin yakın zamanda yürürlüğe koyduğu Çin'in ileri teknoloji ürünlerine ulaşmasını engelleyen ihracat yasakları ile belirginleşen ABD'nin 'Çin'i çevreleme' stratejisine karşı duyulan tedirginliği de net şekilde ifade etmiştir. 6 Ekim tarihinde yaptığı uzun konuşmada⁷ Başkan Şi, **Çin'in Batılı teknolojilerden arındırılması** sürecinin hızlandırılacağını vurgulamıştı. Bu ifadeler, önümüzdeki dönemde ekonomik 'ayrışma' anlayışının hız kazanacağı anlamına gelmektedir.

• Şi, dış politika konusunda beklendiği gibi Çin'in çıkarlarına güçlü göndermeler **yapmış; Tayvan başta olmak üzere Çin Denizi'ndeki hâkimiyetini pekiştirmek adına Japonya ile aralarında ihtilaf bulunan Senkaku adaları** üzerindeki iddialarını da tekrarlamıştır.

• Şi, Batılı liberal ülkelerin gerilemeye başladığı ve Çin'in yükselişini sürdüreceği inancını vurgulamıştır. Başkan Şi'nin 'utanç yüzyılına' sık atıfta bulunmasının, yeni dönemde liberal Batı ülkeleri ile ilişkilerini '**şikâyet temelli milliyetçilik**' anlayışının egemen olduğu farklı bir zemine oturacağı anlamına geldiği belirtilmektedir. Tayvan konusunu gündemde tutmak bu yaklaşımın doğal bir ögesini oluşturmaktadır. Çin'in başat egemen güç olma iddiası ile yeni dönemde küresel kuralları resen oluşturmayı öncelediği kaydedilmiştir.

• Şi'ye göre Batı demokrasileri tarafından kendi çıkarlarını korumak amacıyla İkinci Dünya Savaşından sonra oluşturulan, başta Bretton Woods olmak üzere mevcut küresel kurumların etkinliklerinin azaltılması veya yerlerine Çin tarafından yeni kurumlar oluşturulması hedeflenmelidir. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı sonrasında Batılı ülkeler tarafından geniş şekilde yürürlüğe konulan yaptırımların kapsamı ve bunların sistem üzerindeki bozucu etkisi, **Çin Yönetimini yeni uluslararası kurumlar yaratmaya teşvik eden bir** unsur olarak değerlendirilmektedir.

• Başkan Şi'nin, servet ve gelir eşitsizliklerini yumuşatmayı amaçlayan çeşitli çabaları içeren '**Ortak Refah**' kampanyasına yaptığı vurgu, önemli bir ipucu sağlamaktadır. Özel sektörü ve özellikle de dinamik olan internet platformu şirketlerini, düzenleyici kurullarla sınırlayarak refahı yaygınlaştırmak gayretinin yeni dönemde de devam edeceği anlaşılmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Çin'deki Ticaret Odası Başkanı olan ve 40 yıldır Çin'de yaşayan Joerg Wuttke'nin, ÇKP'nin 20'nci Ulusal Kongresi ve Başkan

⁷ McGregor, R. (2022) "Xi's clean sweep: China marks new era with loyalist lineup", *Nikkei Asia*, 26 Ekim 2022, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-Big-Story/Xi-s-clean-sweep-China-marks-new-era-with-loyalist-lineup>

Şi'nin politikaları konusundaki gözlemleri dikkat çekicidir.⁸ Wuttke, "The Market" dergisine verdiği mülakatta Çin'de ideolojinin bir kez daha ekonomik çıkarların önüne geçtiği ve yetkililerin artık liyakat temelinde değil Başkan'a olan bağlılıklarıyla en üst sıralara çıkacağı bir döneme girildiğini belirtmektedir. Gelişmelerin Çin ekonomisinin dışı açılmasının devam etmeyeceğini gösterdiğini ve Çin politikalarının temelde ekonomik büyümeye göre şekillendirildiği düşüncesinin artık geçerli olmadığını söyleyen Wuttke, Başkan Şi ile ilgili gözlemini **"ne diyorsa onu kastediyor ve ne diyorsa onu yapıyor"** şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Şi'nin Kongrede yaptığı konuşmada, Karl Marx'tan on beş kez söz ederken 'pazar' kavramına sadece üç kez atıfta bulunduğunu da sözlerine eklemiştir.

2013 yılında Çin Komünist Partisi tarafından geniş şekilde dağıtılan **'Dokuz Numaralı Belge'**'yi hatırlamak yararlı olacaktır. **Şi Jinping'in imzasını taşıdığı** kabul edilen belge, parti üyelerine düşülmemesi gereken yanlışları ve tehlikeleri sıralıyordu. Belge, Batılı değerlere karşı 'yoğun bir mücadeleye' girilmesi ana fikri etrafında oluşuyordu.⁹ Bu yedi tehlike; *"Batı anayasal demokrasisi, insan haklarının evrensel değerlerinin desteklenmesi, medyanın bağımsızlığı, sivil katılıma ilişkin Batı esinli düşünceler, piyasa yanlısı 'neoliberalizm' ve partinin yaralı geçmişine yönelik 'nihilist' eleştiriler"* olarak özetlenmişti.¹⁰ Şi'nin iki dönem Başkanlığı sonucunda 'Dokuz Numaralı Belge'deki yaklaşımı bu defa daha açık bir şekilde uygulamaya koyacak güce ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

Uluslararası ekonomi ve finans mimarisinin yerleşmiş kurallarının Batılı ülkeler tarafından gerekli görüldüğünde silah olarak kullanılmasının, Çin yönetimi üzerinde derin izler bırakmış olması sürpriz olmayacaktır.

Yeni dönemde kamunun, özel sektör üzerindeki denetimini **arttırarak girişimciliğin Çin ekonomisine sağladığı dinamizmi** kaybettirmesi de olanaklar arasındadır. Bu nedenle de Şi'nin koyduğu 2035 yılına kadar Çin ekonomisinin iki kat büyümesi için yıllık büyümenin %5 olarak gerçekleşmesi uzak bir olasılıktır.

Önümüzdeki dönemde Çin ekonomisinin yakın geçmişte olduğu gibi GSYH'sini yılda %9 civarlarında arttırmayacağı anlaşılmaktadır. Başkan Şi'nin ısrarla uyguladığı 'sıfır COVID-19' uygulamalarının değer zincirinde ortaya çıkarttığı aksaklıkların, kamuya ait işletmelere sağlanan sübvansiyonlarla körüklenen verimsiz yatırımların, ekonomik büyümenin yaklaşık dörtte birini

⁸ Dittli, M. (2022) "China Used to be a One-Way Street of Happiness and Rising Prosperity, But That's Over Now", *The Market*, 25 Ekim 2022, <https://themarket.ch/interview/china-after-the-party-congress-ideology-trumps-the-economy-ld.7703>

⁹ Pei, M. et al. (2022)

¹⁰ Drezner, D. W. (2013) "The political economy of Document Number Nine", *Foreign Policy*, 20 Ağustos 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/08/20/the-political-economy-of-document-number-nine/>

oluşturan emlak sektöründe spekülasyonu önlemek için alınan önlemlerin yarattığı devasa sorunlar ve kamu borcunun GSYİH'ye kıyasla %300 oranına yükselmesi sonucunda ekonomik büyümenin ancak %3 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. Nitekim Kasım ayı başlarında Uluslararası Para Fonu, Çin için büyüme tahminlerin düşürerek 2022 yılı için %3,2 ve 2023 yılı için ise %4,4 olarak ilan etmiştir.¹¹

Yakın zamana kadar birçok ekonomist 2020'lerin sonuna doğru Çin ekonomisinin ABD'yi geçeceğini düşüncesinde idi. Bu öngörüler de değişmeye başlamıştır. Tokyo'daki Japonya Ekonomik Araştırma Merkezi, önceki tahminini değiştirerek Çin'in ancak 2033 yılında en büyük ekonomi olacağını değerlendirmektedir.¹²

ABD'nin Yeni Sanayi Politikası ve Çin'e Bakışı

Biden yönetiminin de sanayi politikası bakımından Trump yönetiminden farklı bir çizgi izlemeyeceği anlaşılmaktadır. Ulusal Ekonomik Konseyi'nin Başkanı Brian Deese, 23 Haziran 2021 tarihinde Atlantik Konseyi'nde yaptığı konuşmada bunu açıkça ifade etmiştir. Çin ve diğer ülkelerin farklı kurullarla oynadığı gerçeğinin görmezlikten gelinmemesi gerektiğini hatırlatan Deese, ülkelerin **“şampiyon endüstrileri barındırmak ve büyötmek için stratejik kamu yatırımları yapmasının yirmi birinci yüzyıl ekonomisinin bir gerçeği”** olduğunu ifade etmiş, **“Yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreği için bir sanayi stratejisine”** ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.¹³ Bu stratejinin de temel sütunları olarak kamu yatırımlarını ve alımlarını kaydetmiştir. Deese, “ulusal çıkar için kritik öneme haiz büyüme fırsatlarına **yatırımın kamu tarafından riskten arındırılmasının**” sağlanması gerektiğini söylemiştir.

Bu yılın Ağustos ayının ilk günlerinde sanayi politikası konusundaki farklı bir dönüşümün kilometre taşları artık belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Başkan Biden, 9 Ağustos tarihinde, **‘Yarı İletken Üretimi için Yararlı Teşvikler Oluşturma ve Bilim Yasasını** (*Creating Helpful Incentives to Produce Semiconductors –CHIPS and Science Act 2022*)’ imzalamış ve yasa yürürlüğe girmiştir. Yasa, teşvik ve yönlendirmenin ötesinde ciddi mali kaynak ve vergi imtiyazları sağlamaktadır. Bu gelişmeye yol açan süreç tanımlanırken Çin'in teknolojik rekabette ön alma olasılığına atıfta bulunulmuştur. Yasa ile toplamda 280 milyar dolar tutarında bir kaynak teknoloji gelişimine ve yarı iletken üreticilerine tahsis edilmiş olmaktadır.

¹¹ Suratman, N. (2022) “IMF trims developing Asia growth outlook on China weakness” *ICIS - Independent Commodity Intelligence Services*, 12 Ekim 2022, <https://www.icis.com/explore/resources/news/2022/10/12/10814013/imf-trims-developing-asia-growth-outlook-on-china-weakness/>

¹² Xie, S. Y. (2022) “China’s Economy Won’t Overtake the U.S., Some Now Predict”, *Wall Street Journal*, 2 Eylül 2022, https://www.wsj.com/articles/will-chinas-economy-surpass-the-u-s-s-some-now-doubt-it-11662123945?mod=article_inline

¹³ Atlantic Council (2021) “The Biden White House plan for a new US industrial policy”, *Atlantic Council*, 23 Haziran 2021, <https://www.atlanticcouncil.org/commentary/transcript/the-biden-white-house-plan-for-a-new-us-industrial-policy/>

Harvard Üniversitesi'nin saygın profesörlerinden Dani Rodrik, “*yakın zamana kadar ortamlarda atıfta dahi bulunmaktan kaçınılan sanayi politikası kavramının, artık bütün şiddetiyle geri döndüğünü*” belirtmiş ve bir zamanlar “*ticaret politikası tamamen küresel iş bölümü ve verimlilik arayışıyla ilgili iken; şimdi esneklik ve yerel tedarik zincirlerini korumaya*” yöneldiğini kaydetmiştir.¹⁴

Biden yönetimi, CHIPS Yasası ile artık girişimcilerin yatırım yapacakları alanları büyük sübvansiyonlarla belirleyerek liberal ekonomik model yerine, **‘kamu güdümlü’ ekonomik modeli yansıtan bir yaklaşım göstermiştir**. Böylece ‘ulusal güvenlik ve ekonomik büyüme’ amaçlarının **hangi sektör tarafından sağlanabileceği kamu otoritesi tarafından belirlenmiş** olmaktadır. Bu gelişmeler Çin’in teknoloji alanında rekabetine Çin’in uyguladığı yaklaşımı benimsemek suretiyle karşılık vermek anlamında değerlendirilebilir.¹⁵ Başlatılan bu uygulamanın ne derece yaygınlaşacağı zaman içinde görülecektir.

Diğer taraftan Çin ile yarışma ABD’de yeni bir uygulamaya da yol açmıştır. Biden Yönetimi, 15 Eylül 2022 tarihinde uygulamaya koyduğu karar ile yabancı şirketlerin satın aldığı veya denetimini sağladığı Amerikalı şirketlerin **ulusal güvenlik yönünden tabi olacakları kuralları sertleştirmiştir**. ABD’de şirket satın alan yabancı yatırımcı “Birleşik Devletlerdeki Yabancı Sermaye Komitesi - Committee on Foreign Investment - CFIUS” ile bir sözleşme yapmak zorundadır. Yeni Karar ile¹⁶ Komitenin uygulayacağı ana ilkelere, Biden yönetimi tarafından belirlenen yeni ilkeler ilave edilmiştir. Buna göre savunma sanayinin dışında kalmasa dahi ‘değer zincirinin’ bir parçası olması dolayısıyla ulusal güvenlik ile ilişkilendirilebilen hususların da incelemeye dâhil edilmesinde yeni ölçütler getirilmektedir.

CFIUS’un belirlediği kurallara firmalar güvenlik amacıyla uymayı taahhüt etmektedir. Komitenin, firma tarafından kabul edilen kurallara uyulmadığı durumlarda önemli cezalar verme yetkisi bulunmaktadır. Komitenin firmadaki yabancı ortağın hisselerinin satılmasını talep etme yetkisi de bulunmaktadır. Son günlerde popüler video uygulaması TikTok firmasının Çinli hissedarları ile ‘güvenlik ile ilgili endişeleri’ gidermek üzere kapsamlı bir sözleşme yapılması gündemdedir. Biden yönetimi ABD’deki firmaların Çinli ortakları yoluyla firmalar veya tüketici tercihleri konusunda Çin resmi makamlarına bilgi sağlamaları

¹⁴ Rodrik, D. (2021) “Learning the Right Lessons from US Economic Experimentation”, *Project Syndicate*, 10 Eylül 2021, https://www.project-syndicate.org/commentary/economics-turned-upside-down-in-the-us-by-dani-rodrik-2021-09?utm_source=Project+Syndicate+Newsletter&utm_

¹⁵ Aran, B. (2022) “ABD CHIPS Yasası ve ‘Yarı İletken’ Rekabetinin, Liberal Ekonomik Sisteme ve Sanayi Politikasına Yansımaları”, *TEPAV Değerlendirme Notu*, Ağustos 2022, N202226.

¹⁶ Beyaz Saray (2022) “FACT SHEET: President Biden Signs Executive Order to Ensure Robust Reviews of Evolving National Security Risks by the Committee on Foreign Investment in the United States”, *Beyaz Saray Basın Odası Toplantı Notu*, 15 Eylül 2022, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/09/15/fact-sheet-president-biden-signs-executive-order-to-ensure-robust-reviews-of-evolving-national-security-risks-by-the-committee-on-foreign-inv>

olasılığını azaltmayı amaçlamaktadır. Çin yasalarının Çinli firmaların Çin'in resmi kurumlarına bilgi sağlamak yükümlülüğü bulundurması, ABD'deki uygulamaların daha da sertleşmesi sonucunu doğurmaktadır.¹⁷

ABD-Çin rekabetinin diğer önemli veçhesini de **savunma konuları** oluşturmaktadır. Bu konuya Beyaz Saray'ın ve Savunma Bakanlığının yıllık olarak yayımladığı güvenlik belgelerine kısaca atıfta bulunmak yeterli olacaktır.

Başkan Biden imzası ile Beyaz Saray tarafından yayımlanan 2022 yılı **Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde** Çin ile ilgili somut ifadelere yer verilmektedir. Uluslararası düzenin oluşturulmasında ABD'nin stratejik bir rekabet içinde olduğu belirtilirken sadece iki ülkeye Çin ve Rusya'ya atıfta bulunmaktadır. Çin'inin küresel düzeni yeniden şekillendirme amacına ilaveten bunu yapacak ekonomik, diplomatik ve teknolojik güce sahip olduğu kaydedilmekte, en çok Hint-Pasifik'te belirgin olmakla beraber rekabetin küresel anlamda giderek daha da arttığı belirtilmektedir. Belgede Çin'in Sincan'da soykırım ve insanlığa karşı suç, Tibet'te insan hakları ihlalleri, Hong Kong'da özerkliğin sona erdirilmesi konularında sorumlu tutulacağı belirtilirken Tayvan'ın kendini savunması ile ilgili yükümlülükler sadık kalınacağı ve bu konuda zorlama, güç kullanma veya baskıya karşılık verme olanaklarının da muhafaza edileceği ifade edilmektedir.¹⁸

ABD Savunma Bakanlığı tarafından ilan edilen 2022 **Ulusal Savunma Strateji** Belgesi'nde de gelecek on yıllarda Çin'in en önemli rakip olarak kalmaya devam edeceği belirtilmekte, Çin'in kendi bölgesini ve uluslararası sistemi kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek amacını güttüğüne ve aynı zamanda silahlı güçlerini süratli bir şekilde yenilediğine dikkat çekmektedir.¹⁹

Son Söz

Başkan Biden Çine'e karşı daha az rahatsız edici bir söylem geliştirmiş olmakla beraber, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik yaratan unsurların devam etmesi beklenmektedir. Bununla birlikte ABD tarafından Çin'in teknolojik rekabet gücünü zayıflatmak aldığı için önlemler, bu amaçla uyguladığı ihracat kısıtlamaları ve Temsilciler Meclisi Başkanı Pelosi'nin Çin'i tahrir eden Tayvan ziyareti ile oluşturulan gergin ortama rağmen, iki ülkenin **iklim konuları gibi küresel** alanlarda iş birliğinin geliştirilebileceği düşünülmektedir.

¹⁷ McCabe, D. (2022) "US details How It Plans to Police Firms", *The New York Times*, 20 Ekim 2022, <https://www.nytimes.com/2022/10/20/technology/us-foreign-firms.html>

¹⁸ Beyaz Saray (2022) "National Security Strategy", Ekim 2022, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>

¹⁹ ABD Savunma Bakanlığı (2022) "2022 National Defense Strategy of The United States of America", *ABD Savunma Bakanlığı*, <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.PDF>

İlişkilerde gerginliği artıran bir unsur da Çin'in Rusya ile yakın ilişkileridir. Özellikle nükleer silahların kullanımı ile ilgili konularda Çin'in, ABD'nin endişelerini karşılayacak bir zemin oluşturabileceği düşünölmektedir. Bali G20 toplantısında bu yönde bir adım atıldığı görölmüşür.

Uluslararası ticaret ve finans mimarisinin çağın gereklerine uyumlu olarak **yeni kurallarla** güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu konuda Çin farklı saiklerle de olsa yeni kuralların oluşmasında ön almayı hedeflemektedir. ABD'nin ve Çin'in yeni kuralları tek taraflı oluşturması; iki kutuplu ve belki de çelişen kuralların geçerli olduğu karmaşık yeni gerginlik alanlarının filizlenmesine müsait bir ortamın şekillenmesi anlamına gelecektir. Bu konuda farklılıkların gerginlik nedeni olamayacağı bir ortamın oluşturulması yararlı olacaktır.

Yirmi birinci yüzyılın siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerinin niteliğinin, ABD ve Çin arasında oluşacak 'birlikte var olma' anlayışınca şekillenmesi beklenmektedir.

GÜVENLİK ENDİŞELERİ VE SERT GÜÇ KULLANIMININ ARTTIĞI BİR DÜNYADA İNSAN HAKLARI VE DEMOKRATİK İLKELERİN YERİ

Erdoğan İşcan

Büyükelçi (E), Birleşmiş Milletler (BM) İşkenceye Karşı Komite Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Tarihe dönüp baktığımızda, iniş ve çıkışlar olmakla birlikte, güvenlik endişeleri bulunmayan ve sert güce başvurulmayan bir dönem olmadığını görüyoruz. Özellikle yirminci yüzyılın ortalarından bu yana, uluslararası alanda güvenlik endişelerinin tasfiye edilmesi ve bu bağlamda sert güç kullanımının önlenmesi, gündemin öncelikleri arasında yer almaya devam ediyor. Buna karşın, bölgesel düzlemde insan haklarını ve demokratik ilkeleri göz ardı eden siyasi eğilimlerin ve çatışmaların kaygı verici boyutlara ulaştığı gözleniyor. Gelişen güncel kaygı ise, insan haklarını ve demokratik ilkeleri aşındıran siyasi eğilimlerin yol açtığı çatışmaların küresel boyutta yaygınlaşması olarak tanımlanabilir. 2022 yılı bu yöndeki kaygıları güçlendiren gelişmelere sahne oldu. İnsan haklarına ve demokratik ilkelere yeniden sahip çıkılması daha da büyük önem kazandı.

Birleşmiş Milletler Sistemi: İnsan Hakları, Barış ve Güvenlik, Kalkınma

Uluslararası düzenin istikrarlı işleyişi bakımından, güvenlik kavramının askeri boyutun ötesinde daha geniş tanımlanması gerekir. Demokratik güvenliğin temel olarak askeri güvenliğin ön koşulları arasında yer aldığı ve istikrar sağlanması sürecinin kaçınılmaz tamamlayıcısı olduğu akılda tutulmalıdır.

Avrupa Konseyi demokratik güvenliğin beş ana unsurunu şöyle tanımlıyor; bağımsız yargı, ifade özgürlüğü, toplanma ve gösteri özgürlüğü, demokratik kurumlar, katılımcı demokrasi.

İnsanlık tarihi çatışmalar ve büyük trajediler ile yazıldı. Her dönemde bunların yeniden yaşanmaması, en azından insani felaketlerin sonuçlarının hafifletilmesi yönünde çaba gösterildi. Anlaşmalar yapıldı. Uluslararası insani hukuk belgeleri oluşturuldu.

Ancak, geçmişin siyasi koşullarında etkin mekanizmalar ile desteklenen bağlayıcı hukuk normlarının geliştirilememesi, demokratik ve askeri güvenliğin olgunlaşmasına engel oldu. Bir ölçüde tohumları atılsa bile, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası mülteci hukukunun somut olarak anlam kazanması için İkinci Dünya Savaşı sonrasının beklenmesi gerekti.

Dönemin uluslararası örgütü Milletler Cemiyeti de İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanan gelişmeleri engelleyemedi ve varlığı sona erdi.

Yirminci yüzyılın ortasında yaşanan ve tarihte örneği görülmemiş ölçüde yıkıma yol açan İkinci Dünya Savaşı, uluslararası güvenlik mimarisinin yeniden tanımlanması ve düzenlenmesi bakımından dönüm noktası oldu. Bugün de merkezinde Birleşmiş Milletler'in yer aldığı uluslararası düzende yaşıyoruz.

Hazırlık çalışmaları İkinci Dünya Savaşı sırasında sürdürülen ve 1945'te kuruluşu tamamlanan Birleşmiş Milletler, günümüzde 193 üye devletin buluşabildiği forum olarak uluslararası barış, güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri bakımından tek küresel örgüt niteliği taşıyor.

Birleşmiş Milletler'in kurucu belgesi Antlaşma (*Charter of the United Nations*), insan haklarına evrensel saygının güvence altına alınmasını, ana hedef olan barış ve güvenliğin temeli olarak tanımlar. Bu anlayış, Antlaşma'nın giriş bölümü ile 55. ve 56. maddelerinde vurgulanır. Böylece gelecekte istikrar ortamında, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik ilerleme ve uluslararası düzeyde refahın yükseltilmesi sağlanabilecektir.

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda vurgulanan bu temel felsefe uyarınca, 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, hukuken bağlayıcı bir belge olmamakla birlikte, izleyen dönemde geliştirilecek insan hakları hukuku için ilkeleri belirleyerek yol gösterici nitelik taşıdı. Bildiri'nin giriş bölümünde, "*insan haklarının dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğu, insan haklarını göz ardı etmenin barbarca eylemlere yol açtığı, insan haklarının hukukun üstünlüğü ile korunmasının önemli olduğu*" vurgulanır.

Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler'de yazımı tamamlanan ve üye devletlerin büyük çoğunluğu tarafından onaylanan temel hak ve özgürlüklere ilişkin sözleşmeler, uluslararası insan hakları hukukunun genel çerçevesini oluşturdu. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin sözleşmelerin taraf devletlerde uygulanmasını izlemek ve etkin uygulamaya yönelik destek sağlanması için denetim mekanizmaları geliştirildi. Bu süreç yargı organları ve denetim mekanizmalarının kararları ile derinlik kazanmaya devam ediyor.

Bölgesel Kuruluşlar

Birleşmiş Milletler sistemini bölgesel düzeyde desteklemek ya da tamamlamak amacıyla kurulan örgütlerin, geniş çerçevede farklılaşan hedefleri olsa da, ortak paydaları Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde tanımlanan ilkeleri paylaşmak oldu.

İlk örnekler Avrupa'da görüldü. Avrupa Konseyi ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nın (NATO) kurucu belgelerinde Birleşmiş Milletler sistemine güçlü göndermeler dikkat çekicidir.

Benzer anlayışla, Avrupa'yı Amerika ve Afrika dahil diğer bölgelerin izlediği görüldü. Bölgesel kuruluşların insan hakları ve demokratik ilkelere bağlılık olarak tanımlanabilecek anlayışı kurucu belgelerine yansıttıkları görüldü.

Bu arada, geliştirilen ilkeleri ve normları tanımlama ve uygulama bakımından, küresel düzlemde Batı ve Doğu arasında zaman içinde derinleşen farklılıkların olduğu gözlemlendi.

Kurallara Dayalı Uluslararası Düzenin Gelişimi ve Demokratik Güvenlik İhtiyacı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin uzlaşısı ile geliştirilen güvenlik mimarisi, ilk 45 yılda Soğuk Savaş dönemi koşullarında kaydedilebilen sınırlı ilerlemelere karşın, 1990'lardan itibaren uygulamada etkinlik kazandı. Bununla birlikte, çok taraflılık zemininde diyalog yoluyla uzlaşma aranmasını ve kurallara dayalı bir uluslararası düzeni hedefleyen sistem, özellikle son on yılda hızlı bir aşınma dönemine girdi. Uluslararası sistemde mevcut kaynakların ortak hedeflere yönelik olarak rasyonel kullanımından uzaklaşılması, artan nüfusa ve ihtiyaca karşın kaynakların azalması, gıda ve enerji krizi, küresel ısınma, göçmen ve mülteci akımı gibi yeni gelişen sınamalar, uzlaşma kültürünün aşınmasında rol oynadı.

Ayrıca, sistemin çok kutuplu yapıya doğru evrimi sürecinde yaygınlaşan otoriter eğilimli popülist siyasetin de etkisiyle, çok taraflılıktan ulusalcılığa, uzlaşma kültürünün temeli olan diyalogdan tehdit edici dile, yumuşak güç yerine sert güç kullanımına doğru kaygı verici bir eğilim yükselmekte.

Bu tabloda, değerler ve çıkarlar denkleminde ibrenin ortak değerlerden uzaklaşarak dar kapsamlı çıkarlar yönünde ilerlemesi, sistemin sürdürülebilirliği bakımından ciddi tehlike oluşturmaktadır.

2017-2020 döneminde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan Donald Trump döneminde yönetimin anlayış ve uygulamasının uluslararası alanda çok taraflılığa ve kurallara dayalı sisteme zarar verdiği izlendi. 2021'den bu yana Başkan olan Joe Biden yönetiminin ise, olumsuz gidişi tersine çevirecek dönüşümü gerçekleştirilmeye henüz yakın olmadığı gözlenmektedir.

Bunlara ek olarak, gelişme hızı ve boyutları ile tarihte örneği olmayan bir sağlık krizi oluşturan ve 2020-2022 döneminde uluslararası sistemin işleyişinin bir ölçüde askıya alınmasına ve aşınmasına neden olan COVID-19 küresel salgını, ulusal ve uluslararası düzeylerde eşitlik ve sosyal adalet bakımından güven duygularını sarstı.

Demokraside gerileme bu genel nedenlere bağlı olarak 2022'de de devam etti. Bunun da ötesinde, Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna'ya karşı 24 Şubat 2022'de başlattığı saldırı, merkezinde Birleşmiş Milletler'in bulunduğu

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası güvenlik mimarisi bakımından bir kırılma noktası oldu. Putin'in savaşı, Birleşmiş Milletler sisteminin kilit normu sayılan ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2/4. maddesinde tanımlanan güç kullanma yasağını ihlal etti. Birleşmiş Milletler sisteminin şimdiye kadar karşılaştığı en ciddi sınama oldu. Bir anlamda 'Pandora'nın Kutusu' açıldı.

Demokratik düzenin temel sütunları arasında yer alan hesap verebilirlik ilkesi açısından, Uluslararası Adalet Divanı ve Uluslararası Ceza Mahkemesi dahil uluslararası yargı mekanizmalarının görev yönergeleri uyarınca işlevlerini yerine getirmelerinin önündeki engellerin aşılması güç görünüyor.

Popülizm Nedir?

Popülizm konusunda genel kabul gören bir tanım bulunmamakla birlikte, aşağıda özetle sıralanan belirgin özellikler bakımından ortak bir anlayış bulunduğu söylenebilir:

- Yerleşik düzene karşı görünme ve düzenden memnun olmayan kesimlerin duygularını sahiplenme çabası.
- Kamuoyunun gözünde bir “düşman” ya da “tehdit” algısı yaratarak demokratik kurumların ve mekanizmaların üstünde bir yetki olarak bu düşman ya da tehditle mücadele güvencesi vererek gücü merkezileştirmesi.
- Kendisini toplumu temsil eden siyasi, sosyal ve ahlaki makam olarak takdim etmesi ve muhalif kesimleri hedef olarak tanımlaması.
- İfade ve medya özgürlüğünü sınırlayarak katılımcı demokrasi koşullarını askıya alması.
- Demokratik denge ve denetim mekanizmalarını işlevsiz duruma getirmesi; hukukun üstünlüğünü önemsizleştirmesi; yargının işleyişini siyasileştirmesi ve böylece yargı bağımsızlığını aşındırması.
- Uluslararası hukuku ve insan haklarını koruma sisteminin işleyişini tanımaması.

Avrupa Konseyi'nin 'demokratik güvenlik' tanımına göre, popülizmin insan hakları standartları ve demokratik ilkeler ile uyum sağlamasını ve iyi geçinmesini beklemek gerçekçi görünmüyor.

Otoriter Popülizmden Demokrasiye Dönüş Arayışı

Birleşmiş Milletler sistemi içinde yer alan New York'ta yerleşik Birleşmiş Milletler Üniversitesi Siyaset Araştırma Merkezi (*UN University Centre for Policy Research*), uluslararası akademisyen ve araştırmacıların katkılarıyla raporlar hazırlıyor. Birleşmiş Milletler'in yürüttüğü çalışmalara akademik boyutta katkı sağlıyor.

'Diktatörler Düşünce: Otoriter Yönetimden Geçiş Sırasında Çatışma ve Şiddetin Önlenmesi' (*When Dictators Fall: Preventing Violent Conflict During Transitions from Authoritarian Rule*) başlıklı raporda, özellikle uzun yıllar yerleşmiş otoriter sistemden demokratik düzene geçiş koşulları oluştuğunda, değişimin şiddet ve çatışma olmadan gerçekleşmesini sağlayacak önlemlerin alınmasının önemi vurgulanıyor:

“Yerleşik otoriter sistem gücü merkezileştirir. Anlamlı siyasi ve ekonomik katılımı sınırlar. Demokratik alan daralır ya da yok olur. Farklı ülkelerde değişik uygulamalar görülmekle birlikte genelde tek kişi uzun dönemde iktidarda kalır. Askeri rejim görece olarak en kısa süreli olanıdır. Ortalama 10 yıl sürebilir. Kişisel rejim ortalama 15 yıl dolayında devam edebilir. Parti tabanlı rejim ise 24 yıl dolayında iktidarda kalabilir. Değişimi gerektiren neden de geçiş süreci bakımından belirleyicidir; seçim, darbe, ölüm, görevi yapamayacak durumda olma, genel direniş ... Dış müdahale, barışçı geçiş sürecini ciddi şekilde tehlikeye düşürebilir. Otoriter sistem değişime açık değildir, geçişe hazırlıksızdır. Uzun yıllar yerleşik olan sistemden çıkış ve yeni düzene geçiş, yeni lider ya da partiler için zorlu bir sınama niteliği taşır. Geçmiş dönemde gelişen sosyal gerilimin çatışmaya dönüşmemesinin sağlanması öncelik olmalıdır. BM'nin çeşitli araçlar yoluyla bu konuda katkıları olabilir.”¹

Raporda, bölgelerin ve ülkelerin farklı özelliklerinin olduğuna dikkat çekilerek, yerleşik otoriter sistemden demokrasiye geçişin barışçı koşullarda gerçekleşebilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler'in olası katkılarına yönelik tavsiyelere yer veriliyor.

Yaygınlaşan ve otoriterleşen popülizme karşı demokrasinin gerilemesi, günümüzde uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden öncelikli sorun olarak görünüyor. Birleşmiş Milletler Üniversitesi'nin çalışmasının ışığında; otoriter popülizmin demokrasiyi geriletme gücüne karşılık, demokrasinin geri dönüşü için ihtiyaç duyulan siyasi irade ve sosyal dayanışma arasında oluşacak dengenin, izleyen dönemde gelişmelerin yönünü belirleyici rol oynayacağı anlaşılıyor.

Birleşmiş Milletler'in Reformu

77 yıl önce kurulan Birleşmiş Milletler sisteminin güncel koşullara uyarlanabilmesi amacıyla 30 yıldır devam eden reform çabaları, sorunları, beklentileri ve seçenekleri ortaya koymakla birlikte, anlamlı bir gelişmeye yol açmadı. En temel beklenti, Güvenlik Konseyi'nin yeniden yapılandırılması. Bunun için beş daimi üyenin tümünün onayı gerekli. Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin veto gücünden vazgeçmeleri ya da yetkilerini paylaşmaya razı olmaları, dolayısıyla

¹ Day, A., Quaritsch, L. & Druet, D. (2020) "When Dictators Fall: Preventing Violent Conflict During Transitions from Authoritarian Rule", *United Nations University Centre for Policy Research*, <https://cpr.unu.edu/research/projects/when-dictators-fall.html>

reform çabalarından sonuç alınması, en azından kısa dönemde olası görünmüyor. Birleşmiş Milletler sisteminin yeniden nasıl işlevsellik kazanabileceği önümüzdeki dönemde izlenecek. Bu kapsamda diplomasi zemininde yürütülecek müzakerelerde, çok kutuplu sisteme evrilen uluslararası düzende siyasi, askeri ve ekonomik yetenekleri yükselen aktörlerin güç mücadelesi sonucunda gelişecek dengenin yönlendirici rol oynaması beklenmelidir.

Siyaset ve Hukuk İlişisinin Demokratik Güvenliğe Etkisi

Siyaset karmaşık bir süreç. Bulunulan zemine ve bakış açısına bağlı olarak farklı tanımlamalar geliştirilebilir. Siyaset ve hukuk arasındaki ilişki de karmaşık ve tartışmaya açık olmaya devam eden bir konu. Hukuku yapan ve ona uyma yükümlülüğü üstlenen siyaset, sonra uymayı reddeden de siyaset. Siyasetin yaptığı hukukun görece özerkliği olsa da, siyasetin baş aktör olduğu sahnedeki bir oyuncu. En azından, siyasetin hukukun çizdiği sınırlar içinde hareket etmesinin sağlanması, demokratik güvenliğin istikrarı bakımından önemli bir güvence oluşturur.

İnsan hakları standartlarını ve demokratik ilkeleri tanımlayan hukuken bağlayıcı normatif yapı yürürlükte. Temel sorun, otoriterleşen popülist siyasetin bunu tanımayı ve uygulamayı öncelikleri arasında görmemesi.

İnsan Hakları ve Demokratik İlkeler Bölünmez Bir Bütündür

İnsan hakları hukukunda temel hak ve özgürlüklerin her birine ilişkin kriterler tanımlanırken, gerçekte bunların aynı sahnede rol aldığı ve birbiriyle bağlantılı bir bütün oluşturduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu yaklaşım demokratik güvenlik unsurları için de geçerlidir.

Düşüncenin evriminin güvencesi olan ifade özgürlüğü, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi için başlıca koşuldur. Toplanma ve gösteri özgürlüğü de düşüncelerin toplu olarak ifade edilmesi yoluyla siyasi karar sürecine katılımın aracıdır. Bu çerçevede, seçme-seçilme hakkı da, çoğulcu ve katılımcı demokrasi aracı olarak, demokratik güvenliğin temel güvenceleri arasındadır.

Gelecekte Ne Görünüyor?

Günümüz dünyasında ülkelerin yaklaşık yarısı, dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisi, darbe ya da seçimle gelen otoriter rejimler ile yönetiliyor. Liberal demokrasinin egemen olduğu ülke sayısı azalıyor. Bir başka tanımla, demokrasinin gerileme eğiliminin durdurularak sürecin tersine çevrilmesi, uluslararası barış ve güvenliğin korunarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasının ön koşulu olarak gündemdeki önceliğini koruyor.

Gelecek için iyimserliğin korunması kolay olmayacaktır. Fanatik ırkçılık,

yaygınlaşan radikalleşme ve tırmanan terörizm, göçmen ve mülteci sorunu, artan nüfusa karşın azalan kaynakların yol açtığı sorunlar, gıda, enerji ve iklim krizleri gibi sınamalara kısa dönemde ortak anlayış temelinde çözüm öngörülebilmesi, demokrasi gerilemesinin tersine çevrilmesini güçleştirebilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde demokrasi kültürünün gelişmişlik düzeyi, önceki Başkan Trump'ın seçim sonuçlarına müdahale etmesine fırsat vermedi, ama bıraktığı hasarın onarımının kısa ve orta dönemin ötesine geçebileceği anlaşılıyor. Otoriter eğilimli popülizmin, Avrupa dahil küresel düzeyde yaygınlaşması, uluslararası ilişkilerde barış, güvenlik, istikrar ve refah denkleminin kısa dönemde yeniden güç kazanmasını zorlaştırmaya devam edecek gibi görünüyor. Bu gelişmelerin siyasi, ekonomik ve sosyal yansımaları dikkate alındığında, uluslararası düzlemde gelişmiş ile gelişen ayrımının ve ulusal düzeyde zengin ile yoksul farklılığının derinleşmesi sonucunda, uzlaşma kültüründen çatışma anlayışına yönelimin güçlenmesi de beklenebilecektir.

Öte yandan, popülist siyasi anlayışın öne sürdüğünün tersine, uluslararası toplumun birlikte yaşamaya devam etmek durumunda olduğu da bir gerçek. Kimsenin sınırlarına duvar çekerek içine kapanması ve kendine yeterli olması mümkün değil.

Çözüm siyaset sahnesinde aranacaktır. Popülist siyasetin zemin kazanmasının önlenmesi, demokratik ilkelerin içselleştirilerek etkin uygulanabilmesine bağlı olacaktır. Böylece, insan haklarına saygı temelinde, çok taraflılık ve kurallara dayalı uluslararası sistem güç kazanabilecek, küresel sorunlara yönelik sorumluluk ve yük paylaşımı konusunda ilerleme kaydedilebilecektir.

Türkiye'nin Konumu

Türkiye'nin, uluslararası toplumun zor bir siyasi coğrafyasında yer alan üyesi olarak bu gelişmelerden payını almaya devam edeceği varsayılmalıdır. Bunun ötesinde, iç siyaset sahnesinde gözlenen çatışmacı yaklaşımlar, ideolojik temelde siyasi hedeflerin ulusal çıkarların önüne geçmiş olması, 2022'de de siyasi istikrar sağlanmasına imkan vermemiş, ekonomik güçlükler artmış, uzlaşma kültürü olumsuz etkilenmiş ve Türkiye'nin uluslararası konumunun yeniden güç kazanması geleceğe yönelik beklenti olmaya devam etmiştir. Demokratik hukuk devleti ilkesinin gereklerinin yerine getirilmesi, böylece siyasi istikrar ve sosyal uyum temelinde ekonomik refahın geliştirilmesi, uluslararası alanda kalıcı saygınlık ve etkinlik kazanılmasının da yolunu açabilecektir.

ÇOKLU KÜRESEL KRİZ VE SİVİL TOPLUM: DÜŞÜNCE KURULUŞLARI NASIL ETKİLİ OLABİLİRLER?

Prof. Dr. Emin Fuat Keyman

İstanbul Politikalar Merkezi Direktörü, Sabancı Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Çok zor, riskli ve belirsiz bir dönemden geçiyoruz. 11 Eylül 2001 terör saldırısı; 2008 küresel ekonomik krizi; 2010 Arap Baharı sonrası yaşanan darbeler, iç savaşlar, çökmüş devletler ve mülteci sorunu; iklim krizi ve küresel ısınma; artan eşitsizlik, işsizlik, yoksulluk, dışlanma ve güvencesizlik sorunları; küresel düzeyde demokrasinin krizi ve popülist otoriter rejimlerin yaygınlaşması; 2020 COVID-19 salgını; gıda, su, barınak, ilaç, aşı, vb. temel ihtiyaçlar, enerji, enflasyon, arz zinciri alanlarında yaşanan riskler; dijitalleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan siber güvenlik gibi yeni tehditler ve en son olarak, 24 Şubat 2022'de Rusya başkanı Putin'in Ukrayna'yı işgal etme kararı ile başlayan ve halen süren Ukrayna Savaşı.

Bu krizler, uluslararası sistemden günlük yaşama, hayatın her alanında Naomi Klein'in *Şok Doktrini* kitabındaki nitelemesiyle 'şok etkisi' yaratan riskleri ve meydan okumaları yaratırken, yerel-ulusal-bölgesel-küresel düzlemlerde de Zbigniew Brzezinski'nin *Strategic Vision* kitabında uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı 'küresel türbülans (çalkantı)' durumunu ortaya çıkarıyor. Şokların yarattığı küresel türbülans ortamı, uluslararası ilişkiler ve dünya siyaseti üzerinde dönüştürücü etkiler yaratıyor; dünya düzeni ve küresel yönetim üzerinde ciddi kırılmalar ortaya çıkıyor; gözlerimizin önünde İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan dünya düzeni eriyor ve sona yaklaşıyor.

Antonio Gramsci'nin 20. yüzyılın başında, 1908'de yaptığı, "*eskinin öldüğü, fakat yeninin doğmadığı, farklı ve yeni gelişmelerin ve sorunların birlikte ortaya çıktığı bir 'geçiş dönemi (interregnum)' içinden geçiyoruz.*" saptamasının, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde de geçerli olduğunu görüyoruz. Karl Marx'ın yaptığı ama artık farklı akademik disiplinler ve düşünce kuruluşları jargonunda da sıklıkla kullanılan "*taribi aktörler yapar, ama kendi istedikleri ve seçtikleri koşullar altında değil.*" önerisinin geçerliliğini ortaya çıkaracak şekilde, bugünün 'çoklu küresel kriz ve sistemsel geçiş dönemi' içinde, hükümetlerin, liderlerin, en genel anlamda yönetici aktörlerin zorlandıklarını ve tek başlarına zayıf, etkisiz ve yetersiz kaldıklarını da izliyoruz.

Bu nedenle de 'yeni dünya düzeni', hatta çoğul olarak, 'yeni dünya düzenleri' çağrıları akademik ve kamusal tartışmalarda sıklıkla yapılırken, bu çağrılar, yönetim ya da yönetim alanının içeriği ve vizyonu kadar, hangi aktörleri içermesi gerektiği sorusunu ya da konusunu da kapsıyor. Geçiş dönemi; yeni

düzen, yeni yönetim, yeni aktörler arası ilişki sorularını gündeme getiriyor. Fakat vurgulayalım: Çok boyutlu, çok katmanlı ve çok krizli geçiş döneminin nasıl yönetilmesi gerektiği sorusuna yanıt vermek kolay değil. Bu bağlamda iki tür eğilimden söz edebiliriz: Bir eğilim, bence kolaya kaçan ve olumsuz sonucu şimdiden kabul eden bir söylemi ya da tavrı içeriyor ve en genel anlamda, iklimde, temel ihtiyaçlarda ve biyoçeşitlilikte yaşanan krizlerin birlikte yaratacağı kıyamet ya da Üçüncü Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş 2.0 olasılığı içinde yaşayacağımız 'savaş' sonucunu bugünden kabulleniyor ve seslendiriyor. Bu eğilimin popüler ve taraftar bulan bir öneri olduğunu ve ciddi akademik ve kamusal tartışmalarda da seslendirildiğini söylemeliyiz. Ama, olumsuz tavır içinde kıyamet ya da savaş önerisini yapmanın işin kolayına kaçmak olduğunu da söylemeliyiz. İkinci eğilim, bir anlamda zor olanı seçen, ihtiyatlı bir iyimserlik içinde olan ve gerçekçi ve bilgi temelli çalışma yoluyla 'nasıl bir dünya düzen(ler)i' ya da 'küresel yönetim/ yönetişimin' sorusunu sorarak içinden geçtiğimiz geçiş döneminin adil, istikrarlı, adaletli ve demokratik küresel sisteme dönüşmesi için yaratıcı ve geçerliliği olan politika önerileri üretmeyi amaçlıyor. Bu çalışmada, ikinci eğilim içinde yer alarak ve ihtiyatlı iyimserlik içinde olarak hem geçiş dönemi hem de gelecek için politika önerileri üretmeyi amaçlıyorum.

Bu önerilerden bir tanesi de düşünce kuruluşlarını da içine alacak şekilde sivil toplumu yeniden canlandırmak ve bu yolla düşünce kuruluşlarını etkili aktörlere dönüştürmek gerekliliği, ki bu çalışmada bu önerimi geliştirmeyi amaçlıyorum. Ukrayna Savaşı'ndan COP27 toplantısında yapılan iklim krizi ve küresel ısınma tartışmalarına kadar uzanan bugünün çoklu küresel krizi içeren geçiş dönemini ne demokratik hükümetlerin ne de popülist otoriter liderlerin tek başlarına yönetmelerinin mümkün olmadığını görüyoruz. Hükümetler ve liderler tarafından çoklu küresel kriz ve sistemsel değişim için yapılan çözüm önerilerinin ve vaatlerin sınırlı olduğunu, yetersiz kaldığını, hatta boşa çıktığını sıklıkla yaşıyoruz. Bu bağlamda, çoklu küresel krizle ve eski ve yeni meydan okumalarla mücadelede, hükümetler ve liderler önemli aktörler olmakla birlikte, güçlü ve sürdürülebilir çözüm önerilerinin geliştirilmesi için etkin sivil toplum ve düşünce kuruluşlarına gereksinim içindeyiz ve bu gereksinim giderek artıyor. Yeniden canlandırılmış sivil toplum ve etkin düşünce kuruluşları, belirsizlik, güvensizlik ve güvencesizlik yaratan meydan okumalara ve risklere çözümün ve adil-demokratik dünya düzen(ler)inin inşa edilme olasılığının anahtarı ve kilit aktörü olabilirler. Bu çalışmada, ihtiyatlı iyimserlik tavrı içinde, bu öneriyi geliştirmek çabasında olacağım ve düşünce kuruluşlarının etkili aktör olabilmesi için önerilerimi sunacağım.

Fakat biliyoruz ki son yıllarda gerek akademik gerekse de kamusal çalışmalar ve tartışmalarda sivil toplum üzerine ilgi azalıyor. 1980'lerden başlayarak 1990'lar ve 2000'li yılların başına kadar olan dönemde giderek artan ve yaygınlaşan sivil toplum ve düşünce kuruluşları üzerine ilgi, 2010'lu yıllardan bugüne giderek ve hızla azalıyor, hatta durma noktasına geliyor. Bununla birlikte, 2020'li yılların başından beri yaşadığımız ve tüm dünyayı etkileyen gelişmeler, riskler ve süreçler

sivil toplumu ve düşünce kuruluşlarını etkili bir aktör ve alan olarak **yeniden canlandırma** gerekliliğini ortaya çıkarıyor. Bu saptamalar hem küresel ölçekte hem de Türkiye özelinde geçerli.

Bu saptamaların ışığında, ilk önce sivil toplum ve düşünce kuruluşları “niye gerekli” sorusuna yanıt vereceğim; ardından, bugün “niye etkili değil” sorusu üzerinde duracağım ve en son olarak, “sivil toplum nasıl yeniden canlandırılabilir, düşünce kuruluşları nasıl etkili olabilirler” sorusuna yanıt olabilecek önerilerimi sıralayacağım.

Sivil Toplum ve Düşünce Kuruluşları Niye Gerekli?

Bu sorunun yanıtı için, içinden geçtiğimiz çoklu küresel kriz ve küresel türbülans durumunun daha detaylı çözümlenmesini yapmamız gerekiyor. Son dönemde yapılan akademik ve kamusal tartışmaların ve çalışmaların da önerdiği gibi, bugünün küreselleşen dünyasını ve uluslararası ilişkilerini en genelde dört gelişmenin ya da meydan okumanın şekillendirdiğini söyleyebiliriz: (a) Çok Kutupluluk; (b) Radikal Belirsizlik; (c) Ontolojik (Yaşamsal) Güvensizlik ve (d) Kültür Savaşları. Bu gelişmeler ve meydan okumalar, aynı zamanda uluslararası sistemin içinden geçtiği geçiş sürecini de şekillendiriyor. Bugün, bir taraftan küreselleşmenin çoklu krizi ve ‘deglobalizasyon’ süreçlerini içeren, diğer taraftan da İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan dünya düzeninin ya da liberal düzenin sona geldiğini, hatta bitme noktasını yaşadığımız ve yukarıda sıraladığımız dört boyutu içeren bir tarihsel bağlamı bir geçiş süreci olarak yaşıyoruz.

Tablo 1: Küresel Türbülans ve Geçiş Süreci

Bu çok krizli ve türbülanslı geçiş sürecini hızlandıran, derinleştiren ve yaygınlaştıran, 2022 yılının başlangıcında COVID-19 sonrası döneme geçme tartışmalarının hemen başında ve iklim krizi ve küresel ısınma temelinde Birleşmiş Milletler'den acil kodlu ikazlar gelirken Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi oldu. Ukrayna Savaşı, çok kutupluluk, belirsizlik, ontolojik güvensizlik duygularını derinleştirirken, kültür savaşlarını sadece ülke siyasetlerinin değil, dünya siyasetinin de gündemine soktu; çoklu küresel krizler ‘deglobalizasyonu’ mu ortaya çıkarıyor sorusunu sordurttu. Bu bağlamda da Ukrayna'daki savaşı, aşağıdaki tabloda açıkladığım gibi, ‘savaş’, ‘sistem değişikliği’ ve ‘deglobalizasyon’ olgularını ve sorularını içeren en az üç boyutlu ve katmanlı bir süreç olarak tartışmaya başladık.

Tablo 2: Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali

Hem küresel ölçekte hem de Türkiye'de yaşanan bu duygulara, süreçlere ve meydan okumalara, bu çalışmanın başında önerdiğim gibi, hükümetlerin ve liderlerin tek başlarına etkili yanıtlar vermesi ve sorun çözücü bir konumda olmaları mümkün gözüküyor. Bu hem otoriter popülist hem de demokratik hükümetler ve liderler için geçerli bir durum. Tam da bu noktada, sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının önemi ortaya çıkıyor. Sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının, yol gösterici, kamuoyu yaratıcı, izleyici, farkındalık yaratıcı çalışmalarıyla, etkinlikleriyle ve politika önerileriyle oynayacakları önemli roller ve verecekleri ciddi katkılar var. Bugün içinden geçtiğimiz geçiş dönemi aynı zamanda sivil toplumun yeniden canlandırılması ve düşünce kuruluşlarının etkili aktörlere dönüştürülmesi gerekliliğinin arttığı bir dönem.

Fakat bu noktada karşı karşıya olduğumuz 'ikilem' şu: Sivil toplumdan ve düşünce kuruluşlarından beklentiler artarken, özellikle son on beş yıldır dünyada ve Türkiye'de hem etki, hem söylem hem de varlık olarak bu kuruluşların zayıfladığını ve etkisizleştiğini görüyoruz.

Bu ikilemin çözümü de sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının yeniden canlandırılmasında ve etkili aktörlere dönüştürülmesinde yatıyor.

Yeniden canlandırma ve etkili aktöre dönüştürme için önerilerimi sona saklayarak, ilk önce zayıflama ve etkisizleşmenin nedenleri üzerinde duralım.

Niye Etkisizleştiler: Dört Meydan Okuma

Son on beş yılda, dünyada ve Türkiye'de sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının zayıflama ve etkisizleşme dönemi yaşanıyor. Bu dönüşümün çeşitli nedenleri var. Dört temel nedeni vurgulamak istiyorum:

1- Demokrasiden Otoriterleşmeye Sapma Süreci: Rekabetçi otoriterliğin ve popülizmin güçlenmesi ve kutuplaşma sorununun yıkıcı nitelik kazanması. Sadece gelişen demokrasilerde değil, Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş demokrasilerde ve AB üyesi ülkelerde de (Macaristan, Polonya, İtalya, Fransa, Hollanda gibi) ortaya çıkan, Türkiye'nin de önemli örneklerden biri olduğu, toplum yönetiminde otokrat liderlerin güçlendiği, denge ve denetleme sisteminin zayıflatıldığı, güçlü yürütmeye dayalı ve dost-düşman ayrımına dönük siyaset anlayışının uygulamaya sokulduğu, güvenlik ile ekonominin demokrasiye öncül görüldüğü bir demokrasiden sapma ve küresel ölçekte demokratik durgunluk dönemi, sivil toplum ve düşünce kuruluşları üzerinde çok olumsuz etkiler yaratıyor.

Demokrasiden sapma ile yıkıcı kutuplaşma sorununun birleşmesi, güçlü yürütme temelli yönetimin yıkıcı kutuplaşmadan beslenmesi, toplumun siyasi, kültürel, hatta duygusal kutuplara ve kimliklere savrulması ve dost-düşman ayrımına dayalı siyasetin sivil toplumu da bölmesi, zayıflamanın ve etkisizleşmenin önemli bir nedenini oluşturuyor.

2- Neoliberalizmin Hegemonik Gücü: Serbest pazarı, piyasayı, büyümeyi, kârı ve rantı bireysel ve toplumsal ilişkilerin temel tanımlayıcısı yapan, toplumu piyasa toplumuna indirgeyen, kamusal yarar, temel ihtiyaçlar, vb. sorunları göz ardı eden ve siyaseti ve toplum yönetimini şirket yönetimi ile özdeşleştiren neoliberalizm, tüm sorunlarına ve 2008 ekonomik krizine rağmen ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte hegemonyasını devam ettirdi.

2010'lu yıllarda da neoliberalizmin demokrasiden sapma ve rekabetçi otoriterliğe eklemlendiğini görüyoruz. Amerika, İngiltere, Macaristan, Polonya, Türkiye, Brezilya, Hindistan örneklerinde, rekabetçi otoriterliği savunan popülist liderler ve yönetimler, ekonomik rasyonelliklerini neoliberal piyasa ekonomisinde ve ekonomik büyümede buldular.

Neoliberalizm, sivil toplumu ve düşünce kuruluşlarını gerek kurumsal ve finansal kapasite gerekse de meşruiyet alanlarında olumsuz etkiledi. Rekabetçi otoriterlik ve neoliberalizm kısılcığında kalan sivil toplum ve düşünce kuruluşları sürdürülebilirlik sorunu yaşarken, politika üretimi yoluyla etki yapma kapasitelerinde de zayıflamaya ve etkisizleşme sorunu yaşamaya başladılar.

3- Aktivizm ve Gösteri/Performans Siyaseti: Belki de demokrasiden sapma ve neoliberalizm gibi dışsal meydan okumalardan daha da önemli olarak, 2010 yılında Tunus ve Mısır'da ortaya çıkan Arap Baharı ile başlayan, Türkiye'de Gezi Hareketi ile devam eden, Ukrayna'da Meydan Hareketi ve küresel ölçekte, Amerika'dan Hong Kong'a kadar geniş bir coğrafyada yaşanan örnekleri içeren protesto eylemleri, aktivizm ve gösteriler, tüm bu hareketler ve eylemler, bir

yönüyle sivil toplum gibi gözükseler de sivil toplumdan farklılık gösteren eylemler ve örgütlenmelerdi.

Bu eylemler, hızla örgütlenen, kendiliğinden, sosyal medya araçlarını çok iyi kullanan, belirli bir süre devam eden ve bu süre içinde normlarını öznelararası iletişimle yaratan, örgütsel yapısı ve lideri olmayan, sokakta ya da meydana aktivizmi yaşama geçiren, dinamik ve etkili eylemlerdi. Sokak ve meydanları siyasetin, direnişin ve gösterinin mekânı yapan, farklı kimlikleri bir araya getiren, var olan demokrasinin partilerine ve aktörlerine güvenmeyen bu hareketler, sivil topluma ve düşünce kuruluşlarına içsel ve etkili bir meydan okumayı da ortaya çıkarttılar.

Ağırlıklı olarak genç, kentli, eğitimli orta sınıflar tarafından başlatılan bu hareketlerin örgütleniş kapasitesi, talepleri, normları ve gösteri biçimleri gibi özellikleri, sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının, var olan örgütleniş ve hareket tarzları kapsamında zamanın ruhunun gerisinde kaldıklarını, biraz yavaş ve hantal olduklarını, etki kapasitesilerinin de zayıf olduğunu ortaya çıkarttı. Örgütlü yaşam içinde oluşan ve bir yönüyle sivil toplum gibi olan; ama aktivizme ve performatif siyasete önem veren bu gelişme, içsel bir meydan okuma olarak sivil toplumu ve düşünce kuruluşlarını yeniden düşünme gerekliliğini de beraberinde getirdi.

4- Dijitalleşme: Aktivizm, gösteri ve performansın giderek artan önemi gibi, küreselleşen dünya ve Türkiye, aynı zamanda bilgi-iletişim ve diğer alanlarda yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşme sürecini hızlandırırken, bu sürece 'kurucu' bir nitelik kazandırdı.

Yapay zekadaki gelişmelerden 4. Sanayi Devrimi'ne, eğitimden çalışma hayatına, kültürden siyasete, 'dijital dünyada yaşıyoruz' tezi güçlendi. COVID-19 pandemisiyle birlikte dijitalleşme sürecinin çok daha hızlandığını gördük. Artık dijitalleşmenin, yaşamın tamamında belirleyici ve kurucu faktörlerden biri olduğu bir dünyada yaşıyoruz.

Sivil toplum ve düşünce kuruluşları bu süreçten muaf değiller. Dijitalleşme sivil toplum tartışmasının önemli bir parçası oldu. Dijital dünya gibi dijitalleşen sivil toplum ve düşünce kuruluşlarından konuşuyoruz. Sivil toplumun çalışma ve hareket tarzından etkinliklerine, gönüllülük düşünce ve pratiğinden haritalama ve sanal uygulamalara, dijital etkinliklerden blokzincir teknolojileri kullanmaya kadar geniş bir yelpazede dijitalleşme, etki ve görünürlük amaçlarının ihmal edilemez bir aracını oluşturuyor artık.

Dijitalleşme, sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının, 'kurumsallaşma-kapasite-meşruiyet-etki' dörtgeninde de kurucu ve tanımlayıcı boyutlarından biri olarak

görülmeli. Bununla birlikte, bu dörtgen içinde, dijitalleşmeye ayak uydurma ve bu temelde kurumsallaşma kolay bir iş değil. Dijitalleşme süreci, bugünkü yapısı itibarıyla sivil toplum ve düşünce kuruluşları için önemli bir pencere açmakla birlikte, daha çok bir risk ve meydan okuma yaratarak zayıflama ve etki kaybına neden oluyor.

Tüm bu meydan okumalar içinde sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının nasıl yeniden canlandırılacağı sorusu önem kazanıyor. Sivil toplumu nasıl yeniden canlandırabiliriz? Düşünce kuruluşları nasıl etkili olabilirler? Bundan sonraki bölümde bu sorulara yanıt arayacağım ve bu konudaki önerimi sunacağım.

Nasıl Etkili Olabilirler?

Hem 'niye gerekli' hem de 'neden etkisizleştiler' sorularına maddeler halinde verdiğim yanıt ve bu maddelerin içerdikleri ipuçları temelinde sivil toplumu ve düşünce kuruluşlarını yeniden canlandırma ve etkili aktöre dönüştürme üzerine önerilerimi sunabilirim.

Yeniden canlandırma ve etkili kılma önerim, **tanım ve kimlik, vizyon ve kurumsallaşma, duruş ve etki ile örgütlenme yapısı** olarak niteleyebileceğimiz **dört boyutu** içermektedir.

Tanım ve Kimlik

Sivil toplum, en genelde, devletin denetimi dışında, gönüllülüğe dayalı, birden fazla kişinin bir araya gelerek seçtikleri ya da belli konular üzerine birlikte çalışmak için yarattıkları örgütsel yapılardır. Bu anlamda, hem 'örgütlü toplumsallık' hem de 'aktif vatandaşlık' kavramlarına gönderimle sivil topluma yaklaşabiliriz.

Tarihsel gelişimi içinde sivil toplumu, (a) toplumsal yaşamı anlama ve çözümleme sürecinin önemli bir analitik gönderim noktası olarak; (b) demokratikleşme sürecinin harekete geçirildiği önemli bir 'stratejik-politik alan' olarak; (c) iyi toplum yönetiminin ve katılımcı demokrasinin etkili olması beklenen bir aktörü olarak ve (d) çevresine, doğaya ve toplumsal yaşama katkı vermek isteyen 'aktif vatandaşlık anlayışının örgütsel kimliği' olarak tanımlarız.

Bu tanımın, bugün de sivil toplumu ve düşünce kuruluşlarını yeniden düşünme sürecinde de kullanılabilirliğini düşünüyorum. Bu önerimi, sivil toplumu devletin denetimi ve alanı dışında olmak ve gönüllülük ilkesine dayanmak özellikleri yanında, üç farklı yaklaşım içinde tanımlayarak geliştireceğim.

Birinci ve *minimalist* yaklaşımda sivil toplumu, devlet denetimi dışında kalan ve gönüllülüğe dayanan örgütsel yaşam olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım, doğru

olmakla birlikte hem sivil olmayan hem de ekonomik çıkarlara ya da piyasa çıkarlarına göre hareket eden ve gönüllülük üzerine örgütleri içerdiği için şiddet karşıtı olmak, kamusal yarar, demokrasi, adil ve demokratik yönetim vb. ilkeleri dışlamaktadır. Bu anlamda da sivil toplumun otoriter ve neoliberal hükümetler ve yönetimler tarafından kullanılmasına ve suistimal edilmesine engel olamamaktadır.

İkinci ve *maksimalist* yaklaşım, 1970 ve 80'li yıllarda Güney Avrupa ve Latin Amerika, 1990'lı yıllarda da Orta ve Doğu Avrupa deneyimlerinde gördüğümüz; sivil toplumu, örgütsel yaşama önem vermeden, otoriter yönetimlere direniş ve demokrasiye geçiş için 'stratejik-politik alan' olarak tanımlamaktır. Bu yaklaşımı, sivil toplum ile demokratikleşmeyi bağlantılı görmesi temelinde önemli görmemiz gerekliliğini vurgulayarak, örgütsel yaşamı ihmal etmesi nedeniyle de sınırlı ve sorunlu olduğunu kabul etmeliyiz.

Bu bağlamda, üçüncü bir yaklaşıma ya da sivil toplum tanımına gerek duymaktayız. Bu da **sivil toplumu: (a) Devlet denetimi ve dışında ve gönüllülük esasına dayanan; (b) insan hakları kadar tüm canlıların, doğanın, gezegenin ve dolayısıyla yaşamın hakları ya da yaşamdaşlık hakları için çalışan; (c) yaşamın demokratik yönetimi için hem bilgi temelli politika üretimini hem de aktivizmi birlikte düşünen ve (d) bu nedenle de aktif vatandaşlık ve esnek örgütsel toplumsal yaşam ilkelerini benimseyen yapı** olarak tanımlamayı içermektedir.

Bu yaklaşım, sivil toplumu, '**yaşamın demokratik yönetimi için çalışan aktif vatandaşlığın örgütsel kimliği**' olarak tanımlar ve bu tanımın, sivil toplumun yeniden canlandırılması ve düşünce kuruluşlarının etkili olması sürecinde kullanılabileceğini söyleyebiliriz. Üstelik, bu tanımla sivil toplum ve düşünce kuruluşları, sadece bir fikir ve stratejik alan olarak değil, aynı zamanda örgütsel bir yapı ve hepsinin bileşimi bir aktör olarak düşünülebilir.

Bir aktör olarak sivil toplum ve düşünce kuruluşları, kimlik olarak, en genel ilkesel düzeyde, '**aktif-erdemli vatandaşlık**' olarak hareket edebilirler. Bu çerçevede, sadece insan odaklı değil, aynı zamanda tüm canlıların, doğanın ve gezegenin yaşamsal haklarını savunur; küresel ısınmadan işsizliğe, eşitsizlikten kimliksel ötekileştirilmeye kadar uzanan alanlarda yaşadığımız sorunlar ve risklere karşı politika önerileri üretmeyi ve farkındalık yaratmayı amaçlar; farklılığı ve çeşitliliği dışlayan cemaat ve aynılığa dönük güvene karşı farklılıklar arası toplumsal genel güvenin inşa edilmesine katkı verir; devlet-toplum/birey ilişkilerinde siyasi ve duygusal kutuplaşmaya karşı sosyal uyumun ve farklılıklar içinde birlikte yaşama kültürünün güçlenmesi için çaba gösterir ve mücadele eder.

Salgın, küresel ısınma, eşitsizlik, şiddet, ötekileştirme ve savaşa karşı mücadele hususlarında hem küresel ölçekte, hem de Türkiye’de yapılan çalışmalar ve tartışmalar gösteriyor ki bireyin kendisi, öteki ve doğa ile ilişkilerinde de sivil toplum yoluyla kurduğu olumlu ve yapıcı gelişmeler, ‘**ahlaki**’ olma ve ‘**etik**’ alanının önemini artırıyor. Zygmunt Bauman’un “*Postmodern Etik*” adlı çalışmasında ve Ian Almond’ın, “*İbni Arabi ve Derrida: Tasavvuf ve Yapısöküm*” başlıklı ilginç ve önemli kitabında analiz ettiği **ahlak-benlik ilişkisinin** ve insanı/özneyi ‘**ahlaki benlik**’ olarak düşünmenin önemini bugün daha fazla anlıyoruz. İbni Arabi ve Jacques Derrida, çok farklı zaman dilimlerinde ve çok farklı coğrafyalarda, özne-benlik ve özne-doğa ilişkisinde ahlaki benliğin önemi üzerinde ortaklaşıyorlar.

Emmanuel Levinas’tan etkilenen Bauman, çevre yıkımlarından şiddete ve savaşa, ekonomik krizden yoksulluk ve yoksunluğa kadar uzanan alanda -ki korona pandemisini de bu listeye ekleyebiliriz- büyük yaşamsal risklere karşı mücadelede bireylerin kendileri, diğer bireyler ve doğayla ‘ahlak temelinde kurdukları ilişki’nin başarı için ve daha iyi bir dünya kurmak noktasında kritik önemde olduğunu savunuyor. Bu ilişki, “*çevreye karşı sorumlulukla, ötekiyle diyalogla ve farklı olanı anlama çabasıyla tanımlanan ve bu anlamda “erdemli ve özünde etik” bir ilişkidir.*” Levinas’a göre etik, ötekine karşı sorumluluk, diğer bir deyişle, bireyin kendisi ve benliğiyle ilişkisini öteki kategorisi yoluyla düşünmesi ve benliğin kendisini ‘öteki’nin ötekisi’ olarak hissetmesi noktasında yer alır.

Ahlaki benlik, ötekine karşı sorumluluk aldığımız zaman ortaya çıkar. Yaşamın hakları için çalışmak, ötekileşme ve şiddete karşı mücadele etmek, sağlıktan gıdaya temel ihtiyaçlar için politikalar üretmek vb. çalışmaların ve etkinliklerin her biri ve hepsi, ahlaki benlik ve ötekine karşı sorumluluk duygusuyla başarılabilir. Bu anlamda, sivil toplum ve düşünce kuruluşlarının, kimlik olarak, aktif-erdemli vatandaş olarak hareket etmeyi benimsemeleri, kendilerine aynı zamanda ahlaki benlik olarak karar almayı ve hareket etmeyi olanaklı kılacaktır. Radikal belirsizlik ve ontolojik güvensizlik içinde olan bugünün çok krizli küresel dünyası ve içinden geçtiğimiz geçiş döneminde, sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının başarılı ve etkili olabilmeleri için aktif-erdemli vatandaşlık ve ahlaki benlik ilkelerini kurumsal kimlik olarak benimsemelerinin öneminin ve faydasının altını çizmek isterim.

Vizyon: Yaşamdaşlık, Bağlantısallık, Kesişimsellik

Böyle bir kurumsal kimlikle hareket eden sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının vizyonu da bugünkünden farklı olarak, genel düzeyde, demokrasi, ekonomi, iklim, güvenlik alanlarında karşılaştığımız sorunlara, risklere ve meydan okumalara karşı çalışırlarken: **(a) devlet ya da insan odaklı olmanın yanı**

sıra tüm canlıları, doğayı ve gezegeni içerecek şekilde yaşam odaklı olmayı; (b) bu alanların 'bağlantısallığını' dikkate almayı ve (c) farklı alanlarda çalışan sivil toplum ve düşünce kuruluşlarıyla ortak kesişim alanları yaratmayı, dolayısıyla 'kesişimsellik' içinde birlikte hareket etmeyi içermelidir.

Yaşamdaşlık, bağlantısallık ve kesişimsellik, aktif-erdemli vatandaşlık ve ahlaki benlik temelinde hareket eden sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının vizyonudur. Bu önerimi, son dönemde çok beğenerek ve öğrenerek okuduğum bir kitaba referansla açmılayayım.

Türker Kılıç, *'Yeni Bilim: Bağlantısallık, Yeni Kültür: Yaşamdaşlık'* başlıklı kitabında beyin ve *'Beyin nasıl zihin üretiyor?'* sorusu üzerine odaklanıyor. Bu soruya yanıt ararken bilgi kuramı alanına giriyor ve "bağlantısal bütünsellik" yaklaşımına başvuruyor. Kılıç, Spinoza ve Mevlâna felsefesine referanslar içinde "yaşamı, bütün çeşitliliği içinde bilgi işleme merkezi" olarak ele alıyor ve çeşitlilik içindeki bağlantıları araştırıyor. Sadece bütünden parçaya ya da parçadan bütüne gitmek yerine, ikisi ve farklılıklar arasındaki bağlantısallığın araştırılmasına, dolayısıyla bağlantısal bütünsellik yöntemiyle "anlama, açıklama ve dönüşme" süreçlerine yaklaşmamız gerektiğini söylüyor. Beyin, yaşamın içinde bir enformasyon matematiği olarak çalışır. Kılıç, beyni anlamak için uyguladığı bu yaklaşımı yeni bilim olarak tanımlıyor.

Kitabının ikinci kısmında da yeni kültür olarak gördüğü 'yaşamdaşlık' kavramını tanıtıyor. Vatandaşlık ya da yurttaşlık, devlet-toplum-birey ilişkilerini çalışırken ve tartışırken kullandığımız kavramlar. Bu kavramlar içinde hakları ve özgürlükleri tartışırken 'insan odaklı' bir yaklaşım tarzı içinde olduk. Örneğin, insan hakları alanı, insan odaklı bir yaklaşımdı. Çok önemli bir alan, doğru. Fakat insan odaklı yaklaşım, yaşamın diğer alanları içinde diğer canlılara, hatta yaşamın çeşitliliği içinde kendisine ikincil olarak bakıyor.

Yaşamdaşlık, "zibnin 'yaprak' olmaktan çıkıp 'ormanın' bağlantısallığı içine yerleşmesi" anlamına geliyor. Kılıç, "İnsanlık aydınlanma ile birey...ulus-devlet ile yurttaş... sonra vergisini ödeyen vatandaş... neoliberal ekonomi ile global tüketici olmayı öğrendi... Şimdi, bağlantısal bütünlük bilimi ve kültürüyle de yaşamdaş olmayı öğrenecek" önerisini yapıyor. Yaşamdaşlık, bu anlamda, "yaşam benim için var" demekten "**insan yaşamın bir parçası olarak ve onun için var**" demeye geçişi içeriyor. Orman-yaprak metaforu içinde, yaprağın, ormanın kendisi için var olduğu zannından kurtularak, kendisinin orman için var olduğu gerçekliğini anlamasına yaşamdaşlık diyoruz.

İnsan, biyolojik çeşitlilik, hayvanlar, canlılar ve doğa ile birlikte yaşamın bir parçası, onun için var. Yaşamdaşlık, bu anlamda sadece insan haklarını değil

yaşam haklarını; ben değil bizi-hepimizi hatta yaşamı; dönüştürmeyi değil dönüşmeyi; tek doğruyu; gücü ve çıkarı değil merakı; iyiliği, yaratıcılığı, ahlaki benliği, ötekine karşı sorumluluğu, alçak gönüllüğü ve dayanışmayı kendisinin tanımlayıcı nitelikleri olarak ele alıyor.

Yaşam ve yaşamdaşlık, sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının vizyonu ve çalışma ve odaklanma alanı olmalıdır; insan odaklı (**antroposen**) olmaktan çıkıp yaşam odaklı bir ilke ile hareket edilmeli; bağlantısallık içinde, güvenlik, demokrasi ve ekonomi alanındaki sorunlarla iklim ve küresel ısınma alanı bağlantılandırılmalı; örneğin, yeni güvenlik mimarisi yeşil mutabakat, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasi ile birlikte kurgulanırken, bu alanlarla çalışan farklı kuruluşlarla kesişimsellik içinde birlikte çalışmaya açık olunmalıdır. Sivil toplum ve düşünce kuruluşları bu vizyon içinde çalışmalarını sürdürürken, Birleşmiş Milletler'in "**Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları**"nı da kendi vizyonlarında kurucu öğeler olarak yerelleştirebilirler.

Kurumsallaşma, Duruş-Tavır ve Etki

Tanım, kimlik ve vizyon niteliğini uzunca açıkladıktan sonra sivil toplumu yeniden canlandırma ve düşünce kuruluşlarını etkili aktörlere dönüştürme çalışmalarında ön plana çıkan bir boyut üzerine odaklanmak istiyorum.

Günümüzün 'ontolojik güvensizlik' ve 'radikal muğlaklık' duygularıyla ve kültür savaşları ve çok kutupluluk içinde şekillenmiş dünyasında ve Türkiye'sinde, sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının etkili olması için her ne kadar hükümet ve muhalefet aktörlerine eşit mesafeli ve evrensel bir yerde kendini konumlaması ve bilgi ve kanıt temelli politika önerileri üretmesini ön koşul olarak kabul etsek de belli konular ve alınan belli kararlar hakkında tavır almalarının ve duruş sergilemelerinin kritik önemde olduğunu düşünüyorum.

Duruş ve tavır, giderek, eşit mesafede ve evrensel olmak ilkeleri kadar önem kazanıyor.

Bu noktada açıklayıcı örneklerden gidelim. Duruş ve tavır konusu, Chatham House'ın eski direktörü Robin Niblett'in, "*Amaç duygusunu yeniden keşfetmek*" başlıklı 2018 Martin Wright Anma Konuşması'nı verirken, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkışını simgeleyen Brexit sürecinin ülkenin yararına olmadığını vurgulayan ve bu anlamda eşit mesafeli olmak yerine Chatham House'ın "*Brexit'e karşı duruş ve tavır*" almasının gerekli olduğunu öneren çıkışıyla akademik ve kamusal tartışmanın gündemine yerleşti. Niblett, artık sadece bilgi ve veri-temelli çalışmanın yeterli olmadığını, düşünce kuruluşlarının demokratik yönetimin ana ilkeleri yanında duruş ve tavır sergilemeleri gerektiğini öneriyordu. Niblett'in çabası etkili oldu ve amaç duygusunun yeniden keşfedilmesi olarak

düşünülebilecek duruş ve tavır alma gerekliliği tartışması farklı ülkelere yayıldı. Tartışma yaygınlaştı ve duruş ve tavır, düşünce kuruluşlarının etkili olabilmesi için bir unsur olarak düşünölmeye başlandı. Bu tartışmalara katıldım.

Bu tartışmalarda, farklı ölkelerdeki örnekleri içinde Türkiye’de yaşanan sorunlar da dile getirildi. Örneğin, Türkiye’de kadına karşı şiddetin önlenmesinde kritik öneme sahip olan İstanbul Sözleşmesi’nden iktidarın tek taraflı çıkması kararına karşı sivil toplum ve düşünce kuruluşları sessiz kalmamalı, bir duruş sergilemeli ve bu duruş sözleşmenin devamı için mücadele etmek ve çalışmak olmalıydı. Bu tavır ve duruş, belli ölçüde benimsendi ve sergilendi.

Bir diğer önemli alan, yargı ve bu alanda yaşanan uygulamalar oldu. Örneğin, Gezi Davası ve benzeri davalarda olduğu gibi ciddi hukuk, adalet, vicdan sorunları içeren kararlarda demokratik hukuk normlarının savunucusu olmak, sivil toplumu ve düşünce kuruluşlarını etkili kılacak duruş ve tavır içinde olmayı gerektiriyor.

Diğer bir alan, farklı kimliklere karşı ötekileştirici ve şiddet içeren uygulamalara karşı olmak.

Bu örnekleri artırabiliriz. Fakat, şu noktayı vurgulamalıyız: Demokrasi, haklar, özgürlükler, şiddete karşı olmak ve birlikte yaşamak gibi kritik konularda sivil toplumun yeniden canlanması ve düşünce kuruluşlarının etkili olması, artık sadece etkin politika üretimi için ‘kapasite’ ve ‘meşruiyet’ ilkelerinde başarı göstermeyi değil, kritik önemdeki konularda ‘duruş ve tavır sergilemeyi’ de içeriyor.

Bu, aynı zamanda sivil toplumun ‘etkili ve görünür’ olması için de önemli. Sivil toplumun faaliyetlerinin başarısı, artık politika üretiminde etki yaratmanın ve dijitalleşmeyle görünürlükte güçlenmenin yanında, aynı zamanda duruş ve tavır sergileyerek demokratik ve iyi yönetime katkı vermeyi de içerir.

Tablo 3: Sivil Toplum ve Düşünce Kuruluşları: Kurucu Nitelikler

Bu tablonun içerdiği gibi, aktif ve erdemli vatandaşlık ve ahlaki benlik kimliğiyle hareket eden; yaşamdaşlık, bağlantısallık ve kesişimsellik odaklı bir vizyonla çalışan sivil toplum ve düşünce kuruluşları, sadece finansal, kurumsal ve araştırma/yayın-etkinlik boyutları içeren ‘kapasite’; iktidar ve siyasi aktörlere eşit

mesafeli, evrensel ve partiler-üstü olma temelinde kazanılan ‘meşruiyet’ ilkeleri üzerinden hareket edemezler. Kritik konularda ‘duruş ve tavır’ sergilemeyi ve ‘etkili ve görünür olmayı’ da kendilerinin kurucu unsurları olarak benimsemeliler ve uygulamaya sokmalıdırlar.

Esnek Örgütsel Yapı, Kapsayıcılık ve Aktivizm

Son olarak, sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının yeniden canlanma ve etkili aktörlere dönüşme sürecinde içine düştüğü hantal örgütsel yapılardan kurtulmalarının gerekli olduğunu, bunun için de esnek örgütlenme biçimlerini benimsemelerini önermek istiyorum.

Yaşamdaşlık ve kesişimsellik içinde aktivizme kapalı olunmamalı; bilgi ve veri temelli politika üretimi kadar temel konularda da aktif olarak çalışılmaya; bunu yaparken, kesişimsellik ilkesi içinde farklı kuruluşlarla birlikte çalışmak ve hareket etmek desteklenmelidir. Yaşamdaşlık haklarının savunulması ve şiddete ve ötekileştirmeye karşı mücadele, politika üretimi ile aktivizmi bağlantısal görmeyi gerekli kılıyor. Bu ikisi arasında denge kurmak, sivil toplumun her iki alanda da kapasite artırımı için çalışmak, örgütsel ve mali kapasite kadar aktif mücadeleyi önemsemek sivil toplumu yeniden düşünenin önemli boyutları arasında olmalı.

Sadece daha adil, demokratik ve kapsayıcı yeni dünya düzeni ve küresel yönetim için değil, aynı zamanda 2023 yılında ikinci yüzyılına girecek Türkiye’nin ve cumhuriyet modernleşmesinin geleceği için kritik öneme sahip sivil toplumun ve düşünce kuruluşlarının yeniden canlandırılması ve etkili aktöre dönüştürülmesi çabasını ve tartışmasını başlatmamız gerekiyor. Çoklu küresel kriz ve sistemsel değişim içinde yaşadığımız geçiş dönemi ve bu dönemi hızlandıran Ukrayna Savaşı, bu çaba ve tartışmayı sadece gerekli değil aynı zamanda da zamanlı, hatta ivedi kılmaktadır. Bu çalışmayla hem bu çağrıyı yapmak hem de yapılmasını umduğum tartışmalara küçük bir katkı vermek istedim.

TÜRKİYE KARA ULAŞIMINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN ENERJİ SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yağız Eyüboğlu

Koç Holding A.Ş. Enerji Grubu Başkanı

Haydar Yenigün

Koç Holding A.Ş. Otomotiv Grubu Başkanı

Sinan Demirer

Koç Holding Enerji Grubu Koordinatörü

Volkan Aktürk

Entek Enerji / Strateji ve İş Geliştirme Direktörü

Çetin Gürel

Ford Otosan Kalibrasyon, Performans ve Emisyon Lideri

Can Atılğan

Tüpraş Strateji ve Sürdürülebilirlik Koordinatörü

Gökhan Hisar

Ford Otosan Araç Kalibrasyonu ve Enerji Yönetimi Lideri

Mehmet Eder

Tüpraş Petrol ve Petrol Ürünleri Piyasa Koordinatörü

Ömer Köktürk

Ford Otosan Araç Enerji Yönetimi Lideri

Şerif Çağrı Kayı

Tüpraş Satış ve Pazarlama Direktörü

Oğuzhan Kemal Oruç

Ford Otosan Araç Enerji Yönetim Mühendisi

Çağatay Ölken

Tüpraş Strateji, Sürdürülebilirlik ve İş Geliştirme Direktörü

Yusuf Togay

Ford Otosan Motor Kalibrasyonu ve Emisyon Entegrasyonu Teknik Lideri

İklim krizi ile mücadele kapsamında atılan en önemli adımlardan biri olan Paris Anlaşmasına imza atan 195 ülkeden biri de Türkiye'dir. Bu anlaşma temel olarak endüstriyel dönem öncesi zamandaki ortalama sıcaklık artışının 1,5 C derece ile sınırlandırılması için tüm ülkelerin karbondioksit salınımına yol açan tüm kaynakları dönüştürmesini ve 2050'ye kadar gezegen seviyesinde net sıfır karbon noktasına varılmasını hedeflemektedir.

Tüm Dünya'nın 2020 yılında kullandığı yaklaşık 168.000 Terawatt saat (TWh) enerjinin 2050'ye kadar 210.000 TWh seviyesine çıkması beklenirken üretim, binalar ve ulaşım bu enerji tüketiminin en yaygın üç alanını oluşturmaktadır.

Dünya genelinde ulaşım için 2020 yılında harcanan yaklaşık 42.000 TWh enerji ihtiyacının ise hemen hemen tamamı fosil yakıt kaynaklarından karşılanmaktadır. Bu fosil yakıtın çok önemli bir kısmı ise araçlarda içten yanmalı motorlar tarafından kullanılmaktadır.

Küresel otomotiv sektörü, sera gazı azaltımı ile ilgili teknolojik gelişimini üç temel başlıkta sürdürmektedir: Araçların enerji ihtiyacının azaltılması (örnek: rüzgar direnci ve ağırlık azaltımı), enerji üretimi verimliliğinin artırılması (örnek: motor, batarya ve yakıt pili verimlerinin artırılması) ve en önemlisi içten yanmalı motorlara sahip araçlardan elektrikli ve hidrojenli araçlara geçiş.

Bu değişimi desteklemek için tüm ülkelerin ciddi altyapı yatırımları yapması gerekmektedir. Enerji üretiminin fosil yakıt kaynaklarından sera gazı salınımı olmayan enerji kaynaklarına (rüzgar, güneş, nükleer, vb.) dönüştürülmesi en önemli etkiyi yaratacaktır. Ulaşım ile ilgili en önemli altyapı yatırımları ise elektrikli araçlar için şarj istasyonları ağı ve hidrojenli araçlar için hidrojen üretimi, dağıtım ve dolun istasyonları ağı olarak ön plana çıkmaktadır.

Yaptığımız değerlendirme kapsamında Türkiye’de kara taşıtlarının içten yanmalı motorlardan elektrik ve hidrojen enerjisine dayalı sistemlere geçişinin 2050 yılına kadar Türkiye enerji üretimine ve altyapısına olan olası etkileri iki senaryo (Referans ve Yeşil Dönüşüm) altında değerlendirilmektedir.

Bu değerlendirme özelinde üretim ve kapasiteye odaklanılmış olmakla birlikte elektrik ve hidrojen talebini karşılamak adına altyapı, trafo, iletim hattı, ikmal noktası (şarj, H2 pompası, vb) gibi alanlardaki etki ve ihtiyaçları belirlemek için detaylı şebeke analizleri yapılması gereklidir. Böylelikle zaman zaman oluşabilecek darboğazlar önlenerek, Paris Anlaşması yolunda ilerleyen global ekonomilerin konulan hedeflere ulaşmasının önü açılacaktır.

1. Türkiye’de Mevcut Durum

2021 sonunda Paris Antlaşmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde onaylanması sonrası devam eden süreçte ülkemizin daha önce açıklamış olduğu Ulusal Katkı Beyanını (“NDC”) güncellemeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ortaya konulacak hedefler paralelinde sektörler bazında oluşturulacak yol haritaları da dönüşümün hızını ve yatırım ihtiyacını belirlemede en önemli etken olacaktır. Ulaşım sektörüne yönelik kamu tarafından belirlenecek teşvik ve öncelikler sektörün enerji ihtiyacının ne olacağı ve bunun nasıl karşılanacağına yönelik tüm sektör paydaşlarına yol gösterecektir.

1.1. Ulaşım Sektörü

TÜİK tarafından verilen resmi istatistiklere göre 2021 sonu itibarıyla trafiğe kayıtlı toplam taşıt sayısı bir önceki yıla göre %4,6 büyüyerek 25,3 milyona ulaşmıştır. Bu taşıtların %54’ünü otomobil, %16’sını kamyonet, %15’ini motosiklet, %8’ini traktör, %3,5’ini kamyon, %2’sini minibüs, %1’ini otobüs ve %0,3’ünü özel amaçlı taşıtlar oluşturmaktadır.

Toplam araç parkına ilişkin son 10 ve 20 yıllık verilere bakıldığında ortalama büyüme oranları %4,5 - 5,5 arasındadır. Buna rağmen Türkiye ve Avrupa'da kişi başına düşen araç adetleri karşılaştırıldığında, Türkiye'nin (100 kişiye 29 araç) hala Avrupa ortalamalarının (100 kişiye 64 araç) çok gerisinde olduğu görülmektedir.

Son dönemde benzinli araçların toplam satış içindeki payı artarak %60 mertebesine ulaşmış olsa da 2021 sonu itibarıyla trafiğe kayıtlı 13,7 milyon adet otomobilin %37,6'sı dizel, %35,9'u LPG, %25,5'i benzin, %0,7'si elektrikli veya hibrittir. Henüz elektrikli araçlar yaygın olmasa da TOGG'un seri üretime geçmesinin piyasadaki trendleri belirleyeceği değerlendirilmektedir.

EPDK verilerine göre kara ulaşımı için 2021'de tüketilen yakıt miktarlarına bakıldığında pandemi nedeniyle oluşan baz etkisiyle bir önceki yıla göre en yüksek büyüme %29 ile benzinde gerçekleşmiş ve benzin talebi 3,0 milyon tona ulaşmıştır. Aynı dönemde motorindeki talep artışı ise %10 olurken, motorin tüketimi 24,9 milyon tona yükselmiştir. Motorin ve benzindeki bu hızlı yükselişin temel nedeni 2020'de yaşanan pandemi nedeniyle araç trafiği ve tüketimin düşük kalmasıdır. LPG (otogaz) talebi ise nispeten daha sabit bir trend ile 2021'de %1,7 artarak 3,1 milyon ton olmuştur. Son 10 yıllık pazar büyümesi ortalamalarına bakıldığında talebin dizelde %5,5, benzinde %4,3, LPG'de ise %1,7 büyüdüğü görülmüştür.

1.2. Elektrik Sektörü

Türkiye'nin 2021 yılı sonunda 99,8 gigawatt (GW) olan elektrik enerjisi üretim santrali kurulu güç kapasitesi, 2022 Eylül sonu itibarıyla 102,2 GW'a ulaşmıştır. Bu kapasitenin %31'i hidro, %26'sı doğalgaz, %20'si kömür, %11'i rüzgar, %8'i güneş ve %4'ü ise diğer kaynaklara dayanmaktadır. Son 10 ve 20 yıllık kapasite gelişimine bakıldığında toplam kapasite büyümesi ortalamada %6.5 seviyesindedir.

2018'den itibaren gerçekleşen 14,5 GW kapasite artışının yarısından fazlası rüzgar ve güneş kaynaklarından sağlanmıştır. TEİAŞ öngörülerine göre inşaatı devam eden (nükleer santral vb.) ve çoğunluğu yenilenebilir kaynaklara dayalı olarak yapılması beklenen projeler de göz önüne alındığında kapasitenin 2025 yılına kadar 14 GW artarak 116 GW seviyesine çıkacağı öngörülmektedir.

Yenilenebilir kaynakların kapasite içindeki payı %51 ile fosil yakıtların üzerinde olmakla beraber, üretim içerisindeki yenilenebilir payı %36 mertebesinde kalmıştır. Yenilenebilir kaynaklardan üretim, doğası gereği fosil yakıtlara nazaran daha düşük kapasite kullanımının olmasının yanında, son yıllarda özellikle kuraklık, düşük rüzgar gibi iklimsel etkiler nedeniyle değişkenlik göstermiştir.

Kalan talebin sağlanması için ise doğalgaz dengeleyici bir rol oynamaktadır.

Elektrik tüketim verilerine bakıldığında 2021'de tüketim 329 TWh olarak gerçekleşmiş ve pandeminin yarattığı baz etkisi ile bir önceki yıla göre %9 büyüme kaydetmiştir.

2. Türkiye Kara Ulaşımı ve Elektrik Sektörlerinde 2050'ye Kadar Dönüşüm

Tüm dünyada ulaşım sektöründe ciddi değişim yaşanmakla birlikte 2050'ye giden yolda ülkeler ve bölgeler arasında dönüşüm hızında farklılıklar görülmesi kaçınılmazdır. Türkiye'de son dönemde atılan adımlar ile çalışmalar hız kazanmış olsa da, dönüşümde lider konumda olan Avrupa kıtasını geriden takip etmektedir.

2.1. Kara Ulaşımında Dönüşüm

Yapılan senaryo analizlerinde kişi başına düşen araç sayılarında Avrupa ortalamalarına yaklaşılabileceği, bir yandan büyüyen nüfus ile de toplam araç parkının ortalama %2,6 büyüyerek 2050'de 52,8 mn adete ulaşacağı öngörülmüştür.

Referans senaryo altında yeni araç satışlarının tamamen sıfır emisyonlu (elektrik veya hidrojen bazlı) olacağı tarih otomobiller için 2037, orta ve ağır vasıtalar için ise 2042-2050 dönemi olarak değerlendirilmektedir. Yeşil Dönüşüm senaryosunda ise bu tarihler otomobiller için 2030 ve diğer kategoriler için ise 2035-40 aralığıdır.

Bu öngörüler ışığında;

i. Araç parkı içindeki taşıt tipi dağılımının nispeten az değişeceği ve 2050'de %57,6'sı otomobil, %14,9'u kamyonet, %15,1'ini motosiklet, %6,7'sini traktör, %3,1'ini kamyon, %1,8'ini minibüs, %0,5'ini otobüs ve %0,2'sini özel amaçlı taşıtların oluşturacağı düşünülmektedir.

ii. 2050'deki kara taşıtları araç parkının:

- Referans senaryosunda %54,2'sinin elektrikli araçlardan (yaklaşık 29 milyon adet) %1,1'inin ise hidrojen yakıtlı araçlardan olmak üzere yaklaşık %55'inin sıfır emisyonlu araçlardan oluşacağı tahmin edilmektedir. Dizel yakıtlı araçların payı %19,6'ya gerilerken benzinli araçlar %16,5, LPG'li araçlar ise %8,6 pay alacaktır.

- Yeşil Dönüşüm senaryosunda ise parkın %68,4'ünün elektrikli araçlardan (yaklaşık 36 milyon adet), %1,4'ünün ise hidrojen yakıtlı araçlardan olmak üzere yaklaşık %70'inin sıfır emisyonlu araçlardan oluşacağı tahmin

edilmektedir. Dizel yakıtlı araçların payı Referans senaryosuna göre çok değişmeyerek %16,0 olurken, esas değişimin benzin ve LPG'li araçlarda yaşanarak, sırasıyla %8,8 ve %5,4'e gerilemesi beklenmektedir.

iii. Araç parkındaki gelişime paralel olarak:

Referans senaryosunda toplam benzin, dizel ve LPG yakıt tüketiminin 2035'de yaklaşık 38,5 mn ton ile zirve yaparak 2043'e kadar 2021'deki mevcut seviyesinin üzerinde seyredeceği, ürün olarak;

- Benzinde 2035'te 5,6 mn ton ile tepe noktaya ulaşarak 2050'de 2 mn ton'a düşeceği;
- Dizelde 2030'da 30 mn ton ile tepe noktaya ulaşıp 2040'a kadar nispeten stabil bir trend izleyerek 2050'de 18,5 mn ton'a gerileyeceği;
- LPG'de 2035'te 3,2 mn ton ile tepe noktaya ulaşarak 2050'de 1,0 mn ton olacağı;

Yeşil Dönüşüm senaryosuda toplam benzin, dizel ve LPG yakıt tüketiminin 2027'de yaklaşık 36 mn ton ile zirve yaparak 2034'e kadar 2021'deki seviyesinin üzerinde seyredeceği, ürün olarak;

- Benzinde 2027'de 4,1 mn ton ile tepe noktaya ulaşarak 2050'de 0,5 mn ton'a düşeceği;
- Dizelde 2028'de 28,6 mn ton ile tepe noktaya ulaşarak 2050'de 11,2 mn ton'a gerileyeceği;
- LPG'de 2027'de 2,9 mn ton ile tepe noktaya ulaşarak 2050'de 0,3 mn ton'a ineceği

tahmin edilmektedir.

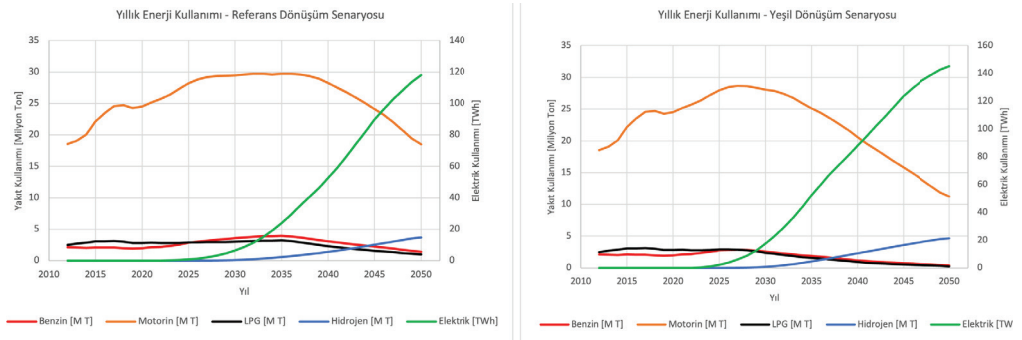
2.2. Elektrik Sektöründe Dönüşüm

TEİAŞ tarafından yayımlanan en güncel 10 yıllık talep tahmin raporuna göre, 2021 sonunda 317 gigawatt saat (GWh) olan elektrik tüketiminin 2031'de baz senaryo için ortalama %3,8 artış ile 452 TWh'a ulaşması beklenmektedir. Bu talep gelişiminde temel etken nüfus büyümesi ve şehirleşme/artan orta sınıf olmakla birlikte, elektrikli veya hidrojen yakıtlı araçlara ilişkin önemli ek bir talep öngörüsü içermemektedir. Aynı büyüme oranı sabit tutularak baz elektrik talebinin 2040'ta 597 TWh, 2050'de ise 818 TWh olacağı tahmin edilmektedir.

2.3. Dönüşümün Enerji Sektörü Üzerindeki Etkileri

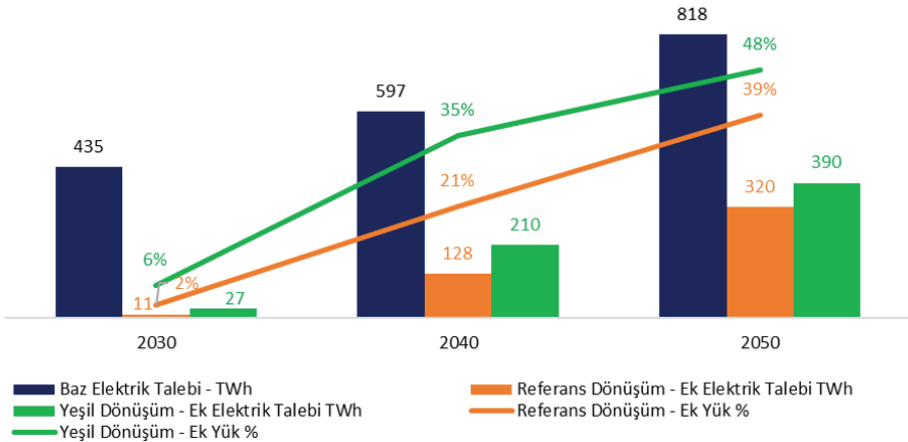
Modelleme sonuçlarına göre Türkiye'de 2050 yılında Referans Dönüşüm senaryosunda elektrikli araçların kullanımı için 118 TWh elektrik gerekeceği, ulaşımdaki hidrojen ihtiyacının ise 3,7 milyon ton olacağı, Yeşil Dönüşüm senaryosunda ise 145 TWh elektrik ve 4,7 milyon ton hidrojen talebi beklenmektedir. Böylelikle 2050 yılında kara ulaşımdaki enerji dönüşümü için gerekli ek elektrik üretimi ihtiyacının Referans senaryosunda 320 TWh, Yeşil Dönüşüm senaryosunda ise 390 TWh olacağı öngörülmektedir.

Şekil 1. Farklı Senaryolarda Yıllık Enerji Kullanımı

Kara ulaşım sektöründeki enerji dönüşümünün, elektrik talebi üzerindeki etkisi incelendiğinde, toplam talep profiline göre farklı senaryolar altında %2 ila %6 arasında değişen bir artışa işaret etmektedir. Bu kapsamda özellikle 2030'a kadar elektrik üretimi veya şebeke üzerinde önemli bir etki yaratması beklenmemekte, mevcut sistem ile bu ek yükün kaldırılabilirliği düşünülmektedir. Elbette araçlara elektrik ve hidrojen tedariki için gerekli şarj ve hidrojen ikmal noktalarının yaygınlaştırılması için pazardaki talebe paralel nispeten düşük bedellerle yatırımlar yapılması bir gerekliliktir.

Şekil 2: Kara Ulaşımında Dönüşümün Elektrik Tüketimi Üzerindeki Ek Yükü

Elektrifikasyonun ve hidrojenli araçların yaygınlığının arttığı 2030-40 dönemi sonrası ise kara ulaşımı kaynaklı elektrik talebinin, Türkiye toplam elektrik talebini 2040'ta %21-%35, 2050'de ise %39-%48 oranında arttıracığı öngörülmektedir. Bu ek talebin karşılanması için 2030 sonrasında çoğunluğu sıfır veya düşük karbon salınımına neden olan yeni elektrik üretim tesisi yatırımlarının yapılması gereklidir. Hidro, rüzgar ve güneş kaynaklarına ek olarak farklı teknolojiler de kullanılarak kurulacak bu tesisler için 2050 itibarıyla Referans Dönüşüm senaryosunda bugünkü yatırım maliyetleri ile 110-165 milyar dolar bedelle 100-150 GW yeni kapasite, Yeşil Dönüşüm Senaryo'sunda ise 140-220 milyar dolar yatırım ile 130-200 GW yeni kapasite yatırımı gerekeceği tahmin edilmektedir. Bu yatırım tahminlerine gerekebilecek altyapı ve şebeke yatırımları dahil değildir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

2022 yılında, tarihte ilk kez yenilenebilir enerji yatırımları, petrol ve gaz çıkarmaya yönelik yatırımları geride bıraktı. Petrol ve gaz yatırımlarının 2035 yılına kadar sabit kalması beklenirken, yenilenebilir enerji yatırımlarının %15'lik yıllık ortalama büyüme kaydedeceği tahmin edilmektedir.

Hiç şüphesiz ki mevcut konjonktürde dönüşüm tüm hızı ile devam ederken, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve hemen ardından Batı'nın uyguladığı sert yaptırımlar, en azından başlangıçta, net sıfır ekonomiye geçiş yolunu karmaşıktırmıştır. Bunun temel nedeni, enerji arz güvenliği endişelerinin şu anda emisyon/sürdürülebilirlik kaygılarına ağır basması ve devletlerin vatandaşlarına olabildiğince uygun fiyatlı ve kesintisiz enerji sağlamaya çalışmasıdır. Fransa ve Hollanda'da kömürle çalışan üretim sınırları gevşetildi. Yunanistan, İtalya, Birleşik Krallık, Almanya ve Avusturya'da aşamalı olarak geciktirilen kapanışlar ve atıl tesislerin geçici olarak yeniden açılması tartışılıyor (bazıları da onaylandı). Küresel kömür üretimi, 2022'de şimdiye kadarki en yüksek seviyelerine çıkacak. Nükleer enerji konusunda da son zamanlarda politika değişiklikleri var. ABD, Fransa, Belçika, Kore ve diğer ülkelerde mevcut nükleer reaktörlerin ömrünün uzatılması onaylandı veya bunun sinyali verildi. Ayrıca, Fransa'da altı, İngiltere'de sekiz, Hindistan'da on ve Çin'de yaklaşık on beş yeni nükleer reaktör yatırımı da duyuruldu. Bu gelişmeler, kısa vadede fosil varlıklara daha fazla yer verileceği mesajını vermektedir.

Rusya'nın işgal sonrası piyasadaki güvenilir tedarikçi pozisyonunu kaybetmesinin, hem doğalgazın dönüşümdeki rolüne sekte vurması hem de orta-uzun dönemde yeşil ilerlemeyi hızlandırmada bir dönüm noktası olacağı uzmanlarca değerlendirilmektedir. Artan enerji güvenliği endişeleri, gerekli net-sıfır teknolojilerin geliştirilmesini hızlandıracığı, ilgili maliyet eğrilerini aşağı çekeceği ve karbonsuzlaştırmaya giden daha hızlı bir yol oluşturacağı uzmanlarca dile getirilmektedir.

Türkiye’de ulaşımda öngörülen dönüşümün toplam elektrik talebi etkisi dışında, bu ek talebin hangi saatlerde karşılanacağı ve sistem puant yük üzerindeki etkileri de ihtiyaç olan kapasite ve altyapı yatırımları açısından önemlidir. Özellikle üretim sisteminde artmaya devam eden yenilenebilir enerji payı da göz önüne alındığında üretim ve tüketim zamanları arasında oluşacak dengesizliklerin önümüzdeki yıllarda artacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda enerji depolama ve akıllı altyapı sistemlerine olan ihtiyacın da zamanla kritik hale geleceği düşünülmektedir. Bir diğer husus ise bu ek talebin coğrafi dağılımı olarak göze çarpmaktadır. Kara ulaşımındaki dönüşümün ilk olarak büyük ve ortalama gelirin yüksek olduğu şehirlerde yayılmaya başlayacağı, bu nedenle altyapı gelişene, akıllı sistemler de devreye alınana kadar bölgesel darboğazların gündeme gelerek yayılımın önünde ek maliyet oluşturmaya devam etmesi beklenmektedir.

LİBERAL KURUMSALCILIĞIN SONU MU?

Prof. Dr. Füsün Türkmen

Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi (E)

Uluslararası sistemin son yıllarda uğradığı tektonik değişimler ve bunların artçı şokları, 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulmuş olan ve liberal dünya düzeni olarak bilinen düzeni öylesine derinden sarsmaktadır ki, bunun temel bileşenleri olan uluslararası kurumlar, normlar ve mekanizmalar günümüzde işlevlerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış görünmektedirler. Bunun böyle olup olmadığı tartışmasına girmeden önce, sistemi temelinden sarsan şoklar silsilesine bir göz atmakta fayda vardır. Kronolojik bir sıralama yapmak gerekirse, her şeyin başında Sovyet imparatorluğunun çöküşü ve bunun sonucunda Doğu Avrupa'nın demokratikleşmesinin yanı sıra çeşitli başka bölgelerde patlak veren bölgesel/etnik/dinsel çatışmalar ve uluslararası askerî müdahalelerin “tarihin sonundan çok yeni bir mecraya yönelmesine” neden olması sayılabilir.¹ Bunu takiben özellikle ekonomik alanda Çin'in önlenemez yükselişi ve bunun dünya iş piyasalarına etkisi sonucunda küreselleşme karşıtı hareketin başlaması; 11 Eylül 2001 terör saldırıları ile ABD dış politikası ve Orta Doğu'daki değişimlerle köktendinci terör hareketleri ve bunların Batı ülkelerinde yol açtığı aşırı sağ tepki dalgası; ABD'de başlayan ve Avrupa'ya yayılarak genişleyen 2008 finansal krizinin neden olduğu ekonomik sarsıntı ve bunun popülist politikaları tetiklemesi; Orta Doğu'da Irak savaşı sonrasında Saddam Hüseyin'in devrilmesinden esinlenen isyan hareketleri ve hala bugün sürmekte olan iç savaşlara yol açan ve fakat hüsrarla sonuçlanan Arap Baharı; geniş bölgesel çatışmaların neden olduğu göç ve iltica dalgaları; ABD'de siyasal sistemin tüm değerlerine meydan okuyan ve uluslararası düzeyde ABD'nin prestij ve güvenilirliğine ağır sekte vuran Trump dönemi; 2020'den itibaren dünyayı kasıp kavuran ve sadece milyonların sağlık veya hayatını söndürmekle kalmayıp üretimi, tedarik zincirlerini, para piyasalarını, eğitimi, ve turizmi derinden sarsan COVID-19 pandemisi; uluslararası hukukun temel ilkelerini hiçe sayarak egemen bir ülke olan Ukrayna'ya saldıran ve günümüzdeki en ciddi bölgesel/küresel güvenlik tehdidini oluşturan Rusya'nın saldırı politikası; ve tüm bunları taçlandıran, daha uzun vadeli, lakin küresel çapta ölümcül tehlike arz eden iklim değişikliği olgusu, uluslararası ilişkileri bugünkü kaosa sürükleyen başlıca etkenlerdir. Jeopolitik, ideolojik, ekonomik, ve küresel düzeylerdeki bu sorunlarla mevcut uluslararası kurumlar ağı başa çıkabilecek nitelikte midir? Yoksa sistemin bu anlamda sonu mu gelmiştir? Bu sorulara yanıt aramadan önce liberal kurumsalcılık kavramını tanımlamak gerekir.

¹ Francis Fukuyama'ya atfen Walt, S. M. (2022) “How Many Shocks Can the World Take?”, *Foreign Policy*, Argument, Ekim, <https://foreignpolicy.com/2022/10/24/how-many-shocks-can-the-world-take/>

Liberal Kurumsalcılık Nedir?

Liberal kurumsalcılık, ulus-devletler arasında barış ve iş birliğinin sağlanmasında uluslararası kurumların başat rolü oynadığı görüşüne dayanmaktadır. Bu teoriyi uluslararası ilişkiler düşüncesinin kavramsal çerçevesine oturtmak gerekirse, ana akımlar olan realizm, klasik liberalizm -ki liberal kurumsalcılığın kökenini oluşturur- ve Marksizm'den şu noktalarda ayrıldığını görürüz: bunlardan birincisi uluslararası sistemin temel aktörü olarak tanımladığı ulus-devleti salt güç ve çıkar mücadelesi içine yerleştirir ve devletler arası iş birliğini doğal ortam olan rekabet, çatışma ve savaşa karşın geçici bir olgu olarak kabul eder; temelde Immanuel Kant'ın 1795 tarihli Ebedî Barış adlı eserinden esinlenmiş şekliyle klasik liberalizm, erkler ayrılığına dayalı cumhuriyetlerin savaşmak yerine bir iş birliği örgütlenmesi oluşturmak ve aynı zamanda yurttaşların politik ve ekonomik özgürlüklerini güvence altına almakla yükümlü olduklarını savunur; Marksizm ise kapitalist kurumları ve ekonomik ilişkileri barış ve iş birliğinin sağlamaktan çok, ulusal ve uluslararası düzeylerde sosyal sınıflar arasında mücadele ve istismar aracı olarak görmektedir.² Liberalizmin üç sacayağından birincisi iç siyasal sistemde, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini garanti eden politik liberalizmdir ki bunun rejim olarak karşılığı liberal demokrasidir. İkinci sacayağı, serbest ticaret ve piyasa ekonomisine dayalı ekonomik liberalizm, üçüncü sacayağı ise, devletlerin eşit egemenliği ilkesine dayalı olarak yapılan çok taraflı ve ikili antlaşmalar ile uluslararası normları saptayıp bunları çeşitli mekanizmalar yoluyla uygulayan kurumlardan oluşan liberal kurumsalcılık veya liberal uluslararasılıktır.³ Bunun kavramsal bir yaklaşımdan somut politik bir gerçeğe dönüşmesini ise ilk olarak sağlayan, ABD'nin 28. Başkanı, "14 İlke"nin mimarı, Milletler Cemiyeti'nin kurucusu, 1919 Nobel Barış Ödülü'nün sahibi ve ayrıca siyasetçi ve düşünürler tarafından "Wilsonculuk" olarak adlandırılan düşünce akımının babası olan Woodrow Wilson'dur.

Özet olarak Wilsonculuğun- ve dolayısıyla liberal kurumsalcılığın- temelini oluşturan fikirler şöyle sıralanabilir:

- a. Liberal demokrasiyle yönetilen ülkelerde savaşın bedelini ödeyen halkın seçtiği yöneticiler hesap verilebilirlik çerçevesinde doğal olarak barışı yeğlerler, dolayısıyla barışçıl bir düzen ancak demokratik bir devletler topluluğu üzerinde inşa edilebilir;
- b. Serbest ticaret ve sosyo-ekonomik ilişkiler uluslararası toplumun bağlarını güçlendirerek devletler üzerinde çağdaşlaştırıcı ve uygarlaştırıcı bir etki

² Johnson, T. ve Heiss, A. (2018) "Liberal Institutionalism", *International Organization and Global Governance*, 2nd. Ed. Thomas G. Weiss and Rorden Wilkinson (London: Routledge).

³ Cooley, A. ve Nexon, D. H. (2021) "The Illiberal Tide: Why the International Order Is Tilting Toward Autocracy", *Foreign Affairs*, Mart, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-03-26/illiberal-tide>

yarattıkları gibi refaha, dolayısıyla bunun sürdürülmesini sağlayan istikrarlı bir düzene yol açarlar;

c. Aynı şekilde uluslararası hukuk ve uluslararası iş birliği ve barış amaçlı kuruluşlar da uluslararası toplumun bağlarını güçlendirerek çağdaş, uygar ve istikrarlı bir düzenin temelini oluştururlar;

d. Bu düzenin dayandığı güç birliği ilk kez Wilson tarafından önerilen “ortak güvenlik” sistemidir;

e. Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ortak güvenlik, modernleştirici ve ilerici etkileriyle otokrasi, militarizm ve despotizme karşı en önemli güvenceler olacaktır;

f. Kuruluşuna öncülük eden fikirler ve jeopolitik konumu dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri, bir hegemondan çok Tanrı tarafından seçilmiş ahlakî bir rehber olarak bu düzene öncülük etme sorumluluğuna sahiptir.⁴

Tüm bu fikirlerin bileşimi olarak ortaya çıkan Wilsonculuk, önce aralarında evrensel demokrasi, self-determinasyon, şeffaf diplomasi ve serbest ticaret gibi prensiplerin yer aldığı ve bir Dünya Barış Programı olarak nitelendirilen 1918 tarihli '14 İlke'nin, daha sonra da gerek teorik, gerek pratik düzeylerde gelişmeye devam ederek liberal kurumsalcılığın temelini oluşturmuştur. Nitekim bu düzen, başta Milletler Cemiyeti olmak üzere, onun başarısızlıklarından ders çıkartılarak kurulmuş olan Birleşmiş Milletler Örgütü ve bilahare kurulan diğer bölgesel uluslararası örgütler, uluslararası antlaşmalar, çatışma çözümü formülleri, silahsızlanma konferansları ve insan haklarını koruma mekanizmalarına kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Lakin tüm Soğuk Savaş boyunca ve sonrasında gözlemlediğimiz gibi uluslararası konjonktürün çıkara dayalı gerçekleri (*Realpolitik*), değerler politikasına (*Moralpolitik*) dayalı liberal düzene meydan okumaya devam etmiş ve etmektedir.⁵

Liberal Kurumsalcılığın Sonu Mu?

Girişte çizmiş olduğumuz kaotik güncel tabloya bakılırsa bu meydan okuma günümüzde had safhaya gelmiş görünmektedir. Bazılarına göre bu durum, uluslararası kurumlara karşı haklı bir güven buhranı yaratmakta ve liberal kurumsalcılığın çöküş çanlarını çalmaktadır. Bu çöküşün nedenlerinin başında ise Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve – İran gibi – müttefiklerinin önderliğinde jeopolitiğin ideolojikleştirilmesi gelmektedir. Bu rejimler için

⁴ Ikenberry, G. John et.al. (2008) *The Crisis of American Foreign Policy*, (Princeton: Princeton University Press)

⁵ Türkmen, Fusun. (2018), “Woodrow Wilson”, *Barış Çalışmaları*, Ed.. Erhan Büyükkakıncı, (Ankara: Adres Yayınları)

Wilsoncu dünya görüşü, iç politikaya ağır bir tehdit oluşturmaktadır. Özellikle ABD’de Trump döneminin tutarsız dış politikası sonucunda cesaretlenen bu güç odakları sadece uluslararası sahnede – Suriye, Güney Çin Denizi ve bugün Ukrayna gibi – agresifleşmekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası kurumların çatısı altında liberal dünya düzenine karşı savaş açmışlardır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ndeki veto mekanizmasından, çeşitli BM birimlerine seçilen anti-liberal blok temsilcilerine, ve Macaristan ile Polonya gibi ülkelerin Avrupa Birliği değerlerini açıkça hiçe sayan söylem ve politikalarına kadar, bu minvaldeki örnekler her geçen gün daha artmaktadır. İkinci neden, paradoksal görünse de teknolojik gelişme ve iletişim devrimidir. Nitekim görülmektedir ki internet, özgürlükçü, demokratik değer ve uygulamaların yayılmasına katkıda bulunduğu kadar demokratik sistemlerin altını oyabilmekte ve otoriter rejimlere destek olabilmektedir. Ayrıca seçim süreçlerinin bu yolla aşırı medyalaşması ve manipüle edilebilmesi kutuplaştırmayı arttırarak gerek sağ gerek sol popülist ve sistem karşıtı liderleri iktidara taşımaktadır. Bu da üçüncü nedene, yani liberal kurumsalcılığın ve dolayısıyla Wilsoncu değerlerin beşiği olan ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin bizatihi anti-liberalleşmesine yol açmaktadır ki, bu da kendi kurup destekledikleri değerler düzenini kendilerinin yıkması anlamına gelmektedir. Bu noktada akıllara gelen soru, ABD 2016’da Trump’ı seçebildiyse ileride ne yapmayacağıdır. Eğer liberal kurumsalcılık Batı’da bu kadar kırılğanlaştıysa, dünyanın geri kalanını nasıl bir akıbet beklemektedir? Bu soruların sahibi ABD’li tarihçi Walter Russell Mead aynı zamanda cevaplarını da vermekte ve dünyanın kapıldığı anti-Wilson’cu trendin büyüyerek devam edeceğini, dolayısıyla uluslararası kurumların, ayakta kalmış görünseler bile, işlevlerini yitirerek yerlerini devletlerin rekabetine bırakacaklarını savunmaktadır.⁶

Uluslararası liberal düzenin sonunun geldiği yönündeki bir başka görüş ise, saldırgan realizm (*offensive realism*) akımının temsilcisi John J. Mearsheimer tarafından dile getirilmektedir. Ona göre liberal dünya düzeninin üç temel sorunu mevcuttur: bunlardan birincisi, bu düzenin ancak liberal demokrat bir gücün liderliğinde tek kutuplu bir dünyada var olabileceği; ikincisi ABD’nin 2. Dünya Savaşı’ndan bu yana iki ayrı düzene liderlik etmiş olduğu ve Soğuk Savaş düzeninin aslında ne liberal ne de uluslararası, ama gerçekte Batı dünyası ile sınırlı realist bir düzen olduğu – liberal ve uluslararası düzenin ancak Soğuk Savaş sonrası oluşturulduğu; üçüncüsü ise, bu düzenin dayandığı hatalı politikalar – ki bunların başında liberal demokrasiyi dünyaya yayma çabaları gelmektedir. Buna direnen güç, bugün dünyanın en baskın politik ideolojisi olan milliyetçiliktir. Egemenlik ve ulusal kimlik adına sergilenen bu direnç nitekim uluslararası kurumların politikalarına karşı da gösterilmekte, buna bir de hiper-küreselleşmeye gösterilen tepki eklendiğinde, ufukta liberal dünya düzeninin

⁶ Mead, W. R. (2021), “The End of the Wilsonian Era: Why Liberal Internationalism Failed”, *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-12-08/end-wilsonian-era>

sonu, ve ABD ile Çin'in başını çekeceği çok kutuplu realist bir dünya düzeni belirmektedir.⁷

Yazara göre bunun ön işaretleri, 2005 yılından itibaren Orta Doğu'yu demokratikleştirmeye yönelik Büyük Orta Doğu projesinin iflası, Taliban'ın Afganistan'da yeniden güçlenmesi, Bush ve Obama yönetimlerinin hatalı politikaları sonucunda IŞİD'in ortaya çıkması, Filistin-İsrail çözüm sürecinin çöküşü; Avrupa'da ise Fransa ve Hollanda öncülüğünde AB Anayasası'nın reddi ve bilahare İngiltere'nin Avrupa Birliği'ni terk etmesine ek olarak tüm Avrupa'da İslamofobi ve ırkçılığın giderek yayılması ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca Trump'ın bağnaz zihniyeti ve tutarsız dış politikası da Transatlantik ilişkileri ve bu bloğun değerlerini temelinden sarsmıştır. Avrasya cephesinde ise 2008 Gürcistan savaşı ve 2014'te Kırım'ın ilhaki ile Rusya dünya düzeninin dayandığı uluslararası hukuk kurallarının açıkça çiğnenebildiğini göstermiş ve bugün cereyan etmekte olan Ukrayna savaşının temelini atmıştır. Uluslararası sistemin bir süredir sergilediği bu hazin tablonun yanı sıra Mearsheimer paralel bir olguya, liberal kurumsalcılığın kurumlara verdiği yetkilere ve açık sınır politikalarına direnen popülist milliyetçiliğin etkisiyle liberal demokrasi rejimlerinin giderek yerlerini otokrasilere bırakmakta olduğuna işaret etmektedir. Kısacası, bir düzen sona ermektedir ve bunun geçmişteki lideri olan ABD bu gerçeği kabullenerek dış politikasını ona göre yeniden şekillendirme yoluna gitmelidir.

Bu bağlamda vurgulanması gereken son nokta, ABD'nin son yirmi yıllık dış politika hatalarının ve giderek artan iç kutuplaşmasının, bu duruma gelmesinde taşıdığı sorumluluktur. Nitekim ülkenin önde gelen düşünce kuruluşu Council on Foreign Relations (CFR)'in Başkanı Richard Haas, kaleme aldığı bir yazıyla bu yöndeki eleştirilerine ek olarak takip edilmesi gereken yolu şöyle çizmektedir: *“Şekillenmekte olan uluslararası düzenin diğer iki büyük aktörü Rusya ve Çin'in rejimlerini ıslah etme hayalini bir tarafa bırakarak onlarla yüksek düzey birer ikili stratejik diyaloga girilmesi ve tehditlerinin muhtelif bölgesel ittifaklar ile ödünsüz yaptırımlar uygulanarak nötralize edilmesi. Böylelikle, zibniyet birliğine dayalı ama sınırlı bir mültilateralizmin yolu açılarak, çok taraflılığın realizmle bir şekilde bağdaşabilmesi sağlanabilir.”*⁸

Ne var ki tüm bu tespitler madalyonun bir yüzünü yansıtmaktadır.

⁷ Mearsheimer, J. J. (2019) “Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order”, *International Security*, Vol. 43, No. 4.

⁸ Haas, R. N. (2022) “The Dangerous Decade: A Foreign Policy for a World Crisis”, *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim, https://www.foreignaffairs.com/united-states/dangerous-decade-foreign-policy-world-crisis-richard-haas?gclid=CjwKCAiA-dCcBhBQEIwAeWidTey5Bfew-yJAGvXXToxI3NrO31nZ2tC4PaoKcLDwajS5B992pwJZBoCgJoQAVD_BwE

Yoksa Bu Bir Geçiş Dönemi Mi?

Yukarıdaki önermeler şüphesiz bir günah çıkarma ve hata telafi stratejisidir. Yalnız unutulmamalıdır ki, liberal kurumsalcılığın – veya liberal uluslararası düzenin-bugün içine düşmüş olduğu çıkmazdan Rusya ve Çin'in radikal politikaları ve ABD'nin büyük hataları kadar Avrupa ve kurumları da sorumludur. On yıllardır kendi güvenlik politikalarını oluşturmak yerine NATO'nun sağladığı konforlu Amerikan nükleer şemsiyesinin altında halkların doğal olarak hoşuna gidecek sosyal politikalara kaynak ayırmayı seçen, revizyonist güçlerden gelen tehlike sinyallerini görmezden gelip iş birliği hayallerine kapılan, ve zora gelince de kıstas olarak koyduğu tüm liberal ve demokratik değerleri yadsırcasına etrafına duvarlar çeken Avrupa Birliği'nden başkası değildir. Lakin bugün Ukrayna savaşı Transatlantik güçlere salt güvenliğin ötesinde ve korunması gereken değerler anlamında bir ders vermektedir. Ukrayna - Rusya savaşı, sadece bağımsız bir ülkenin ulusal egemenliği ve toprak bütünlüğünün ihlali değil, aynı zamanda demokrasiyle otokrasinin savaşıdır. Dolayısıyla bundan sonraki düzen, adı ne konursa konsun, sadece realizme dayalı bir salt güvenlik düzeni olmak yerine, liberal kurumsalcılığın bugüne kadarki tüm kazanımlarını da içeren ve fakat daha mükemmelini sağlayan bir düzen olmak zorundadır. Bu yönde yeni ve orijinal öneriler mevcut olduğu gibi, teorik tartışmalar da devam etmektedir.

Nitekim uluslararası liberal düzenin en önde gelen teorisyeni olarak tanınan G. John Ikenberry'ye göre, düzen sona ermekten çok bir geçiş dönemindedir. ABD'nin üstünlüğünün inişe geçmesinin uluslararası liberal düzenin varlığını ve normlar, çok taraflı iş birliği, şeffaflık gibi özelliklerini ortadan kaldıramayacağını ileri süren Ikenberry biraz da diyalektik bir perspektifle dünya politikasının eski çağlardan beri dönüşümlü olarak yükselme ve alçalma evrelerinden geçtiğini savunmaktadır. Dolayısıyla Ikenberry, içinde bulunulan dönemin de kalıcı olamayacağını, çünkü uluslararası düzenin sadece güçler arası rekabetten değil, çok katmanlı ve çok cepheli mevcut uluslararası kural ve kurumlardan oluştuğunu, ve bunların güvenlik dışında hukuk, ekonomi, çevre, sosyal adalet, insan hakları ve siyasî ilişkiler gibi hayatî çıkarları kapsamaması dolayısıyla hepten göz ardı edilemeyeceği fikri öne çıkmaktadır. Ayrıca altı çizilmesi gereken nokta, bugünkü liberal dünya düzeninin kalıcılığını ve meşruiyetini üzerinde kurulduğu – ve Henry Kissinger'in deyişiyle 'dâhiyane' – Vestfalya düzeninin evrensel kurallarından almasıdır. Liberal düzen, bu egemen ulus-devletler sisteminin üzerine serbest piyasa, çok taraflı kurumlar, ortak güvenlik, egemenlik paylaşımı ve hukukun üstünlüğünden oluşan daha geniş bir vizyon ve gündem eklemiştir. Bu bileşimin sonucu olarak da normatif ve siyasî çapta evrensel, dolayısıyla dışında hareket edilmesi pratik olarak olanaksız bir düzen oluşmuştur. Bunun yanı sıra kurumsalcılığı yoluyla bütünleştirici, liderlik paylaşımına açık, ekonomik refaha yönelik ve farklı büyüme/kalkınma modelleri içeren özellikleri, bu düzeni tüm insanlığın çıkarları açısından vazgeçilmez kıldığı içindir ki, güçler savaşının çok ötesine taşımaktadır. Dolayısıyla yapılması gereken onu sonlandırmak değil,

derinleştirmektedir. Çünkü böyle bir düzenin sıfırdan başlama şansı yoktur.⁹

Bugün revizyonist ve otoriter güçlerin tehdidi altında ve geçmiş hatalar sonucunda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan liberal norm ve kurumlar düzenini kurtarmaya yönelik somut bir 'son şans formülü', ABD'nin eski BM Daimî Temsilcisi ve *Chicago Council on Global Affairs* Başkanı Ivo H. Daalder ve CFR Başkan Yardımcısı James M. Lindsay tarafından önerilmektedir. Buna göre, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşan G-7 grubuna Avustralya, yeni Zelanda, Güney Kore ve AB'nin katılmasıyla oluşturulacak bir G-12 grubu, birincisine kıyasla daha düzenli ve kapsamlı bir koordinasyonla hareket ederek güvenlik – ki bu konudaki çalışmalara NATO'nun katılımı şart olacaktır –, ekonomi, ticaret, insan haklarının korunması ve iklim alanlarında kurumsallaşmış bir iş birliği mekanizması oluşturmalıdır. Başta BM olmak üzere çeşitli uluslararası kurumlarla senkronizasyon halinde ve Ukrayna savaşı sırasında 'bağlantısızlık' dönemini çağrıştıran bir tavır takınan Küresel Güney ülkelerini de katılmaya davet etmek suretiyle işletilecek bu formül, Rusya, Çin ve benzeri güçlerle, ABD Dışişleri Bakanı Blinken'in Çin ile ikili ilişkiler konusunda ifade ettiği gibi “*olması gerektiği zaman rekabetçi, olası olduğu zaman iş birliğine dayalı, ve mecbur kalındığı zaman çatışmacı*” davranabilecek nitelikte olmalıdır.¹⁰

Buna benzer biçimde, Harvard Kennedy School'un ünlü isimleri Dani Rodrik ve Stephen M. Walt, mevcut uluslararası düzenin çökmesini önlemenin sanıldığı kadar zor olmadığını, bu bağlamda büyük güçler arasında temel prensiplerde asgarî düzeyde bir uzlaşmaya dayalı dört aşamalı geniş ve esnek bir çerçeve oluşturulabileceğini ileri sürmektedirler. Nitekim ayrıntılı kurallar içermeyecek bu çerçeve içerisinde, eylemler dört kategoride düzenlenebilecektir: kesin olarak yasak olanlar (egemen ülkelere saldırı, işkence uygulaması, diplomatik dokunulmazlığın ihlali gibi); karşılıklı çıkara dayalı ayarlamalar (ticaret anlaşmaları, silahların kontrolü gibi); ayarlama yapılamadığı takdirde ulusal çıkar doğrultusunda fakat kesin yasakları ihlal etmeyen tek taraflı eylemler (çatışma yaratmamak ve rakibe kasten zarar vermemek koşuluyla, tehditle orantılı ulusal güvenlik politikaları gibi); birçok devletin iş birliği gerektiren eylemler (tüm insanlığı ilgilendiren iklim, sağlık, ve güvenlikte kitlesel imha silahlarının yayılmasını önlemek gibi). Böyle bir çerçeve, rakipler arası ilişkileri basit anlamda dost-düşman ikileminden kurtarabileceği gibi, asgarîde birleşmek suretiyle geniş çapta çatışmalardan koruyabilecek ve büyük güçlerin liderlerine daha güvenli ve müreffeh bir dünya yaratmak niyetleri konusunda bir sınama olacaktır.¹¹

⁹ Ikenberry, G. J. (2018) “Why the Liberal World Order Will Survive?”, *Ethics and International Affairs*, 32, No. 1.

¹⁰ Daalder, I. H. ve Lindsay, J. M. (2022) “Last Best Hope: The West's Final Chance to Build a Better Order”, *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos, <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2022-06-21/last-best-hope-better-world-order-west>

¹¹ Rodrik, D. ve Walt, S. M. (2022) “How to Build a Better Order: Limiting Great Power Rivalry in an Anarchic World”, *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim, <https://www.foreignaffairs.com/world/build-better-order-great-power-rivalry-dani-rodrik-stephen-walt>

Altı çizilmesi gereken bir başka nokta, güvenlik krizlerinin ötesinde COVID-19 pandemisinin işaret ettiği gibi sağlık ve artan tabii afetlerin işaret ettiği gibi iklim değişikliği gibi konuların global nitelikte ve devletlerin hiçbir şekilde tek başlarına çözemeyeceği, geniş ve planlı bir uluslararası iş birliği gerektiren alanlar olduğudur. arihteki dönüşümlü küreselleşme dalgaları da düşünüldüğünde, dünyanın de-globalizasyon sonrası ister istemez bir “yeniden küreselleşme”ye (re-globalizasyon) doğru evrileceği öngörülmektedir – ki pandemi sonrasında yeniden yükselişe geçen uluslararası ticaret, yatırımlar, hizmet ve sermaye hareketliliği, birbirine bağlantılılığı yoğunlaştıran yeni teknolojik icatlar bunun ön işaretleridir. Önemli olan bunun devletleri ve iş dünyasını uyum sağlamaya yönlendirerek temel değerleri tehlikeye atmadan gerçekleştirilmesidir.¹² Bu da doğal olarak yeni bir liberal kurumsalcılık versiyonunun oluşturulması anlamına gelmektedir.

Nitekim teorinin ötesinde, uluslararası siyaset sahnesinden bu yönde önemli bir çağrı, Alman Şansölyesi Olaf Scholz’dan gelmiştir. *Foreign Affairs* dergisinin Ocak/Şubat 2023 sayısı için kaleme almış olduğu ve “*The Global Zeitenwende...*” (Küresel Dönüm Noktası) başlıklı makalesinde Scholtz, Ukrayna savaşının bir dönemi sonlandırdığını, yeni çok kutuplu dünyada farklı ülke ve modellerin güç ve iktidar mücadelesine giriştiğini ama bunun kesinlikle yeni bir bloklaşmaya yol açmaması gerektiğini, tam tersine BM prensipleri ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde yeni ve daha sıkı bir iş birliği dönemi başlatacağına ön işaretlerinin şimdiden alındığını – ve doğal olarak Almanya’nın sürece desteğini – dile getirmektedir. Buna örnek olarak ta son dönemde NATO, AB, G-7 gibi oluşumların hem kendi içlerinde, hem de birbirlerine karşı sergiledikleri dayanışmayı göstermektedir.¹³

Sonuç

Yukarıda irdelemeye çalışılan jeostratejik, ideolojik, küresel tehditler ve bunların bugünkü çapa gelmiş olmasında rol oynayan siyasî hatalar, konuyu ister istemez devletlerin de ötesinde liberal kurumsalcılığın anahtar bileşeni olan uluslararası kurumların performansına getirmektedir. Ukrayna Savaşı ve ondan öncesinde patlak vermiş olan onca çatışmayı engelleyememiş olması nedeniyle Birleşmiş Milletler örgütü bu tartışmanın orta yerinde yer almaktadır. Nitekim, geçtiğimiz Nisan ayında Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski’nin sarf ettiği söz bu anlamda çok manidardır: “*Güvenlik Konseyi’nin garantilediği güvenlik nerede? Ortada yok*”. Lakin bunu söylemek için erkendir. Şüphesiz kapsamlı reformlara ihtiyacı olan ve başta kendi üyelerini sıkça düş kırıklığına uğratan

¹² James, H. (2021) "Globalization's Coming Golden Age: Why Crisis Ends in Connection", *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-04-20/globalizations-coming-golden-age>

¹³ Scholz, O. (2023) “The Global *Zeitenwende*: How to Avoid a New Cold War in a Multipolar Era”, *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat, <https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war>

BM, ne var ki evrensel üyelik sistemi ve bağlayıcı hükümleriyle halen birincil anlamda çok taraflılığı temsil etmekte ve mevcut uluslararası düzenin kurumsal temelini oluşturmaktadır. Nitekim Ukrayna'nın işgalinden hemen sonra Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'da yapılan oylamalar saldırgan tarafı – vetosuna rağmen – uluslararası toplum önünde mahkûm etmeyi ve Genel Sekreterle üye ülke Türkiye'nin çabaları sayesinde Ukrayna'dan tahıl sevkiyatını yeniden başlatarak dünyada kıtlık baş göstermesini önlemeyi başarmıştır. Bugün BM'nin birçok birimi savaşın izdüşümlerini önlemek amacıyla seferber durumdadır.¹⁴ Buna ek olarak başta ABD'nin ve kurum olarak Avrupa Birliği'nin Rusya'ya karşı uyguladığı – ve BM Sözleşmesi yoluyla uluslararası hukukun olanak tanıdığı – yaptırımlar ile Rusya'dan enerji ithal eden ülkelerin dönüşüm politikaları uzun vadeli de olsa sonuç vermeye aday girişimlerdir. Rusya ekonomisinin adeta monokültür biçiminde enerji ihracatına dayalı oluşu, teknoloji ithalatçısı konumu, sanayi sektörünün buna bağımlılığı, dış yatırım ve şirketlerin piyasasından çekilmesi, uluslararası finansal işlemlerinin blokajı, uzun vadede rezervlerinin tükenmesine ve büyük ölçüde Çin'e bağımlı hale gelmesine, ayrıca topladığı tepkilerle içerde rejimin zayıflamasına yol açabilecek niteliktedir. Bütün bunlar uluslararası mevcut düzenin tüm eksiklerine rağmen evrensel norm ihlallerine karşı cezalandırıcı gücünü ortaya koymaktadır. Nitekim tüm tehditlerine rağmen Rusya'nın bugüne kadar belli bir saldırı eşliğini aşmamış olmasında bunun rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca bu bağlamda önemli olan ve sadece güncel bir örnek olduğu için irdelediğimiz Rusya'nın kendisi değil, yarın öbür gün aynı şekilde hareket edebilecek tüm 'illiberal' güçlerdir.

Ukrayna krizinin öncesinde ve ötesinde, “küresel yönetim sistemine olabilecek en yakın sistem” olarak nitelediği BM'nin güncel ve kapsamlı bir değerlendirmesini yapan ABD'nin Uluslararası Kurumlardan Sorumlu eski Dışişleri Bakan Yardımcısı Suzanne Nossel, örgütün bir süredir zaten bir yol ayrımında olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre seçenekleri, ya değerler konusunda tarafsız ve içi boş bir çatışma çözümü platformu, ya da aynı zamanda demokrasi ve insan haklarından oluşan liberal normları destekleyen bir kurum olmaktadır. Bu noktada, kuruluş ilkeleri olan barış, güvenlik ve insan haklarının ayırt edilemeyeceğini ve hiçbirini pahasına diğerinin başarılamayacağını ileri sürmektedir. Nitekim Güvenlik Konseyi'ni felce uğratan çatışmaların çoğunun arkasında demokrasi ve özgürlük sorunlarının da yattığını -Suriye, Filistin, Venezuela, Ukrayna ve birçok Afrika ülkesi gibi- ve bu konularda asıl sorumlunun BM değil, onu oluşturan çıkar mücadelesindeki üye devletler olduğunu belirten Nossel, BM diplomasisinin çözüm çabalarının bu durumda ancak bir yere kadar gidebildiğini ifade etmektedir.¹⁵

¹⁴ Patrick, S. (2022) “Biden's Daunting Task at the United Nations”, Commentary, Eylül 15, 2022, Carnegie Endowment for International Peace.

¹⁵ Nossel, S. (2021) “The World Still Needs the UN: Building Governance From Scratch Is a Fool's Errand”, *Foreign Affairs*, Mart, <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-03-18/world-still-needs-un>

Lakin örgütün performansının sadece veto engellemeleri ekseninde değerlendirilemeyeceği ve kurulduğu günden bu yana dört ana faaliyet alanını kapsayan -barış ve güvenlik, insan hakları, ekonomik ve sosyal iş birliği, uluslararası hukukun geliştirilmesi- sayısız kuruluşuyla ve tüm eksiklerine rağmen sağlık, beslenme, göç, iltica, yoksulluk, kalkınma, silahsızlanma ve benzeri konularda milyonlarca insana el uzatmış/uzatmakta olduğu açıktır. Dolayısıyla çözüm ümidi kesmek değil, tüm insanlığa karşı sorumluluk adına bütün bu kazanımları saklı tutarak kapsamlı bir reform projesini hayata geçirmektir- ki bunun ilk işaretleri Ukrayna krizi çerçevesinde veto hakkının istismarına karşı Genel Kurul'un ciddi girişimleriyle alınmaya başlanmıştır. Aksi takdirde Nossel'in uyardığı gibi sistem revizyonist, çatışmacı ve otokratik güçlerin etki alanına girmekten kurtulamayacaktır. Bu da başta evrensel örgüt BM olmak üzere diğer birçok uluslararası bölgesel örgütü giderek felce uğratabilecek ve asıl o zaman liberal kurumsalcılığın sonu gelmiş olacaktır.

NATO - RUSYA İLİŞKİLERİNİN EVRİMİ İŞİĞINDA SOĞUK SAVAŞ VE SONRASINDA DEĞİŞEN KÜRESEL GÜVENLİK ORTAMI

Prof. Dr. Mitat Çelikpala

Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Fatih Ceylan

Büyükelçi (E), NATO Eski Daimi Temsilcisi

Soğuk Savaş'ın Taşları Döşenirken

İnsanlık tarihinin en yüksek düzeyde teşkilatlanmış, en uzun ömürlü askeri ve siyasi yapılanması olarak nitelenebilecek Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*) altyapısını oluşturan Kuzey Atlantik Antlaşması ya da Washington Antlaşması, 4 Nisan 1949'da imzalandığında henüz tam teşekküllü iki kutuplu küresel düzenden söz etmek mümkün değildi. Fakat küresel düzen, II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Avrupa temelli olarak yapısal bir dönüşüme sahne olmakta, savaştan derin yaralar olarak çıkan Batı'nın sahne önündeki liderleri ideolojik temelli yeni bir güvenlik ikilemine doğru sürüklenmekteydi. Savaş dönemi müttefiklerinden Sovyetler Birliği'nin (SB) Doğu ve Orta Avrupa'yı içerecek biçimde nüfuz alanı oluşturması, bu bölgedeki ülkeleri büyük konvansiyonel gücünü kullanarak askeri işgaller ve siyasi yönlendirmelerle kontrol altına alması, Balkanlar üzerinden Yunanistan'ı ve özellikle Boğazlar ile doğudaki bir takım sınır sorunlarını ileri sürerek Türkiye'yi baskılaması, başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere olmak üzere savaşın galibi konumundaki Batılı ülkeleri savaş ertesinde, tedricen de olsa, filizlenmeye başlayan potansiyel SB tehdidine karşı tedbir almaya yöneltti. ABD ve İngiltere'nin savaşın daha ilk yıllarında, 14 Ağustos 1941'de ilan ettikleri Atlantik Şartı aslında küresel bir gelecek haritasını çizmekteydi. Şart'ın İngiliz İmparatorluğu'nun savaş ertesinde dağılmasının zeminini hazırladığı, NATO'nun hayata geçirilmesine ve ticaretin önündeki engel ve tarifeleri kaldırmak suretiyle uluslararası serbest ticaretin ihdas olunmasına ön ayak olduğu ileri sürülebilir. Sekiz maddelik bu Şart, ileride BM Şartı'na da zemin oluşturacak ana esaslar üzerine oturtulmuştu. Bu esaslar arasında ülkelerin toprak bütünlüklerinin korunması ve buna saygı gösterilmesi, sınırların zor kullanarak değiştirilemeyeceği, her bir ulusun kendi yönetim şeklini herhangi bir korku ve tehdide maruz kalmaksızın kendisinin egemen iradesiyle serbestçe belirleyeceği ve kendi sınırları dışında kuvvet kullanan veya kullanma tehdidinde bulunan ülkelerin silahlanmasının kontrol altında tutulacağı gibi hususlar yer almaktaydı.¹

1 The Atlantic Charter (1941), *Yale Law School Lillian Goldman Library*, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp>

Washington Antlaşması'nın imzalanması sonrasında yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler ile özellikle 1950'de patlak veren Kore Savaşı, Stalin'in yayılcı politikalarının önüne geçecek ve engelleyecek bir kolektif savunma örgütü olarak görülen NATO'nun kurulmasının gerekçesi oldu. Amaç, Avrupa ve ABD arasında kalıcı bir kurumsal bağlantı kurularak ABD'nin askeri ve siyasi varlığı ile güvenlik taahhütlerinin devamlılığının sağlanmasıydı. Bu bakış açısıyla, SB ve onun nüfuz alanında yer alan Varşova Paktı üyeleri, ikinci NATO Stratejik Konsepti'nin 1952'de kabul edilmesinden 1991'de NATO Roma Zirvesi'nde onaylanan beşinci Stratejik Konsept'e kadar geçen otuz dokuz sene boyunca NATO için ana tehdit kaynağı olarak tanımlandı. Üye ülkelerin ve örgütün genel savunma planları da statik bir anlayış temelinde baş düşman olan SB'den gelebilecek olası bir saldırıya göre kurgulandı. Eller, söz konusu planlara göre her an tetikteydi. 1952-1960 yılları arasında ABD ve NATO stratejilerinin belkemiği, nükleer silah kullanımını da içerecek şekilde 'topyekûn mukabele'ye dayanmaktaydı. 1960'lı yıllarda sırasıyla meydana gelen Berlin krizi ve Küba füze bunalımı ertesinde ise Kennedy yönetimi, NATO'ya yönelebilecek olası Sovyet saldırısını durdurmak amacıyla nükleer silahlara kontrollü bir şekilde kademe kademe başvurulmasını öngören 'esnek mukabele' stratejisine yöneldi. Bu strateji, İttifak'ın nükleer eşiği ne zaman ve hangi koşullarda geçeceği konusunda belirsiz bırakmıştı. Üye ülkeler bu strateji çerçevesinde her hal ve kârda tetik üzerinde kaldılar. Askeri stratejinin odağında, merkez cephe olarak tanımlanan Almanya ve Batı Avrupa yer almaktaydı. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu güney kanadı ise stratejik boyutlarına rağmen askeri stratejide görece olarak ikincil derecede bir role sahipti. Soğuk Savaş döneminin katı stratejik ve askeri dengeleri tarafları dengeli ve kontrollü olmaya zorlamış, Kızıl Ordu'nun 1956'da Macaristan'a ve 1968'de Çekoslovakya'ya yaptığı askeri müdahaleler zorlayıcı diplomasi ışığında değerlendirilmişti. Bu dönemde yaşanan siyasi ve güvenliğe ilişkin gelişmeler karşısında NATO'nun zaman zaman stratejik değişikliklere gittiği, karşısındaki Doğu Cephesi'nin de bunları karşılıksız bırakmadığı görüldü. Kısacası Soğuk Savaş dönemi boyunca her iki kutup arasındaki gerilim, olası bir tırmanmanın seyrine bağlı olarak nükleer kuvvet kullanma eşiğini de kapsayan bir zeminde yürüdü ve küresel siyasi ilişkilere yön verdi.

Bu dönemde İttifak'ın gündeminde NATO'nun sorumluluk alanına ilişkin konular da yer almış ve NATO, Soğuk Savaş dönemi koşullarına rağmen Avrupa-Atlantik bölgesi dışından, kısacası 'alan dışından' NATO'ya yönelebilecek veya üye ülkelerin güvenliğini tehlikeye sokabilecek olası krizlere karşı bigâne kalmamıştır. Bu tür krizlerin çıkmasının önlenmesi, bunda başarısız olunursa yönetilmeleri esaslı Soğuk Savaş dönemi stratejilerinde yer buldu. Örneğin, 1956'da patlak veren Süveyş Krizi sırasında ABD'nin, SB'nin nükleer tehdidine maruz kalan İngiltere ve Fransa'yı yalnız bırakması İttifak içinde güven bunalımı meydana getirdi. Kısacası Avrupa-Atlantik bölgesi dışında (alan dışı) patlak veren bir krizin NATO'da etkilerinin görülmesi üzerine oluşturulan Üçlü Komite'nin

(Kanada, Norveç ve İtalya) hazırladığı rapor çerçevesinde transatlantik uyum sağlandı ve bu gelişme ertesinde NATO stratejisini yenilemek zorunda kaldı. Benzer şekilde 1960'lı yıllarda Almanya'nın öncülük ettiği Doğu ile yumuşamaya dönük siyasi tercihin de İttifak içinde çatlak yarattığı, bunun da zamanın Belçika Dışişleri Bakanı Harmel'in hazırladığı rapor aracılığıyla aşıldığı görüldü. Her iki durumda da NATO bünyesinde patlak veren krizlerin yönetiminin ön plana çıktığı gözlemlendi.²

Soğuk Savaş'tan Sonra Ne Oldu?

Yaklaşık kırk yıl süren Soğuk Savaş, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılıp, iki Almanya'nın 1990'da birleşmesinden kısa bir süre sonra SB'nin dağılmasıyla sona erdi. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyet etki alanından çıktılar ve Varşova Paktı ortadan kalktı. Bu radikal dönüşüm, Rusya'nın içeride yaşadığı rejim değişikliği ve reform sürecini de ivmelendirmesiyle büyük tehdidi ortadan kaldırdı ve başta Avrupa olmak üzere dünya kısa süreliğine de olsa rahat bir nefes aldı. Nispi barış ortamı artık namlunun ucunda değildi. Zamanın ruhu gereği NATO ve eski Varşova Paktı üyesi ülkeler, 'küreselleşme' dalgasının etkisi altında, Avrupa'yı odak alarak iş birliğine gitmenin arayışı içine girdiler.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle gerilimin düştüğü, ancak belirsizliğin yükseldiği; terör, iç savaşlar ile istikrarsızlıkların yol açtığı ekonomik ve ticari krizlerin yanı sıra göç, çevre ve iklim değişikliği gibi küresel tehditlerin öne çıktığı yeni bir dönem başladı. Küreselleşmenin demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulculuk gibi değerler ve bunları gerçekleştirecek normları evrenselleştirmesi de yeni strateji ve politikaların geliştirilmesi ihtiyacını gündeme taşıdı. NATO bakımından üç temel sacayağına dayalı bir strateji belirlenmesi gereği ortaya çıktı. NATO 1991'de Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk Stratejik Konsepti'ni kabul etti. Asli görev olan kolektif savunma gereksinimleri zaman içinde daha düşük düzeydeki bir yapılanmaya doğru ilerledi, savunma harcamaları kısıldı.

Yeni dönemde perde, biri 'alan dışında' NATO'nun doğrudan müdahil olmadığı bir kriz (Irak), diğeri Avrupa'nın göbeğinde birbirlerini kısa aralıklarla takip eden iki çatışmayla (Bosna-Hersek ve Kosova) açıldı. Daha SB dağılmadan patlak veren Irak krizi ve bunun ardından gelen askeri müdahale, NATO'nun kriz yönetimi işlevini ön plana çıkardı.

Bu krizin hemen ardından gelen Bosna-Hersek'teki kısıymı durdurmak üzere özellikle NATO bünyesinde yapılan danışmalar Avrupalı güçler arasındaki görüş farklılıkları nedeniyle yaklaşık üç yıla yayıldı. Sonunda NATO, Birleşmiş Milletler

² Ceylan, F. (2022) "NATO'nun Rus yaşam destek ünitesine ihtiyacı var mı?", *Politik Yol*, 25 Eylül 2022, <https://www.politikyol.com/natonun-rus-yasam-destek-unitesine-ihityaci-var-mi/>

Güvenlik Konseyi (BMGK) kararlarına dayalı olarak 1995'te harekete geçti ve Bosna-Hersek'teki çatışmaları durdurdu.

Bu gelişmeler karşısında NATO'nun geçirdiği dönüşüm, NATO'nun tarihi misyonunu tamamladığını ve Varşova Paktı gibi dağılacağını düşünenler açısından bir hayal kırıklığı oldu. Yeni dönemde bırakın dağılmayı, NATO için yeni fırsat alanları ortaya çıkmakta, İttifak kendisini dönüştürerek küresel gelişme ve tehditlere cevap verebilecek kabiliyet ve kapasitesini geliştirerek kendisini yeni ortama adapte etmekteydi. Bu çerçevede, kriz yönetiminin yanı sıra eski Varşova Paktı üyeleri ile iş birliğinin geliştirilmesi, dolayısıyla Avrupa-Atlantik bölgesinin ötesine de taşınan bir barış ve istikrar kuşağı oluşturulması önem kazandı. Zamanın ruhu, 'Vancouver'dan Vladivostok'a kadar' uzanan çok geniş bir kuşakta uyum ve iş birliğine dayalı bir düzen tesis etmeyi amaçlayan bir vizyon ve misyonu şekillendirmeyi gündeme taşıdı. Bu bağlamda, NATO'nun işlevleri arasına iş birliğine dayalı güvenlik görevi de eklendi.

Rusya'daki Dinamikler

Rusya bu dönemde, özellikle 1990-1995 arasında, bir yandan SB'nin dağılmasının yarattığı olumsuz etkileri gidererek toparlanmaya ve iç siyasal ortama hâkim olan istikrarsızlığı aşmaya çabalamakta, diğer yandan da Batı'yla ilişkilerinde iş birliğine dönük yeni bir yaklaşım geliştirmeye çalışmaktaydı. Ülkeyi yönetenler, Berlin Duvarı'nın yıkıldığı yıl, on yıl süren uzun ve yıpratıcı Afganistan savaşına son vermenin hem kendi içlerinde hem dış ilişkilerinde ortaya çıkardığı sarsılmalarla başa çıkmaya çalışıyordu. Gorbaçov liderliğinde '*perestroika*' (yeniden yapılanma) ve '*glasnost*' (açıklık/devlet işlerinde şeffaflık) politikaları yürürlüğe koyuluyordu. Bu süreçlere koşut olarak NATO dâhil olmak üzere Batılı kurumların neredeyse tamamıyla farklı ve yapıcı ilişkiler kurulmaya çalışılıyordu. Rusya, SB'nin çöküşü sonrasında NATO'nun 1991'de tesis ettiği Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne üye oldu. 1994'te NATO'nun ilan ettiği Barış İçin Ortaklık projesine katıldı. 1997 yılında ise hem lafzen hem ruhen BM Şartı'na, 1975 Helsinki Nihai Senedi'ne, 1990 Paris Şartı'na uygun olan ve bu Şart ertesini kurumsallaşan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde alınan kararları esas alan NATO-Rusya Kurucu Senedi'ni imzaladı. NATO-Rusya Konseyi de Putin'in işbaşında bulunduğu 2002 yılında, Soğuk Savaş ertesini dönemde 1999'da gerçekleşen ilk NATO genişlemesine rağmen kuruldu.

1997 NATO-Rusya Kurucu Senedi, sadece Batı açısından değil, aynı zamanda Rusya bakımından da kilit önem taşımaktadır. Senet, 'kurallara dayalı düzen'in temel ilkelerinin Moskova tarafından da kabul edildiği temel bir belgedir. Rusya, bu Senet'i imzalamak suretiyle uluslararası ilişkilerinde ülkelerin bağımsızlığını, egemenliğini ve uluslararası hukuk temelinde belirlenen toprak bütünlüğünü tanımayı, sınırların kuvvet kullanılarak veya kullanma tehdidinde

bulunularak değiştirilmesine karşı olduğunu kabul etti. Bağımsız ve egemen ülkelerin kendi serbest iradeleriyle istedikleri ittifaklara veya ülke gruplarına katılmalarını engellemeyeceğine ilişkin yükümlölük altına girmiş oldu. Moskova aslında 1994'te, bu Kurucu Senet'i imzalamadan üç yıl önce, Budapeşte'de imzaladığı Budapeşte Memorandumu olarak da bilinen dörölü Mutabakat Metni ile Ukrayna'nın bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğünü ihlal etmemeyi taahhüt etmişti.

Kısacası 1990-2001 döneminde, dünya gerek Rusya, gerekse NATO dâhil olmak üzere Batılı ülke ve uluslararası kurum ve kuruluşlar açısından çeşitli alanlarda iş birliğinin boyutlanması bağlamında Yeni Dünya Düzeni'nin adeta 'altın çağı'na tanıklık etti. Bu dönemin NATO ve Rusya açısından takip eden yıllar izini bırakacak sorun başlığı, NATO'nun somut bir BMGK kararına dayanmaksızın Kosova'ya yaptığı askeri müdahaledir. Bu müdahalenin Putin ve Rus liderliğinde olumsuz izler yarattığı belirtilebilir. 2002'de Roma'da yapılan ve NATO-Rusya Konseyi'nin kuruluşuna vesile oluşturan toplantıyla birlikte Kosova'ya yapılan netameli müdahaleden geriye Rusya'nın (Putin'in) ilerleyen yıllarda Batı'ya karşı kullanacağı argümanlar miras kaldı.

11 Eylül 2001'de El Kaide'nin ABD'de gerçekleştirdiğı terör eylemleri küresel düzende yaşanmakta olan baharın sonunu getiren, uluslararası sistemi derinden etkileyecek sonuçlar yarattı. Bu saldırıların ertesinde, terörle küresel çapta mücadele savunma-askeri stratejilerinin ana odakları arasına girdi. Diğer yandan, ABD'de 'neoconların' iktidarı devralmasıyla oğul Bush yönetimi altındaki bu ülke, kendisinin başat güç olacağı tek kutupluluğun zeminini hazırlamaya koyulduğu bir süreci tetikledi.

Putin Sahneye Çıkıyor

11 Eylül saldırılarının yaşandığı 2001 yılının hemen öncesinde Rusya Devlet Başkanlığını üstlenen Putin'in iktidardaki ilk dönemi (2000-2008), ABD'nin tek kutuplu bir düzenin tesis olunmasına yönelik adımlarına karşı Moskova'nın yeni pozisyon belirlemeye çalıştığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Putin için SB'nin dağılması, 20. yüzyılın büyük 'felaketi' olarak adlandırılmaktaydı. Bu 'felaket', onun zihninde Soğuk Savaş dönemi boyunca Rusya'nın boyunduruğı altında yaşamak zorunda bırakılan SB üyesi ülkeler için de geçerliydi. 1956'da Macaristan'da, 1968'de ise Çekoslovakya'da ülkelerinin bağımsızlığı ve özgürlüğü için ayaklanan iki ülke halkının Sovyet kuvvetlerince kanlı şekilde bastırılması da doğal ve meşruydü!

Putin ile çevresindeki bürokrasi ve iş dünyası içindeki oligarklar, bir yandan Batı'yla ilişkileri ilerletip, ekonomik-ticari yönü itibarıyla küreselleşmeden azami ölçüde yararlanırlarken, kendilerinin de oluşmasına katkıda buldukları küresel

düzeni askeri, stratejik ve siyasi yönden aşındırmanın yollarını aramaktan da geri durmadılar. Putin'in de bu minvalde Batılı aktörleri, değerler/kurallar temelli dünya düzenini ve eski Sovyet coğrafyasında gelişen demokratik hareketleri 2004'ten itibaren artan biçimde eleştirmeye başladığı görülür. Bu çerçevede, NATO ve Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin en gönülden iki taraftarı olan Gürcistan ve Ukrayna'nın, Moskova'nın hedef tahtasında yer aldığı da belirtilmelidir.

Putin, kendi zihin dünyasını dünya kamuoyuyla 2007'deki Münih Güvenlik Konferansı'da samimiyetle paylaştı. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasının geçmişteki hatalarını ve özellikle zamanın Gürcistan Devlet Başkanı Mikael Saakaşvili'nin yanlısamlara dayalı umarsız tutumunu, Rusya'nın güvenlik endişelerini karşılamakta ikircikli bir yaklaşım sergiledikleri iddialarını esas alacak biçimde eleştirdi. Bu eleştiri ve beklentilerin de istenilen biçimde yanıtlanmamasını takiben atılan bir sonraki adım, Moskova'nın Gürcistan'a askeri müdahalesi oldu. Gürcistan'daki yanlış hesap bu kez Bağdat'tan değil, Abhazya ve Güney Osetya'dan döndü. Her iki bölge de Gürcistan'dan koptu ve Moskova tarafından bağımsız devletler olarak tanıdılar. Bu karar, birçoklarınca Moskova'nın Kosova'ya karşı Batılı ülkelere verdiği cevap olarak nitelendirildi. Bu gelişme, NATO ve AB genişlemelerinde bir duraksama yaratmanın ötesinde Rusya ile Batı ve NATO arasındaki ilişkilerde iplerin gittikçe gerilmesine neden oldu. Bu gerginliğe rağmen Batılı aktörlerin Rusya ile ilişkileri devam ettirmek ve yeni bir iş birliği zemini kazanmak yönünde adımlar attıkları da görüldü.

ABD'de Bush'tan sonra işbaşına gelen Obama yönetiminin 2009'da ABD-Rusya ilişkilerinde 'temiz sayfa' (*reset policy*) açma girişimini ya da 2010'da NATO Lizbon Zirvesi'nde İttifak'ın on yılına yön vermek üzere kabul edilen stratejide Rusya'nın, 'stratejik önemde ilişkiler geliştirilmesi gerekli bir ortak' olarak tanımlanmasını bu yöndeki en bariz örnekler olarak hatırlamak mümkün. Öte yandan, bu girişimlerin Rusya'nın tehdit algısını gidermediği, NATO karşıtı söylemini dindirmediği ve 2014'te Kırım'ı işgal ve ilhakı ile Donbas bölgesini istikrarsızlaştırmasını engellemediği de belirtilmelidir.

Ukrayna'da Başlayan Rus Saldırganlığı

Rusya'nın, Gürcistan'dan sonra Ukrayna'nın Batılı aktör ve kurumlarla ilişkiler kurmasına karşı çıkması, iç meselelerine müdahil olarak egemenlik ve toprak bütünlüğünü ihlal etmesi, NATO dâhil olmak üzere Batılı aktörler ile Rusya arasındaki ilişkilerin doğası ve geleceğine yönelik tartışmaları yeniden canlandırdı. Ukrayna, NATO ve AB üyeliği perspektifi nedeniyle bu tartışmaların odağında yer aldı ve zamanla siyasi ve askeri mücadelenin yaşandığı alana dönüştü. Ukrayna aslında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden itibaren Batı ile Rusya arasında sıkışmışlığın bedelini, dönem dönem silahlı çatışma ve işgallere dahi dönüşen siyasi gerginliklerle ödeyen bir 'sınır bölgesi' konumundaydı. Başlangıçta siyasi

rekabet ve seçim mücadeleleri ekseninde seyreden gerginlik, 2004-2005'ten itibaren içinde enerji savaşlarının da yer aldığı hibrit bir mücadeleye dönüştü. Kırım'ın işgal ve ilhakı bu süreci farklı bir boyuta taşıdı. Yaşanan gerginlikler Rusya'nın sadece Ukrayna ile olan ilişkilerinin değil, başta ABD olmak üzere Batılı unsurlarla ilişkilerinin de tansiyonunu yükseltti ve küresel güvenlik mimarisini etkisi altına aldı. Batılı müttefikler bir yandan değerler ve kurallar temelli uluslararası düzeni bozan Rusya'ya yönelik sert söylem ve yaptırımlarını artırırken, diğer yandan Ukrayna'ya somut siyasi, ekonomik ve hukuki destek vermeye başladılar. Desteğin askeri boyutu ise içine ABD'yi çeken, zaman zaman NATO odaklı yeni bir aşamaya doğru ilerledi.

ABD, 2021'in Mart ayında kamuoyuna ilan ettiği güvenlik stratejisinin odağına ana rakip olarak Çin'i yerleştirmişti. Stratejinin, aynı yılın Ekim ayında yayımlanan tam teşekküllü halinde ise bölgede yaşanan gelişmeler ışığında Rusya, özellikle güçlü tutulmak istenilen Avrupa-Atlantik güvenlik ilişkilerinin geleceği ve devamlılığı bağlamında hızla öncelikli tehdit unsuruna dönüşmüştü. Gelişmeler neticesinde yeni bir güvenlik mimarisi oluşmaktaydı ve Avrupa-Atlantik güvenlik şemsiyesinin Rusya'nın Ukrayna ve Karadeniz'den başlayarak Orta Doğu ve Akdeniz'e uzanan geniş alandaki ya da geleneksel söylemle küresel ölçekteki meydan okumalarına karşı kayıtsız kalınmayacağı bir aşamaya geçilmekteydi. Rusya ile ilişkiler konusunda NATO bünyesinde yapılan danışmalarda, Baltık ülkeleri/Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Almanya ve Fransa'nın başını çektiği bir grup müttefik ülke arasında zaman zaman Rusya'ya karşı tutum belirlemek hususunda görüş ayrılıkları patlak verse de süreç içinde yaşanan gelişmeler süreci farklı bir seviyeye getirdi. Bu konudaki ortak zemin, 2016 NATO Varşova Zirvesi'nde açıklığa kavuştu. Buna göre Rusya'yla ilişkilerde, kolektif caydırıcılık/savunma ve diyaloga dayalı birbirinden farklı boyutları barındıran çift kulvarlı bir yaklaşım benimsendi. Rus saldırganlığı karşısında İttifak üyesi ülkelerin savunmasının takviye edilmesi, savunmaya daha fazla kaynak ayrılması, diğer yandan geniş çaplı bir çatışmayı körüklememek üzere olası riskleri azaltmak veya hatalı bir askeri adımdan kaçınmak amacıyla Rusya'yla diyalog ve angajmandan kaçınılması gereği öncelikler arasına alındı. Diyalog kanallarının sadece NATO'yla kısıtlanmaması, AB ve AGİT gibi örgütlerin de diyalogun sürmesinde rol oynamaları kabul gördü. Paralel biçimde ABD ve AB, Moskova'yı baskılamak amacıyla Rusya'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladı.

Olayların gelişimine günümüz penceresinden bakıldığında, 2016'da öngörülen stratejinin beklenen ya da istenilen sonuçları yaratmadığı, 2014-2022 arasındaki sekiz yıllık dönemde Almanya ve Fransa'nın öncülüğünde girişilen, Rusya-Ukrayna arasındaki sorunların müzakerelere dayalı biçimde çözülmesi (Minsk Anlaşmaları) çabalarının sonuçsuz kaldığı görülüyor. Rusya ile Ukrayna'nın Minsk Anlaşmaları'nın özellikle Donbas bölgesini ilgilendiren hükümlerinin yorumlanmasında farklı tutumlar sergilemeleri, bu iki ülke

arasındaki görüş farkının giderilememesinde ana etkenlerden biri oldu. Akan nehri kurdun mu, yoksa kuzunun mu kirlettiği konusundaki belirsizlikler ile bir dizi dezenformasyon faaliyetini de içeren karmaşık bir sarmalın içine girildi.

Rusya-Ukrayna arasındaki gerilim, 2021'de Nisan ayından başlamak üzere Rusya'nın Ukrayna sınırı boyunca yaptığı geniş çaplı askeri yığınaklanma nedeniyle tırmandı. Sonbahar aylarıyla birlikte Rusya'nın Ukrayna'yı yeniden işgale yöneleceğine dair istihbarat raporlarının sayısında artış görüldü. Tırmanma arttıkça Haziran ayında ABD-Rusya arasında Cenevre'de devlet başkanları düzeyinde gerçekleşen zirvede ilan edilen 'Stratejik İstikrar Diyalogu' yerle bir oldu. Temmuz ayında Putin'in kaleme aldığı Ukrayna temalı uzun makale, Rus devlet aygıtının Ukrayna'yı ayrı bir devlet ve ulus olarak görmediğini açıkça ortaya koydu.³

Aralık ayında Rusya'nın ABD ve NATO'ya 'Ukrayna krizinin' çözümü için ilettiği anlaşma taslakları da barışa ulaşılmasını sağlayamadı. Bu taslaklarda, diğer hususlar meyanında, NATO'nun 1997 sınırlarına çekilmesi talep edilen koşullardan biriydi ve bunun NATO tarafından kabul edilmesi mümkün değildi. Nitekim cevaben, 2020 yılında 'Geliştirilmiş Fırsatlar Ortağı' ilan edilen ya da farklı bir söylemle NATO'yla ilişkilerde ayrıcalıklı, statüsü daha yüksek bir konuma gelen Ukrayna ile NATO müttefikleri arasındaki temas trafiğinin büyük ölçüde ve hızla arttığı gözlemlendi. Karadeniz'de ardı ardına yapılan tatbikatlarda NATO müttefiklerine ait deniz ve hava unsurları ile Rus gemi ve savaş uçaklarının karşı karşıya geldiği kritik anlar yaşandı. Ekim 2021'de, hemen NATO Savunma Bakanları Toplantısı öncesinde, Gürcistan-Ukrayna-Romanya turuna çıkan ABD Savunma Bakanı Austin, bölgedeki 'Rus tehdidine karşı' hazırlıklı olma çağrısında bulundu. Bu durum Karadeniz üzerindeki bulutların daha da kararması anlamına gelmekteydi. Bu gerginlik ortamında istenmeyen bir 'kaza' ile karşı karşıya kalma ihtimali, özellikle Batılı aktörlerin bölgede caydırıcılığı hem söylem hem eylemde yükselten adımlar atmasına neden oldu. Bu tarihte bile çözümün hala Avrupa-Atlantik coğrafyası ve ötesi bağlamında, Rusya'yı tamamen dışarıda bırakmayan, diyalog/angajman kanallarını kapatmayan bir anlayış zemininde görüldüğü iddia edilebilir. Bu anlayışla 2021 Haziran'ında yapılan bir dizi zirvede 'Ukrayna sorunsalının' gündemde tutulduğu ancak çözüm odaklı bir süreci başlatmakta başarısız kaldığı gözlenmiştir. Sonuçta, NATO Zirvesi sonucu yayımlanan bildiride Rusya'nın İttifak için ana tehditler arasında yer aldığı yeniden tescil edildi ve 2008 Bükreş Zirvesi kararları temelinde 'uygun koşulların oluşması' şartıyla Ukrayna'nın NATO üyeliğinin kapısı açık bırakıldı. Rusya'ya karşı da caydırıcılık/savunma ve diyalog/angajmana dayalı çift kulvarlı yaklaşım teyit edildi. Nihayetinde 19 Haziran'da Cenevre'de yüz yüze gerçekleşen Putin-Biden

³ Putin, V. (2021) "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", *Kremlin Press Release*, 12 Temmuz 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>

görüşmesinde ise iki ülkenin hangi 'kırmızı çizgiler' üzerinde mutabık kaldıkları tam manasıyla anlaşılmasa da bu görüşmeden 'Stratejik İstikrar Diyaloğu' adı altında kısa bir açıklama metni dahi çıktı.

Tüm bu çabalara rağmen 'büyük darbe', 24 Şubat 2022'de geldi. Rusya, Ukrayna'ya karşı birkaç cephede 'özel askeri operasyonuna' başladı. Ukrayna hükümetini devirmeyi hedefleyen Kiev istikametindeki saldırı, Ukrayna kuvvetlerince püskürtüldü. Rusya, bu cepheden büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı. Bilahare doğu ve güney cephelerine yoğunlaştı. Bu iki cephede belli toprak kazanımları elde etmesine karşılık savaşın başında belirlediği stratejik hedefleri tutturamadı. Savaşın dokuz aydır kesin bir neticeye ulaşmamasında Ukrayna'nın gösterdiği direnç ve Ukrayna'ya Batı'nın sağladığı askeri ve ekonomik destek büyük rol oynadı.

Rusya'nın son adımı, Ukrayna'ya ait Luhansk, Donetsk, Herson ve Zaporijya bölgelerini 2022 Eylül ayında ilhak ettiğini açıklamak oldu. İlhak vesilesiyle Putin, 2021 Temmuz ayında Ukrayna'ya dair yayımladığı makalesinin ruhunu şu ifadelerle tekrar ortaya koydu: "...dört bölgenin Rusya'ya katılması milyonlarca insanın kararıdır... Kiev'deki yetkililerin ve onların Batı'daki gerçek yöneticilerinin beni duymasını ve bunları hatırlamasını istiyorum. Lubansk, Donetsk, Herson ve Zaporijya'daki halklar bizim vatandaşımız oluyor. Sonsuza dek... Biz buna hazırız ama Donetsk, Lubansk, Zaporijya ve Herson'daki halkların kararını tartışmayacağız. Rusya bu insanlara ihanet etmeyecek."⁴

Aslında Batı ile Rusya arasında karşılıklı olarak kılıçların çekildiği ve uzun süre kınlarına konmayacağı 2022 Haziran'ında Madrid'de düzenlenen NATO Zirvesi'nde teyit edildi. ABD ve NATO üyesi birçok ülkenin liderleri, Ukrayna'da Rusya'yla sıcak bir çatışmaya girmeyeceklerini net olarak açıklamalarına karşın Ukrayna'yı Rusya karşısında yalnız bırakmayacaklarını ve her bakımdan destekleyeceklerini pratikte de ortaya koyan tutumlar sergilediler. Bu tutumlarını, önümüzdeki on yıllık dönem için hazırlanan 2022 NATO Stratejik Konsepti'nde de kayıt altına aldılar. Rusya, NATO açısından Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından yeniden müttefiklerin güvenliğinin ve Avrupa-Atlantik bölgesinde barış ve istikrarın önündeki 'doğrudan ve önemli bir tehdit' olarak tanımlandı.⁵ Bu tehdide karşı birlik halinde ve sorumluluk anlayışıyla mukabele edileceği, tüm müttefikler için caydırıcılık ve savunmanın güçlendirileceği ve Rus tehdidi karşısında direnç ve dayanıklılığın artırılacağı karara bağlanmaktaydı. Kısacası, Soğuk Savaş boyunca Avrupa-Atlantik güvenlik mimarisinin temel güvenlik ayağını teşkil eden NATO'nun, Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından geçen otuz

⁴ BBC (2022) "Putin, Ukrayna'nın dört bölgesini ilhak ettiklerini açıkladı", *BBC*, 30 Eylül 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c88pz3p23xeo>

⁵ NATO (2022) "NATO 2022 Strategic Concept", https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf

yılın sonunda yeniden Rusya'nın tehdit değerlendirmelerinin odağında yer aldığı bir güvenlik mimarisine doğru evrildiği görülüyor. Bu yeni dönemde küresel güvenlik mimarisi NATO şemsiyesi altında, Avrupa merkezli olarak ve Rusya tehdidine karşı yeniden şekillenecek.

Savaş ve Sonrası Dünyayı Nereye Taşır?

Putin, Rusya'nın aldığı son ilhak kararıyla birlikte NATO ve Ukrayna için olduğu kadar Rusya için de çok uzun sürecek bir mücadelenin kapısını ardına kadar açmış oldu. Bununla da yetinmeyerek tıpkı 2022 Şubat'ında işgal öncesi ve sonrasında sık sık kullandığı nükleer kartı masaya sürdü. Dünya kamuoyu gıda ve enerji krizleriyle başa çıkmaya çalışırken gündeme bir de nükleer silah kullanılması tehdidi girdi. Bunun söyleme dayalı bir güç gösterisi mi yoksa gerçekleşecek bir kâbus senaryosu mu olduğu belirsizliğini korumakta. Bu çerçevede, küresel düzenin sallantıda ve dengelerin de bir belirsizlik içerisinde oluşum aşamasında olduğu görülüyor. Bir yandan Ukrayna'da sahaya yansıyan ve acı kayıplara neden olan stratejik çekişmenin çatışmaya dönüşmüş hali ile karşı karşıyayız. Diğer yandan, Uzak Doğu'da Tayvan krizi ve Kuzey Kore'nin, Güney Kore ve Japonya'yı tedbir almaya iten balistik/seyir füzelerini fırlatması gündemde. Bu gelişmelere bağlı olarak ABD-Çin arasındaki rekabet, bu iki ülke arasındaki olası iş birliği fırsatlarını tam olarak ortadan kaldırmasa da hemen her alanda su yüzüne vurmakta. Güçler dengesi yeniden şekillenmekte ve belirsizliklerle dolu bir ortama doğru sürüklenmekte.

Küresel düzenin hangi kural ve normlara dayalı olacağı konusunda farklılaşan öngörülere dayalı sayısız analiz yapılmakta. İlhaklar ve saldırılar neticesinde Rusya'nın Ukrayna'yı ve halkını kaybettiği her geçen gün biraz daha iyi anlaşılakta. Moskova'nın başlattığı bu mücadeleden iyice yıpranarak çıkacağı, kendisine dost ya da müttefik ülke bulmakta giderek daha fazla zorluk çekeceği görülmekte. Bu yöndeki gelişmeler, Çin için hem sınama hem de sabırla sürdürdüğü olabildiğince cepheleşmeye dayanmayan bir yol izleme politikalarının uygulanabilmesi adına ilave yeni alanlar açmakta. Batılı ülkeler önümüzdeki kışı atlatmanın arayışı içinde hareket ederek politikalar geliştirirken, ABD'nin küresel enerji krizinin atlatılmasında artan bir rol oynadığı/oynayacağı da görülmekte. Kısacası mücadelenin esas yükü Avrupalı ülkelerin omuzunda. Bu yükün ağırlığı nedeniyle ABD'de olsun, Avrupa'da olsun Ukrayna'daki savaşa müzakerelerle bir an evvel son verilmesi yönünde görüşlerin ve kamuoyu baskısının da yavaş yavaş şekillenmeye başladığı gözlemlenmekte.⁶

⁶ Kupchan, C. A. (2022) "It's Time to Bring Russia and Ukraine to the Negotiating Table", *The New York Times*, 2 Kasım 2022, <https://www.nytimes.com/2022/11/02/opinion/russia-ukraine-negotiation.html>

NATO üyesi Türkiye, Rusya ile kurulan ilişkilerin etkisi altında içinde bulunduğu bu istikrarsızlık ve çatışmalarla malul hassas bölgede yaşanan gelişmelerden ve stratejik rekabetten en fazla etkilenen ülkelerin başında geliyor. Bu derece girift hale dönüşmüş bir ortamda dış ve güvenlik politikalarında atılacak her adımın inceden inceye hesaplanması öncelikli ve gerekli. Zaman, iç siyasi kaygıların ötesinde ve üstünde düşünmeyi, ani ve duygusal tepkilerin örselenmesini zorunlu kılıyor. Aksine bir yolun Türkiye'yi fırtınanın göbeğine taşıyacağını öngörmek kehanette bulunmayı gerektirmiyor.

Sonuç olarak, Batı-Ukrayna-Rusya üçgeninde yaşanan küresel rekabet ve dengeleme çabalarının yön ve kapsamının belirlenmesi gereği, her geçen gün daha da büyük sınamaları karşımıza çıkartmakta. Avrupa-Atlantik güvenlik alanını, belirsizlikler ve yeni tehditlerle dolu, istikrarın yeniden tesisinin kolay olmadığı uzun soluklu bir dönem bekliyor. NATO ise bu dengelerin ortasındaki yegâne güvenlik örgütlenmesi olarak Avrupa-Atlantik güvenlik dengeleri içerisinde varlığını devam ettirecek. Yeni küresel güvenlik mimarisinin öncelikli ve görünür bir aktörü olarak kalmayı sürdürecektir.

2022'NİN TEDARİK ZİNCİRLERİNE OLAN ETKİSİ VE KÜRESEL ENFLASYONUN GELECEĞİ¹

Fatih Özatay

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, T.C.
Merkez Bankası Başkan Yardımcısı (E)

2022'ye iki ekonomik gelişme damga vurdu. Birincisi, küresel enflasyon giderek yükseldi. Çoğu ülke için COVID-19 öncesinde yüksek enflasyonun geçmişte kaldığı düşünülüyordu. 1980'lerin ve 1990'ların büyük kısmında hiperenflasyonun hüküm sürdüğü azımsanmayacak sayıda Latin Amerika ülkesinde bile enflasyon 2000'li yıllarda tek haneli düzeylere inmişti. Ne var ki 2021 yılından itibaren enflasyon yükselmeye başladı, 2022'de rahatsız edici derecede yüksek düzeylere ulaştı ve gündemin baş sıralarına oturdu (Tablo 1).

Tablo 1. Yıllık Ortalama Tüketici Enflasyonu (% 2022 ve 2023 Tahmin)

	1990-99	2000-09	2010-19	2020	2021	2022	2023
Dünya	19.7	4.2	3.6	3.2	4.7	8.8	6.5
Gelişmiş Ülkeler	2.9	2.0	1.5	0.7	3.1	7.2	4.4
Euro Bölgesi	2.2	2.1	1.4	0.3	2.6	8.3	5.7
G7	2.6	1.9	1.5	0.8	3.3	7.2	4.3
Diğer Gelişmiş Ülkeler	3.9	2.2	1.6	0.5	2.4	5.6	4.0
AB	11.6	2.6	1.4	0.7	2.9	9.2	6.8
Yükselen ve Gelişmekte Olan Ülkeler	52.9	6.8	5.2	5.1	5.9	9.9	8.1
Asya	9.0	3.9	3.8	3.1	2.2	4.1	3.6
Avrupa	189.2	13.8	6.7	5.3	9.5	27.8	19.4
ASEAN-5	10.5	5.7	3.7	1.4	2.0	4.7	4.4
Latin Amerika ve Karayipler	147.1	6.3	5.5	6.4	9.8	14.1	11.4
Ortadoğu ve Merkezi Asya	16.7	6.8	7.6	10.5	12.9	13.8	13.1
Sahraaltı Afrika	19.4	10.7	8.3	10.2	11.1	14.4	11.9
Bazı G20 Ülkeleri							
ABD	3.0	2.6	1.8	1.2	4.7	8.1	3.5
Almanya	2.4	1.6	1.4	0.4	3.2	8.5	7.2
Japonya	2.5	1.2	-0.2	0.5	0.0	-0.2	2.0
Kore	8.4	5.7	3.1	1.7	0.5	2.5	5.5
Arjantin		8.6	22.1	42.0	48.4	72.4	76.1
Brezilya	843.2	6.9	5.8	3.2	8.3	9.4	4.7
Çin	7.8	1.9	2.6	2.4	0.9	2.2	2.2
Hindistan	9.7	5.9	6.6	6.2	5.5	6.9	5.1
Meksika	20.4	5.2	4.0	3.4	5.7	8.0	6.3
Türkiye	77.2	23.2	9.8	12.3	19.6	73.1	51.2

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database, Ekim 2022.

¹ Bu değerlendirme yazısı 15 Kasım 2022 tarihinde yazılmış ve o tarihte geçerli olan veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

İkincisi, küresel büyüme özellikle yılın ikinci yarısından itibaren düşmeye başladı. 2022'de dünya ekonomisinin 2000-19 dönemine kıyasla daha düşük bir büyüme göstermesi beklenirken, 2023 büyüme tahmini ise 2022'nin de altında hesaplanıyor. Bu büyüme tahminleri, ABD, Almanya ve Çin gibi büyük ekonomiler için de geçerlidir (Tablo 2). Dahası, bazı büyük ekonomilerin daralma ihtimali ortaya çıktı. Hatta ABD ekonomisi yılın ilk çeyreğinde teknik resesyona (iki çeyrek üst üste ekonomik küçülme) girdi. Almanya ekonomisinin ise 2023'te küçüleceği tahmin ediliyor.

Tablo 2. Büyüme (% , 2022 ve 2023 Tahmin)

	1990-99	2000-09	2010-19	2020	2021	2022	2023
Dünya	3.1	3.9	3.7	-3.0	6.0	3.2	2.7
Gelişmiş Ülkeler	2.7	1.8	2.0	-4.4	5.2	2.4	1.1
Euro Bölgesi	2.0	1.4	1.4	-6.1	5.2	3.1	0.5
G7	2.5	1.4	1.9	-4.8	5.1	2.0	0.8
Diğer Gelişmiş Ülkeler	4.4	3.5	3.0	-1.7	5.3	2.8	2.3
AB	2.0	1.7	1.7	-5.6	5.4	3.2	0.7
Yükselen ve Gelişmekte Olan Ülkeler	3.7	6.1	5.1	-1.9	6.6	3.7	3.7
Asya	7.2	8.1	7.0	-0.6	7.2	4.4	4.9
Avrupa	-2.3	4.8	3.1	-1.7	6.8	0.0	0.6
ASEAN-5	5.2	5.1	5.4	-3.4	3.4	5.3	4.9
Latin Amerika ve Karayipler	3.0	3.0	2.0	-7.0	6.9	3.5	1.7
Ortadoğu ve Merkezi Asya	3.9	5.4	3.5	-2.7	4.5	5.0	3.6
Sahraaltı Afrika	2.3	5.5	4.1	-1.6	4.7	3.6	3.7
Bazı G20 Ülkeleri							
ABD	3.2	1.9	2.3	-3.4	5.7	1.6	1.0
Almanya	2.2	0.8	2.0	-3.7	2.6	1.5	-0.3
Japonya	1.5	0.5	1.2	-4.6	1.7	1.7	1.6
Kore	7.3	4.9	3.3	-0.7	4.1	2.6	2.0
Arjantin	4.3	2.6	1.4	-9.9	10.4	4.0	2.0
Brezilya	1.7	3.4	1.4	-3.9	4.6	2.8	1.0
Çin	10.0	10.3	7.7	2.2	8.1	3.2	4.4
Hindistan	5.7	6.9	6.9	-6.6	8.7	6.8	6.1
Meksika	3.6	1.5	2.7	-8.1	4.8	2.1	1.2
Türkiye	4.0	4.0	5.9	1.9	11.4	5.0	3.0

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database, Ekim 2022.

Enflasyonun bu denli artmasının ana nedenleri neler? Tedarik zincirlerinde yaşanan sıkıntılar, bu olumsuz gelişmede rol oynadılar mı? Yükselen enflasyona karşı ülkeler nasıl bir ekonomi politikası tepkisi veriyorlar? Uygulanan politikaların başarı şansı nedir? Bu gelişmeler küresel büyümeyi nasıl etkiliyor?

Bu not, bu soruları yanıtlamayı amaçlıyor. Birinci bölümde ilk soruya yanıt aranıyor. İkinci bölüm küresel tedarik zincirindeki son gelişmeleri ele alıyor. Üçüncü bölüm, yükselen enflasyona verilen ekonomi politikası tepkisi ve bu

tepkinin başarı şansı üzerine irdelemeler içeriyor. Bu süreçte, küresel büyümenin nasıl geliştiği dördüncü bölümde ele alınıyor. Ayrıca aynı bölümde ileriye ilişkin büyüme öngörülerine de yer veriliyor.

I. Enflasyondaki Yükselişin Temel Nedenleri

Enflasyonun bu denli yükseleceği beklenmiyordu; sürpriz oldu. Uluslararası Para Fonu (IMF), yılda iki kez - Nisan ve Ekim aylarında - dünya ekonomisi kapsamlı bir biçimde analiz ettiği bir rapor yayınlıyor. IMF, Dünya Ekonomik Görünümü başlıklı raporlarında ileriye ilişkin küresel düzeyde öngörülerde de bulunuyor. Ayrıca bu iki ay dışında yayınladığı raporlara ek olarak, bazı aylarda bu öngörülerin birkaç kez güncel değerlerinin yer aldığı aynı başlığı taşıyan kısa raporlar da yayınlıyor. Nisan 2021'de yayınlanan raporda gelişmiş ülkeler için enflasyonun 2022 sonunda yüzde 2 dolaylarında olacağı öngörüsü var. Bu tahmin Nisan 2022 raporunda yüzde 6'ya, Ekim 2022 raporunda ise yüzde 7,5'e çıktı. Dolayısıyla, bir yıl içinde 5,5 puanlık bir tahmin hatası söz konusu olduğunu gözlemliyoruz.²

Diğer taraftan, benzeri öngörü hataları büyük merkez bankaları için de geçerli. Örnek olarak, Avrupa Merkez Bankası 2021 yılının ilk üç Ekonomi Bülteni'nde, pandemi sonrası ekonomilerin açılmasıyla birlikte enflasyonun bir miktar yükseleceğini ama bu yükselişin sınırlı olacağını belirtiyor. 2022'den itibaren ise enflasyonun düşeceğini tahmin ediyor.³

Enflasyonun 2022'de beklenmedik ölçüde yükselmesinin temel nedenlerinden biri elbette Rusya'nın Ukrayna topraklarını işgal etmesi ile başlayan süreçte sıçrayan emtia fiyatlarıdır. Dünya Bankası'nın Emtia Fiyat Endeksi'nin iki ana bileşeninden ilki Enerji fiyatları Endeksi'dir. Bu alt endeksin 2022'nin ikinci çeyreğinin ortalama değeri 2021'in ilk çeyreğindeki ortalama değerinden yüzde 110 oranında daha yüksektir. Ana endeksin ikinci alt bileşeni olan Enerji Dışı Emtia Endeksi'nde aynı dönemdeki artış ise yüzde 29 olarak gerçekleşmiştir.⁴ Tablo 1'de yer alan enflasyon oranları dikkate alındığında bunlar çok yüksek artışlar. Emtia fiyatları bu denli yükselince, beraberinde diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarında bir artış sürecinin başlaması da kaçınılmazdır.

2021'de başlayan enflasyonist sürecin bir diğer nedeni olarak özellikle gelişmiş ülkelerin COVID-19'un geniş halk kesimlerine olan etkisini azaltmak için maliye politikasını belirgin biçimde gevşetmeleri gösteriliyor. Temel olarak da kamu

² World Economic Outlook (2022), *International Monetary Fund (IMF)*, <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/WEO>

³ Update on Economic and Monetary Developments (2021), *European Central Bank (ECB) Economic Bulletin*, 1. Sayı, sf. 3, <https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/html/eb202101.en.html>

⁴ The World Bank Commodity Markets: <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>

harcamalarını yüklü miktarda artırmalarına dikkat çekiliyor.⁵ Bu politika toplam talebi önemli ölçüde yükseltiyor. Maliye politikası tepkisinin yanı sıra, pandemi önlemlerinin gevşetilmesi ile kapanan iş yerlerinin açılmasının özellikle hizmet sektöründe talebi yükselttiğini de not etmekte yarar var.

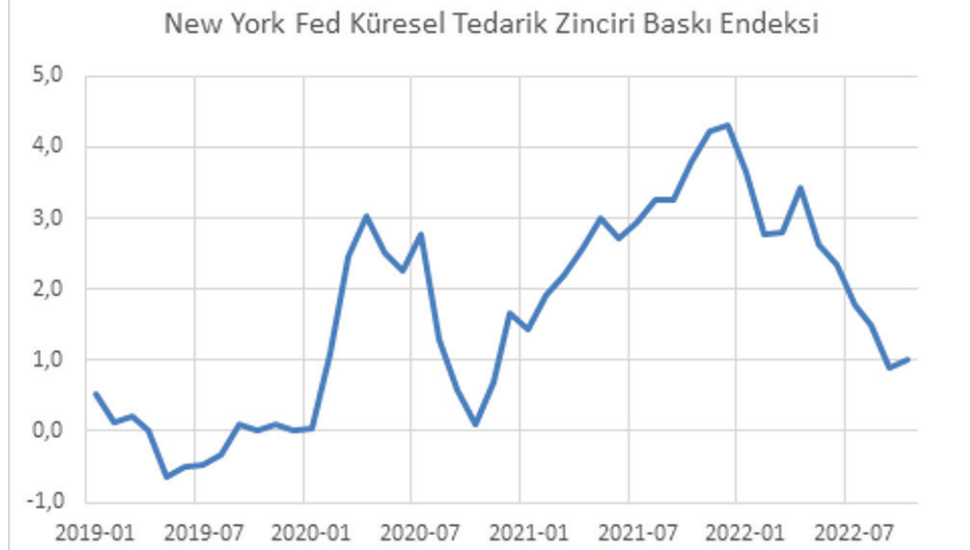
Tedarik Zincirindeki Sorunlar

Artan talebe arz kısıtları nedeniyle yeteri kadar yanıt verilemiyorsa, enflasyon yükseliyor. Talep artışı ne kadar yüksek ve arz kısıtları ne kadar yaygın, enflasyon o denli inatçı bir hale bürünüyor. Bu bizi tedarik zincirlerindeki sorunlara getiriyor.

COVID-19 nedeniyle birçok ülkede alınan kapatma önlemleri tedarik zincirlerine önemli hasarlar verdi. Çoğu girdinin temininde büyük sorunlar yaşandı ve üretim süreci çok olumsuz etkilendi. Bu etkiler 2022'nin ikinci yarısında belirgin biçimde gevşedi, ancak yine de 2020 öncesine kıyasla yüksek düzeyde kaldılar. 2022'de bir yandan Rusya'nın Ukrayna topraklarının bir kısmını işgal etmesiyle ve Çin'in yürüttüğü sıfır COVID-19 politikası çerçevesinde yeni kapatma kararları alınmasıyla tedarik zincirlerinde aksamalar sürdü (Grafik 1).

Küresel tedarik zincirinde yaşanan sorunlar sadece enflasyonu yükseltici yönde çalışmıyor. Aynı zamanda küresel büyümeyi de olumsuz etkiliyor.

Grafik 1: New York Fed Küresel Tedarik Zinciri Baskı Endeksi: Ocak 2019 – Ekim 2022 (endekste yükseliş tedarik zincirlerinde sorunların arttığı anlamına geliyor).

Kaynak: New York Fed: Global Supply Chain Pressure Index (2022) *Federal Reserve Bank of New York*, <https://www.newyorkfed.org/research/policy/gscpi#/interactive>

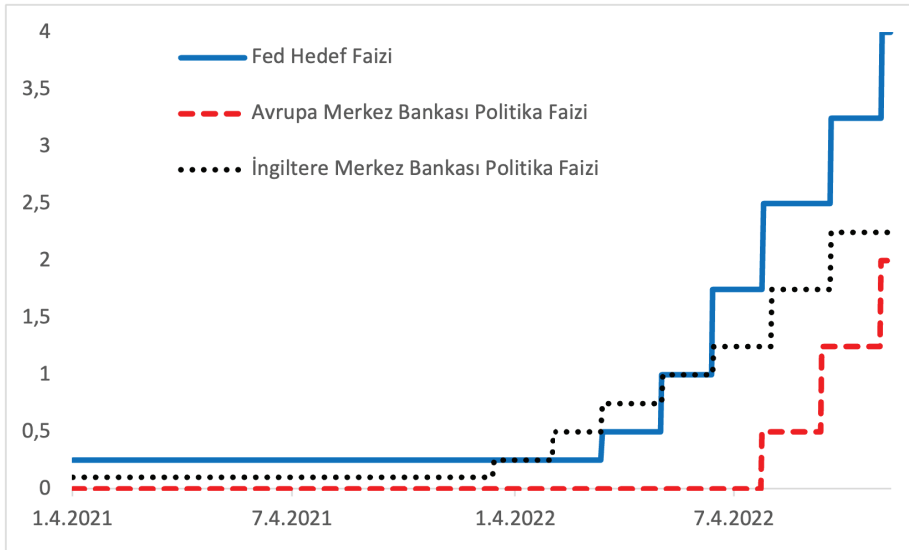
⁵ Mesela Ekim 2022 Dünya Ekonomik Görünüm Raporu, Bölüm 1, Kutu 1.1. Ocak 2021 itibarıyla bazı ülkelerin planladıkları maliye politikası tepkisi için IMF'nin Fiscal Monitor Update Ocak 2021 yayınına bakılabilir: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/01/20/fiscal-monitor-update-january-2021>

Enflasyonla Mücadele

Enflasyonun beklenmedik biçimde hızla yükselmesi, çoğu merkez bankasının parasal sıkılaştırmaya gitmesine yol açtı. Aynı zamanda COVID-19 nedeniyle artan kamu bütçesi açıklarının hızla azaltılması gündeme geldi. Küresel finans sistemi açısından önemli olan Fed, Avrupa Merkez Bankası ve İngiltere Merkez Bankası politika faizlerini yükselttiler. Öncülüğü 2021 sonuna doğru İngiltere Merkez Bankası aldı ve eşinden Fed'in faiz artırımı kararı geldi. Bu doğrultuda, Kasım 2022 ortası itibariyle en yüksek politika faizi ABD'de uygulanmaktadır (Grafik 2). Bu ülkelerin yer aldığı G-7 grubunun geriye kalan iki ülkesinden Japonya'da politika faizinde herhangi bir değişiklik yapılmadı, Kanada ise diğerleri gibi politika faizini yükseltti. Büyük yükselen piyasa ekonomilerinden Brezilya, Hindistan ve Meksika'da da politika faizleri artırıldı. Çin, Rusya ve Türkiye politika faizlerini düşürdüler.

Çoğu ülke politika faizlerini artırırken, az sayıda ülkenin farklı politika tepkisi vermesi, bu ülkelerin büyük ölçüde farklı enflasyon ve büyüme dinamikleri ile yüz yüze olmaları ile ilgilidir. Çin'de ve Japonya'da enflasyon açısından bir sorun bulunmuyor (Tablo 1). Kaldı ki Japonya için enflasyonun yüzde 2 dolaylarına gelmesi, deflasyondan çok çekmiş bu ülke için istenilen bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca, Çin ekonomisi önemli ölçüde yavaşlıyor ve konut piyasasında büyük sorunlar yaşıyor. Rusya'nın ve Türkiye'nin politika tepkileri ise farklı nedenlere dayanıyor. Rusya'nın mevcut iktisadi durumu, Ukrayna'daki savaş ile yakından ilişkilidir. Türkiye'nin politika tepkisinin ise enflasyonla bir ilişkisinin olmadığı zaten Tablo 1'den açık biçimde gözleniyor.

Grafik 2: Bazı Merkez Bankalarının Politika Faiz Oranları: 4 Ocak 2021 – 14 Kasım 2022 (%)

Kaynak: Turkey Data Monitor.

Enflasyon bir eşik değerin altında kaldığı sürece, enflasyonu düşürmek için uygulanan ekonomi politikalarının büyümeyi ve istihdamı olumsuz etkilemeleri beklenir. Çoğu ülkede 2022 sonunda gerçekleşmesi beklenen enflasyon bu eşik değerin altındadır. Dolayısıyla, para ve maliye politikalarının sıkılaştırılmaları ile 2022 ve 2023 için küresel düzeyde düşük büyüme tahmini yapılması arasında yakın bir ilişki bulunuyor.

Daha düşük büyüme ve daha yüksek işsizlik pahasına daha sıkı para ve maliye politikalarının uygulanmasının temel nedeni şu: Bu sıkılaştırıcı politikalarının uygulanmaması halinde ileriye yönelik beklenen enflasyon oranlarının artması ve bu bekleyişlerin ücret ve fiyat sözleşmelerine yansması tehlikesi var. Bu durumda da enflasyonun daha yüksek değerler alması söz konusu olacak ve bir anlamda enflasyon kontrolden çıkacak. Böyle bir ortam sürdürülebilir büyüme açısından da iyi bir ortam değil. Kısacası, enflasyon ve enflasyon bekleyişleri şimdiden kontrol altına alınmazsa, ileride hem büyüme hem de enflasyon açısından daha kötü sonuçlarla karşılaşılması olasılığı çok yüksek.

Peki, bu politikalar başarılı olacak ve enflasyonu düşürecek mi? Salt para ve maliye politikaları açısından bakıldığında, enflasyonun önümüzdeki yıl düşmesi beklenir. Tablo 1'de 2023 enflasyon tahminleri de yer alıyor. Küresel ölçekte enflasyonun 2022'ye göre 2.3 puan düşmesinin beklenmesinin temel bir nedeni budur.

Ancak enflasyonun düşeceği tahmininin arkasında bir başka bekleyiş daha var: Tedarik zincirlerinin giderek daha sağlıklı işleyeceği ve dolayısıyla arz kısıtlarının azalacağı ana senaryonun temel varsayımlarından biridir. Yeni bir pandemi dalgasının ve Rusya-Ukrayna savaşının sürmesinin tedarik zincirlerini bu varsayımın tersine olumsuz yönde etkilemeleri ve enerji ile gıda fiyatlarını yükseltme riskleri elbette var. Bu durumda, enflasyon tahmin edilen düzeyin üzerine çıkacaktır. Yukarıda altının çizildiği gibi yakın zamanda enflasyon tahminleri ile gerçekleşen enflasyonlar arasında önemli farklar oluştuğunu da unutmamak gerekiyor. Ayrıca Dünya Bankası'nın yenilerde yayınlanan bir raporunda temel senaryoda mevcut para politikası tepkisinin enflasyonu belirgin biçimde düşürmekte başarılı olmama ihtimalinden de söz ediliyor.⁶

Büyüme

Girişte de vurgulandığı gibi, küresel büyümenin 2022'de ve 2023'te düşmesi bekleniyor. 2023 için öngörülen büyüme oranı 1990-2019 ortalamasının belirgin biçimde altındadır (Tablo 2). Peki, ekonomik göstergeler neden böyle bir eğilim içerisindedir?

⁶ Guénette, J. D., Köse, M. A. & Sugawara, N. (2022) "Is a Global Recession Imminent?", *The World Bank - Brief*, Eylül 2022, <https://www.worldbank.org/en/research/brief/global-recession>

Temel neden çoğu ülke için, uygulanmakta olan ekonomi politikasının büyümeye olan olumsuz etkisidir. Bir yandan maliye politikası sıkılaştırılıyor; kamu harcamaları pandemi dönemindeki çok yüksek düzeylerinin oldukça altına çekiliyor. Öte yandan çoğu ülke politika faizini artırıyor. Her ikisi de daha düşük talep anlamına geliyor. Bir diğer neden ise, süren Rusya-Ukrayna savaşının tedarik zincirlerinde ve bazı malların temininde yarattığı sorunlardır. Çin'de ise COVID-19 nedeniyle alınan önlemlerin ve konut piyasasındaki büyük sorunların büyümenin belirgin biçimde düşmesinde önemli rolleri var.

Burada bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Politika faizi sadece birkaç ülkede artırılmıyor. Uluslararası finans sistemi açısından çok önemli ülkelerde eşanlı bir faiz artırımını var. Bu olgu çok sık rastlanan bir olgu değil. Bir önceki bölümde söz edilen Dünya Bankası raporunda bu eşanlı artışa özellikle dikkat çekiliyor.⁷ Raporun yanıtını aradığı temel soru, ana senaryoda öngörülen küresel yavaşlamanın küresel bir resesyona –kişi başına küresel GSYH'nin küçülmesi– dönüşmesi olasılığın ne derece yüksek olduğudur. Bu çerçevede, rapor hem şu anda uygulanmakta olan ekonomi politikalarının etkilerini irdeliyor hem de 1975, 1982, 1991, 2009 ve 2020 küresel resesyon dönemleri ile 1998, 2001 ve 2012 küresel yavaşlama dönemlerinden önce yaşanan ekonomik parametreleri inceliyor. 2021 ortalarından itibaren gözlenen küresel yavaşlama, büyüme tahminlerinin aşağıya doğru güncellenmesi, güven göstergelerdeki erozyon ve 2022 başından itibaren gözlenen varlık fiyatlarındaki düşüş, daha önceden yaşanan tüm küresel resesyonlarda gözlenmiş. Mevcut iktisadi bağlam eşanlı faiz artışları ve sıkı maliye politikası ile birlikte ele alındığında, küresel resesyon ihtimalini ortaya çıkıyor. Üstelik, enflasyonun beklenen ölçüde düşmemesinin ve dolayısıyla para politikalarının daha fazla sıkılaştırılmalarının mümkün olduğu da vurgulanıyor.

Sonuç

Dünya ekonomisi zor bir süreçten geçmektedir. Bir yandan enflasyon uzun yıllardır görülmemiş düzeylere çıkarken, diğer yandan çoğu ülke ekonomisi ya yavaşlıyor ya da daralmaktadır. Merkez bankaları, enflasyonu makul düzeylere indirmek için faiz artırma sürecindedirler. Bunun tersini yapan ülkeler de bulunmaktadır. Ancak uluslararası finans sistemi açısından önem taşıyan unsur, büyük merkez bankalarının neredeyse tamamının para politikalarını sıkılaştırmalarıdır. Benzer bir gelişme COVID-19'da geniş halk kesimlerinin maruz kaldıkları gelir kaybını kısmen de olsa telafi etmek için oldukça yüksek düzeylere çıkarılan kamu harcamaları için de geçerlidir.

Bu politikaların küresel büyümeyi aşağıya çekmesi beklenmektedir. Düşecek büyüme oranlarına karşın enflasyonla mücadelenin sürdürülmesi gerekmektedir.

⁷ *Ibid.*

Aksi takdirde enflasyonun kontrolden çıkması olasığı bulunmaktadır. Bu da Şimdiden bu politikalar uygulanmazsa, ileride daha Őiddetli dozda uygulanmalarının gerekeceği anlamını taşımaktadır.

Global İlişkiler Forumu (GİF), üyelerini ve tüm ilgili bireyleri, uluslararası ve global ilişkilere dayalı konuları sorgulayıp, tartışabilecekleri bir platformda buluşturmaya amaçlayan bağımsız bir dernektir.

GİF, uluslararası platformlarda Türkiye'yi temsil etmiş ve saygınlık kazanmış, siyasetçi, büyükelçi, akademisyen, silahlı kuvvetler mensubu, sanatçı, hukuk insanı, basın mensubu, iş adamı, iş kadını ve bürokratlardan oluşan 40 kişilik bir grup tarafından kurulmuştur. GİF 11 Mayıs 2009 tarihinde tüzel kişilik kazanmış, 9 Kasım 2009 tarihinde ilk Genel Kurulu'nu gerçekleştirmiştir.

GİF, farklı düşüncelerin uyum içinde varolduğu ve yaratıcı bir şekilde harmanlandığı bir kültürü destekleyip, daha da ileri götürmeyi hedeflemektedir. GİF'in tüm faaliyetlerinde sınırsız merak, analitik sorgulama, rasyonel tartışma, yapıcı üslup ve nesnel sentez esastır. GİF; barış, refah ve ilerlemeye giden yolun herkese açık, kolay erişilebilir ve adil olması gerektiği anlayışını benimser ve destekler.

Çalışma Grupları, Yuvarlak Masa toplantıları, üst düzey misafir konuşmacıların katıldığı toplantılar, uluslararası temaslar ve gençlere yönelik seminer programları mevcut faaliyetler arasındadır. GİF, ayrıca, dünya ve Türk dış politikasına dair güncel konularla ilgili bağımsız değerlendirmeleri web sitesinde yayımlayarak tartışmalara katkıda bulunmaktadır.

Global Relations Forum
Yapı Kredi Plaza D Blok
Levent 34330 İstanbul, Turkey
T: +90 212 339 71 51
F: +90 212 339 61 04
www.gif.org.tr

GIFGRF

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU GLOBAL RELATIONS FORUM